

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
FILOSOFIJOS IR ANTROPOLOGIJOS KATEDRA

JOLANTA NAVARDAUSKAITĖ

Tarpkultūrinio ugdymo ir tarpininkavimo studijų programos studentė

**TOLERANCIJOS KITONIŠKUMUI RAIŠKA IR UGDYMAS BENDROJO LAVINIMO
MOKYKLOJE KAIP PRIELAIDA TARPKULTŪRINEI KOMPETENCIJAI UGDYTI(S)**

Magistro darbas

Darbo vadovė: doc.dr. R. Pocevičienė

Šiauliai, 2013

SANTRAUKA

Jolanta Navardauskaitė

Tolerancijos kitoniškumui raiška ir ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje kaip prielaida tarpkultūrinei kompetencijai ugdyti(s)

Magistro darbas

Šiandieniniame pasaulyje tolerancija yra svarbesnė nei kada nors anksčiau, nes šis laikotarpis pasižymi ekonomine globalizacija ir sparčiai didėjančiu mobilumu, tarpkultūriniu bendravimu, integracija, tarpusavio priklausomybe, didžiule migracija. Didėjanti netolerancija kitokiam ir nesantaika gali kelti grėsmę bet kokiam regionui, ypač tokiam, kuriame egzistuoja daug kitos tautos, rasės, ar religijos atstovų. Spauldoje vis dažniau galime aptikti straipsnių atskleidžiančių nepakantos augimą mokyklose. Netolerancijos problema mokyklose yra labai aktuali ne tik Vakarų Europos šalyse, bet ir Lietuvos mokyklose. Darbe iškeliamos tyrimo problemos, į kurias siekiama rasti atsakymą: kokios yra mokinių vertybinės nuostatos?, ar mokiniai yra tolerantiški?, ar pedagogai yra tolerantiški ir ar geba perduoti tolerancijos principus ugdytiniams?, ar galima kalbėti apie tarpkultūrinį ugdymą, jeigu tolerancijos raiška yra labai maža? Tyrimo tikslas: Atskleisti tolerancijos kitoniškumui raišką ir ugdymą(si) bendrojo lavinimo mokykloje kaip prielaidą tarpkultūrinei kompetencijai. Tyrimo objektas: Tolerancijos kitoniškumui raiška ir ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. Tyrimo uždaviniai: 1) Išanalizuoti teorines tolerancijos kitoniškumui prielaidas; 2) Išanalizuoti teorines tolerancijos ugdymo prielaidas; 3) Nustatyti mokinių tolerancijos kitoniškumui raišką bei atskleisti pedagogų tolerancijos raišką ir ugdymą; 4) Pagrįsti toleranciją kitoniškumui kaip prielaidą tarpkultūrinei kompetencijai ugdyti(s). Tyrimo metodai: Mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, anketinė apklausa. Pasirinkta klausimo pateikimo forma: atviri ir uždari klausimai. Tyrimo imtis: Tyrime dalyvavo 119, 9– 12 klasių mokinių ir 22 pedagogai. Tyrimo išvados parodė, kad tirtose mokyklose tiek pedagogai, tiek mokiniai yra tolerantiški. Vadinasi, pedagogai turi atitinkamas tarpkultūrines kompetencijas, reikalingas mokinių tarpkultūriškumui ugdyti ir geba jas perduoti per ugdymo turinį. Tačiau tam tikras tarpkultūrines kompetencijas reikėtų stiprinti, nes kai kurie yra tolerantiški tik iš dalies, arba nėra iki galo tinkamai įsigilinę į tolerancijos esmę, taip pat mokytojo ir mokinio santikyje egzistuoja didesnis pagarbos, pasitikėjimo ir palaikymo poreikis. Kol pedagogas neturi visų reikiamų vertybinių nuostatų, žinių ir gebėjimų, tol negali išugdyti vaiko, kaip atviros, tolerantiškos ir visapusiškos asmenybės.

Raktiniai žodžiai: tolerancija, tolerancijos raiška, tolerancijos ugdymas, socializacija, tarpkultūrinė kompetencija.

SUMMARY

Jolanta Navardauskaitė

The Expression and Education of Tolerance Otherness in a Secondary School as the Assumption for Intercultural Competence

Master's Thesis

In modern-day world, tolerance becomes much more important than ever before because this period involves economic globalization and quickly increasing mobility, intercultural communication, integration, interdependence, the large extents of migration. The growing intolerance to other and strife can cause danger to any region, particularly to that, where many people of different nation, race, religion exist. The problem of intolerance at schools is very relevant not only in the Western Europe countries including and Lithuania as well.

The research problems, raised in this thesis, are: What are pupils' moral values?, Are pupils tolerant?, Are pedagogues tolerant and capable to present tolerance principles to pupils? Is it possible to talk about intercultural education, if the expression of tolerance is very low?

The **aim** of the present paper: to reveal the expression of tolerance otherness and education in a secondary school as the assumption for international competence.

The **subject** of the research: The expression of tolerance otherness and education in the secondary schools.

The following **objectives** have been set up in accordance with the main aim:

1. To analyse the theoretical assumptions of tolerance otherness.
2. To analyse the assumptions related to education of tolerance.
3. To define pupils' tolerance otherness expression, and reveal pedagogues tolerance expression and education.
4. To substantiate tolerance of otherness as the assumption for intercultural competence.

Research methods: descriptive rhetorical literary and documents' analysis, a questionnaire. The chosen question's form: open and closed questions.

Research material used in the paper: 119 pupils (9th-12th classes) and 22 pedagogues participated in the research.

The conclusions of the paper showed that the school's pedagogues tolerance expression and education are quite clear. Thus, pedagogues have appropriate intercultural competences needed for pupils' intercultural education.

However, there is still felt the need to strengthen particular intercultural competences because others are partly tolerant, or they do not see the tolerance essence properly. Besides, between a pupil and a

pedagogue exist the requirement of more respect, confidence, and support. While the pedagogue does not have all proper moral values, knowledge, and abilities, she / he cannot educate a child as an honest, tolerant and 'universal' personality.

Key words: tolerance, tolerance expression, tolerance education, socialization, intercultural competence.

TURINYS

SANTRAUKA.....	2
SUMMARY.....	3
I. TEORINIAI TOLERANCIJOS KITONIŠKUMUI PAGRINDAI.....	11
1.1. Tolerancijos termino kilmė ir samprata.....	11
1.2. Tolerancijos ribos ir objektai.....	15
II TEORINĖS TOLERANCIJOS UGDYMO(SI) PRIELAIDOS.....	18
2.1. Švietimo politika globalizacijos sąlygomis.....	18
2.2. Tolerancijos ugdymo prielaidos švietime.....	21
2.3. Tolerantiškos asmenybės tapsmo prielaidos šeimoje per socializacijos teoriją	24
2.4. Tolerancijos ugdymas(is) mokykloje.....	27
2.5. Pedagogo vaidmuo ugdant tolerantišką asmenybę.....	29
2.6. Besimokančio jaunimo identitetas.....	31
2.7. Tarpkultūrinės kompetencijos samprata ir ugdymo prielaidos.....	33
III. EMPIRINIS TYRIMAS: TOLERANCIJOS KITONIŠKUMUI RAIŠKA IR UGDYMAS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE.....	38
3.1. Tyrimo metodologija ir pagrindimas.....	38
3.2. 9 – 12 klasių mokinių tolerancijos kitoniškumui raiška.....	40
3.3. Pedagogų tolerancijos kitoniškumui raiška ir ugdymas.....	52
3.4. Mokytojų ir mokinių anketų apibendrinimas ir palyginimas.....	62
IŠVADOS.....	64
REKOMENDACIJOS.....	67
LITERATŪRA.....	68
PRIEDAI.....	73

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas: Tolerancija mūsų pasaulio kultūroje yra žmogiškumo išraiška, kuri pasireiškia pagarba, pripažinimu ir įvertinimu. Ji skatina žinių atvirumo, bendravimo, minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę. Dėka jos, skirtingume atsiranda harmonija. Ji yra ne tik moralinė pareiga, bet ir politinis bei teisinis reikalavimas. Tolerancija yra dorybė, dėka kurios įmanoma taika tarp kultūrų. Ji paremta aktyviu požiūriu, kuris remiasi žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Ja neturėtų būti piktnaudžiaujama sienkiant pateisinti poelgius kurie prieštarauja moraliniams įsitikinimams. Tolerancija turi būti praktikuojama individualiai, grupėse ir tarp valstybiniu lygmeniu. Ji yra pripažinimas, kad visi žmonės turintys išvaizdos, kalbėjimo, elgesio, vertybių ar kitokius skirtumus turi teisę gyventi taikiai ir nebūti diskriminuojami. Taip pat viena nuomonė neturėtų būti taikoma visiems. Toleranciją taip pat galima apibūdinti kaip laisvę, kiekvienam turėti savo įsitikinimus ir tuo pačiu metu pripažinti kito pasirinkimo laisvę.

Tolerancija – tai pakantumas kitiems, teisės turėti kitokias pažiūras, nuomonę, tikėjimą, įsitikinimą ar elgseną pripažinimas ir gerbimas, vienodas įstatymų, moralės ir etikos normų laikymasis kito asmens atžvilgiu, nepaisant pažiūrų, nuomonių, įsitikinimų ar elgsenų skirtingumo (Nacionalinė antidiskriminacinė metų programa, 2009–2011, p. 3). Netolerancija – pagarbos kitokiems įpročiams ir įsitikinimams stoka. Netolerancija pasireiškia, kai žmonėms neleidžiama elgtis kitaip ar laikytis kitos nuomonės (Brander P. ir kt., 2007). Žmogaus ryšys su kitais žmonėmis galima sakyti yra vienas iš pagrindinių žmogiškosios būties aspektų. Dėl santykio su kitais žmonėmis ir visa visuomene, žmogus gali jaustis pats savimi bei jaustis laimingas. Žmogaus santykio su kitu pobūdis kartu su pamatinėmis vertybėmis lemia individo gyvenimo prasmingumą ir turi įtakos pačiai visuomenei. Kad tas santykis būtų kuo geresnis – reikalingas pakantumas ir tolerancija vienas kitam. Anot Sprindžiūno (1998): „Žmogiškoji kūryba buvo ir išlieka iš esmės susijusi su tiesos ir gėrio ieškojimu, tačiau šiandien praktiškai neįmanoma bendra vertybių hierarchija, kaip neįmanoma nė viena religija ar ideologija, nė vienas visiems bendras mąstymo būdas“ (p. 142). Todėl tolerancija yra ypač reikalinga, nes ją Plečkaitis (1995) apibūdina kaip visuomenės kultūrinės egzistencijos pagrindą.

Amerikiečių filosofas M. Walzeris (1997) atskyrė du aspektus: toleranciją, kaip vidinę nuostatą, ir toleravimą, kaip realią praktiką. Svarbu atskirti ne tik nuostatas ir elgesį, bet taip pat svarbu atskirti nuostatas (kaip įsitikinimus) ir emocijas: kiekvienas individas patiria įvairių psichologinių būsenų priklausomai nuo situacijos ir retas kuris nepatiria neigiamų emocijų. Tačiau tolerancija kitiems nėra tik psichologijos dalykas: toleranciją kuria visuomenė, pasirinkdama tam tikras vertybes, puoselėdama

arba smerkdama tam tikrus elgesio būdus. Demokratinėse visuomenėse paprastai apsisprendžiama laikytis principo, kad visi žmonės yra lygūs, o taikus įvairių grupių sambūvis yra vertybė. Nors atskiri žmonės kartais patiria įvairių emocijų, svarbu tai kokios nuostatos visuomenėje vyrauja, ir tai, ar yra aiškūs vertybių kriterijai, kuriais grindžiami žmonių tarpusavio santykiai.

Tolerancija yra būtina tarp asmenų, šeimos ir bendruomenės. Tolerancija ir atvirumas, taip pat gebėjimas išklaudyti ir solidarumas, turėtų būti mokomas ne tik šeimoje, bet ir darželiuose, mokyklose, universitetuose. Remiantis tolerancijos problemą tyrinėjusių psichologų ir pedagogų darbais (Sprindžiūnas, 2001; Šalkauskis, 1992; Jacikevičius, 1995; Plečkaitis, 1998; J. Bowden ir M. Marton, 1998), galima manyti, kad kaip asmenybės bruožas, brandi tolerancija yra daugelio vidinių bei išorinių veiksnių sąveikos rezultatas. Nors išoriniai veiksniai, tokie kaip aplinkos įtaka, auklėjimas, socialinio bendravimo patirtis ir kt., neabejotinai svarbūs sėkmingai tolerancijos raidai, negalima šią asmenybės savybę laikyti vien išoriškai sąlygota. Kaip teigia Sprindžiūnas (2001), išoriniai veiksniai veikia per vidines sąlygas, o įvairios asmenybės savybės formuojasi priklausomai tiek nuo išorinių, tiek nuo vidinių sąlygų. Šalkauskio (1992) nuomone, šeima yra vienas svarbiausių visuomeninio auklėjimo veiksnių. Tai – pirmoji solidarumo mokykla. Šeimoje jau susidaro tie nusiteikimai, kurie tarnauja visuomeniniam išsiauklėjimui. Pasak Jacikevičiaus (1995) psichinių asmenybės savybių formavimuisi, didelę įtaką turi socialinė aplinka, kurioje įtaką daro kokie yra vyraujantys santykiai su šeimos nariais ir bendraamžiais ir kokios kultūros vertybės perimamos mėgdžiojant ir sąmoningai kopijuojant grupės narių elgesį. Būtent joje gyvena ir bręsta asmenybė. Be socialinės aplinkos, kitas svarbus veiksnys yra organizuoto ugdymo sistema, kuri padeda bręsti asmenybės normatyviniai struktūrai, įgyti žinių, mokėjimų, įgūdžių, susiformuoti etines ir estetines vertybes. Taigi, vaikui viena iš pirminių ir svarbiausių socialinių aplinkų yra šeima, nes ji yra pirminė ir daro didžiulę įtaką vaiko išsiauklėjimui, tačiau po to, vaikas mokosi ugdymo institucijose, kurios taip pat jam daro labai didelį įtaką formuodamos jo žinias, mokėjimą, įgūdžius, etines ir estetines vertybes. Tolerancijos ugdymas tampa efektyvesnis kartu su aktyvia pedagogo pagalba, nes būtent per mokymo institucijas, kuriose vaikai praleidžia didelę dalį savo laiko ir per ten dirbančius asmenis yra realizuojamas vienas iš pagrindinių švietimo uždavinių – tolerancijos ugdymas. Tolerancijos ugdymas mokykloje – ilgas ir sudėtingas procesas. Kokius metodus būtų taikyti efektyviausia, turi nuspręsti pats mokytojas. Ugdymo įstaigos turi ugdyti požiūrį, kad kiekvienas žmogus yra unikalus, pripažinti kiekvienos asmenybės vertingumą, bendravimo santykius grįsti lygiateisiškumu.

Ugdant tolerantišką mokinį, ypač yra svarbu pedagogo asmenybė, jo charakterio bruožai ir bendradarbiavimo su mokiniais ypatybės. Pedagogas yra pavyzdys, iš kurio mokinys perima patyrimą,

todėl jis turi demonstruoti tolerancijos pavyzdį. Pasak Dumčienės (2004), pedagogas turėtų žinoti savo tolerancijos ribas ir kokius nepageidaujamus reiškinius jis pasirengęs toleruoti, kokia yra tokios tolerancijos prasmė, kokias vertybes padės auklėtiniams atrasti. Pedagogas turi orientuotis ne tik į atitinkamą žinių, mokėjimo bei įgūdžių lygį, bet ir į dvasinės asmenybės ugdymą. Pedago žinios, gebėjimai ir mokėjimas elgtis tam tikrose situacijose sudaro tam tikrą kompetenciją. J. Bowden ir M. Marton (1998) teigia, kad kompetencijos pagrindą sudaro gebėjimas pažvelgti į problemą iš skirtingų perspektyvų, pabrėžiamas bendrosios ir profesinės kompetencijų būtinumas. Bendras edukacinio požiūrio į kompetenciją požymis pasireiškia tuo, kad kompetencijos komponentų (žinių, gebėjimų, nuostatų) plėtojimas laikomas ugdymo objektu. Teigiama, kad kompetencijos yra plėtojamoms / formuojamos socializacijos ir ugdymo procese, nors įgimti gabumai taip pat yra svarbūs (Beresnevičienė, 1995). Pedagogas, turintis tarpkultūrinės kompetencijas, su savo žiniomis, gebėjimais, patirtimi, vertybinėmis nuostatomis ir polinkiais, turi turėti tokias asmenines savybes kaip: atvirumas, lankstumas, empatija, pakantumas ir tolerancija. Jis turi gebėti pažvelgti į situaciją iš įvairių perspektyvų bei suprasti kitų kultūrų tapatybes. Pagrindinė tokio pedagogo paskirtis, perteikti savo žinias bei gebėjimus ir išugdyti jaunų žmonių tarpkultūrinės kompetencijas, kurių dėka vaikai žinotų ir gebėtų sąveikauti bei komunikuoti su kitokiais.

Tyrimo iširtumas: Lietuvoje tolerancijos ypatumai anksčiau išsamiai tyrinėti nebuvo, bet Lakio (1996) ir bendradarbių tyrimai parodė, kad tolerancijos Lietuvoje stokojama. Mokslinėje literatūroje tolerancijos ugdymą analizavo įvairių sričių mokslininkai: Plečkaitis, (1998), Stoškus (1996), Žemaitis (1997), Žuk – Lapinska (1991), Balčius (1994), tačiau mokslinių tyrimų apie tolerancijos ugdymą yra nedaug. Žemaitis (1997) toleranciją akcentavo kaip principą ir aprašė jos ribas. Plečkaitis (1998) toleranciją plačiai nagrinėjo iš filosofo pozicijų apibrėždamas jos esmę, pagrindus, objektą, tap pat atskyrė toleranciją nuo abejingumo, analizavo istorinę raidą. Stoškus (1996) pateikė tolerancijos sąlygas, kuriomis reiškiasi tikroji tolerancija. Balčius (1994) analizavo tolerancijos idėjų plėtotę bei raidą, siedamas ją su visuomeninės, politinės ir filosofinės minties istorija. Žuk – Lapinska (1991) gilindamasi į toleranto psichines savybes išskyrė tolerantiško ir netolerantiško žmogaus bruožus. Sprindžiūnas (2000) tyrė X – XII klasių mokinių tolerancijos ugdymą, tyrimo duomenys sutreikė informacijos apie vyresniųjų moksleivių tolerancijos sampratos ypatumus. Tas pats mokslininkas 2005 m. atliko moksleivių ksenofobijos ir politinės tolerancijos bruožų tyrimą, kuriame pateikė vyresniųjų klasių moksleivių požiūrį į skirtingų socialinių grupių atstovų teisę į žodžio laisvę bei teisę dirbti mokytojais ypatumus, taip pat aptarė moksleivių ksenofobijos sąsajas su jų polinkiu į nelankstumą, autoritarišką ir dogmatišką mąstymą.

Tolerancija buvo nagrinėjama keliais aspektais: filosofiniais, psichologiniais, pedagoginiais. Lietuvoje, ji daugiausia nagrinėta filosofiniu požiūriu (Plečkaitis, 1998; Balčius, 1994; Stoškus, 1996), tačiau dabar jos svarba vis dažniau pabrėžiama ir pedagogų darbuose (Bitinas, 1996; Lukšienė, 1992; Jackūnas, 1992; Jovaiša, 1995 ir kt.) Užsienio pedagogų darbuose (T. F. McLaughlin, 1997; B. Reardon, 1999; T. Lickona, 1991 ir kt), UNESCO bei ES dokumentuose ypač pabrėžiama tolerancijos reikšmė, atviros, demokratinės visuomenės sėkmingai raidai. Neretai dėmesys sutelkiamas į tolerancijos turinį, neįsigilinant į vidines tolerancijos raidos prielaidas (Sprindžiūnas, 2001). Užsienio autorė Peterson (2003) toleranciją akcentuoja kaip gebėjimą objektyviai vertinti skirtingą požiūrį, nuomonę, patirtį, religiją, tautybę ir pan. Tuo tarpu Bourdieu (1977) toleranciją traktuoja kaip išgyvenimo būdą nuolat kintančiame pasaulyje, kaip aukso vidurį tarp laisvės ir atsakomybės. Vienas iš tolerancijos problemos tyrinėtojų Sezemanas (1994), išskyrė netikrąją (pasyviają) ir tikrąją (aktyviają) toleranciją.

Tolerancija yra aktyvi veiksmas, strategija, siekiant vertybių. Pedagogai Dumčienė (2004), Sprindžiūnas (2004), Jovaiša (1995) akcentuoja, kad vienas iš svarbiausių tolerancijos raidą lemiančių vidinių veiksnių yra adekvatus asmenybės santykis su savimi, tai būdas būti pačiam savimi ir leisti tai kitiems.

Tyrinėjami tolerancijos vidines prielaidas, kai kurie psichologai (G. Allport, 1998; E. Fromm, 1998; M. Rokeach, 1979 ir kt.) pastebėjo, kad tolerancijos trūkumas neretai siejasi su išankstiniu priešišku kitų žmonių atžvilgiu, nepakantumu kitoniškumui ir įvairiais mąstymo stereotipais. Taip pat jie teigia, kad kai kurie individai yra ypač linkę tarsi supaprastinti tikrovę, vertindami aplinkos reiškinius dichotomiškai, kaip gerus ar blogus, o aplinkinius žmones skirstydami į savus ir pavojingus svetimus. Tokį asmenybės polinkį daugelis tyrinėtojų laiko neadekvataus santykio su kitais žmonėmis išraiška, o jo priežasčių ieško gilindamiesi į individo socialinės patirties ir santykio su savimi ypatybes.

Tyrimo problema: Šiandieniniame pasaulyje tolerancija yra svarbesnė nei kada nors anksčiau, nes šis laikotarpis pasižymi ekonomine globalizacija ir sparčiai didėjančiu mobilumu, tarpkultūriniu bendravimu, integracija ir tarpusavio priklausomybe, didžiule migracija. Didėjanti netolerancija kitokiam ir nesantaika gali kelti grėsmę bet kokiam regionui, ypač tokiam, kuriame egzistuoja daug kitos tautos, rasės, ar religijos atstovų. Spauldoje vis dažniau galime aptikti straipsnių atskleidžiančių nepakantos augimą mokyklose. Moksleiviai savo konfliktus vis dažniau ima spręsti agresyviais būdais apsistumdydami ar kaip kitaip vienas kitą žalodami. Netolerancijos problema mokyklose yra labai

aktuali ne tik Vakarų Europos šalyse, bet ir Lietuvos mokyklose. Darbe iškeliamos tyrimo problemos, į kurias siekiama rasti atsakymą: kokios yra mokinių vertybinės nuostatos?, ar mokiniai yra tolerantiški?, ar pedagogai yra tolerantiški ir ar geba perduoti tolerancijos principus ugdytiniams?, ar galima kalbėti apie tarpkultūrinį ugdymą, jeigu tolerancijos raiška yra labai maža?

Tyrimo tikslas: Atskleisti tolerancijos kitoniškumui raišką ir ugdymą(si) bendrojo lavinimo mokykloje kaip prielaidą tarpkultūrinei kompetencijai.

Tyrimo objektas: Tolerancijos kitoniškumui raiška ir ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti teorines tolerancijos kitoniškumui prielaidas.
2. Išanalizuoti teorines tolerancijos ugdymo prielaidas.
3. Nustatyti mokinių tolerancijos kitoniškumui raišką bei atskleisti pedagogų tolerancijos raišką ir ugdymą.
4. Pagrįsti toleranciją kitoniškumui kaip prielaidą tarpkultūrinei kompetencijai ugdyti(s).

Tyrimo metodai: Mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, anketinė apklausa.

Tyrimo imtis: Tyrime dalyvavo 119 9– 12 klasių mokinių ir 22 toje pačioje mokykloje mokantys pedagogai.

I. TEORINIAI TOLERANCIJOS KITONIŠKUMUI PAGRINDAI

1.1. Tolerancijos termino kilmė ir samprata

Terminas „tolerancija“ kilęs iš senosios graikų kalbos žodžio *talao* arba *tlao*, reiškiančio: ištvėriui, pakeliui, pakenčiui. Lotyniškai *tolerans* – kantriai pakeliantis, iškenčiantis, *tolerantia* – kantrybė (Plečkaitis, 1998). Paprastai skiriamos dvi tolerancijos rūšys: formalioji tolerancija – tai pakantumas kito nuomonei bei religijos formai, nepritariant jų turiniui, bei turinio tolerancija (didesnis ar mažesnis) pripažinimas ir pritarimas kitų žmonių nuomonei arba religijai (Paužienė, 2011).

„Tolerancijos sąvoka į lietuvių kalbą yra atkeliavusi kaip ir daugelis kitų tarptautinių žodžių iš senosios lotynų kalbos (lot. *Tolerantia*), reiškiantis pakantą, kantrybę, atlaidumą, nuolaidumą, sugebėjimą, mokėjimą pakęsti, neprieštarauti, nesiginčyti, nešokti priešais su savo nuomone kaip vienintele teisinga. Tolerancijos fenomenas, kaip reiškinytis yra būdingas vien tik žmogui kaip asmenybei, sąmoningai, valios laisvę turinčiai ir ja disponuojančiai būtybiai, o kartu ir tokių būtybių visumai – visuomenei“ (Balčius, 1994 p. 3). Tarptautinių žodžių žodyne tolerancijos sąvoka apibūdinama kaip „ kitokios nuomonės, elgesio arba įsitikinimų gerbimas, pakanta“ (Kinderys, 2005 p. 928).

Peterson (2003), toleranciją akcentuoja kaip gebėjimą objektyviai vertinti skirtingą požiūrį, nuomonę, patirtį, religiją, tautybę ir pan. Jos teigimu, tolerancija – tai ne tik nuomonių sutapimas, bet ir gebėjimas rodyti pagarbą kiekvienam žmogui. O Dumčienė (2004) pabrėžia, jog tolerancija – tai būdas prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, būdas būti pačiam ir leisti būti kitiems, būtina sąlyga kūrybiškai tobulėti individualioje ir visuomeninėje plotmėje. Tuo tarpu XX a. sociologas Bourdieu (1977) toleranciją traktuoja kaip išgyvenimo būdą nuolat kintančiame pasaulyje, kaip aukso vidurį tarp laisvės ir atsakomybės.

Pasak Salduko (2003) niekas negalėtų paneigti ar sumenkinti tolerancijos svarbos pasaulyje. Nesuskaičiuojama daugybė karų, įvairiausių nelaimių purtė žmoniją dėl pakantumo stygiaus. Pakantumo religijai, kitiems įsitikinimams, kitai rasei, o svarbiausia kitam žmogui. Taigi, matyti, kad tolerancijos svarba yra keliama visos žmonijos egzistencijos lygmeniu. Be to, svarbu atskirti nuostatas (kaip įsitikinimus) ir emocijas: kiekvienas individas patiria įvairių psichologinių būsenų, priklausomai nuo situacijos ir retas, kuris nepatiria neigiamų emocijų. Tačiau tolerancija kitiems nėra tik psichologijos dalykas: toleranciją kuria visuomenė, pasirinkdama tam tikras vertybes, puoselėdama arba smerkdama tam tikrus elgesio būdus. Demokratinėse visuomenėse apsisprendžiama laikytis

principo, kad visi žmonės yra lygūs, o taikus įvairių grupių sambūvis yra vertybė. Nors atskiri žmonės kartais patiria įvairių emocijų, svarbu tai, kokios nuostatos visuomenėje vyrauja ir tai, ar yra aiškūs vertybių kriterijai, kuriais grindžiami žmonių tarpusavio santykiai (Aramavičiūtė, 2004).

Šiandien tolerancijos reikia visose srityse: ekonomikoje, politikoje, kultūroje, moksle, religijoje, taip pat kasdienybėje, buities santykiuose (Dumčienė, 2004). Jau pirmykštėje bendruomenėje atsirado nusiteikimas ir gebėjimas priimti kitą, nepaisant to, kad jis skiriasi nuo tavęs ir tavo vertybių. Kaip teigia Plečkaitis (1998), istoriškai žvelgiant, tolerancijos šaknys siekia žmonijos raidos pradžią. Vienu, iš besiformuojančios dorovės bruožų pirmykštėje bendruomenėje – tapo abipusiškumas: pirmykščiai žmonės gerai jautė, kad jiems grupėje – giminėje ir gentyje – naudingiau tarpusavio santykius grįsti tuo, kas visiems bendra ir visus vienija. Jausdamas savo skirtingumą nuo kito, kiekvienas genties narys taip pat jautė, kad į kito asmens skirtingą elgesį iki tam tikros ribos reikia reaguoti ne agresyviai, bet pakančiai, pripažįstant jam teisę veikti kitaip, negu jis pats veiktų.

Kuriantis civilizacijoms ir valstybėms, nuomonių įvairovė darėsi būtina, tačiau despotijos sąlygomis ji buvo ribota. Reikšmingiausias įvykis įprasminant toleranciją buvo filosofijos atsiradimas. Antikinė filosofija įtvirtino teorinį pliuralizmą. Ji kartu su politeistine graikų religija turėjo būti natūralus tolerancijos pamatas, tačiau joje buvo daug netolerancijos apraiškų, ypač politiniame gyvenime, nes egzistavo oligarchinės ir tironijos tipo valstybės. (Plečkaitis, 1998)

Renesanso epochoje tolerancijos terminui buvo suteikta filosofinė prasmė. Ši prasmė buvo suteikta religinių kovų laikotarpiu XVI amžiuje, žymėti religiniam pakantumui, pasisakant prieš protestantų nepakantumą bei jų pačių persekiojimą. Pasak Plečkaičio (1998), tik humanizmo bei reformacijos laikotarpiu įvyko lūžis. M. Lutheris pirmasis nusakė vokiškąją tolerancijos sąvoką ir pabrėžė, kad su eretikais reikia kovoti ne ugnimi, o raštais. Po to kilusiuose konfesiniuose karuose ir kuriantis evangelikų Bažnyčiai įvairiose šalyse buvo įtvirtintas formaliosios tolerancijos pripažinimas. Religiniai skirtumai tapo ir politinėmis problemomis. Tika labai pamažu, spaudžiant aplinkybėms, neleidžiančioms priimti jokie kitokio sprendimo, atsirado religinės tolerancijos politika, kadangi įsitikinta, kad įvairių tikėjimų žmonės gali būti lojalūs toms pačioms politinėms jėgoms.

Politinės ir socialinės vertybės, kuriomis remiasi šiuolaikinės žmogaus teisių normos, pirmą kartą buvo aiškiai suformuluotos kaip kvietimas ugdyti toleranciją, nes be jos neįmanoma visuomenėje palaikyti tvarkos. Į toleranciją visuomenė atkreipė dėmesį 16 – 17 a., kai nebegalėjo pakęsti dėl religinių nesutarimų nesibaigiančių karų. Pripažinimas, kad tolerancija yra svarbi taikai tarp tautų

palaikyti, suvaidino svarbų vaidmenį istorijoje, nes padėjo atsirasti pirmosioms šiuolaikinėms teisių deklaracijoms (Reardon, 1999).

Lietuvoje tolerancija nuo seno buvo vertinama ir puoselėjama. Kaip teigia Sprindžiūnas (1998), analizuodamas istorikų bei etninės kultūros tyrinėtojų pastebėjimus ypač reikšmingas yra Vydūno filosofinis palikimas, nes mąstytojas pabrėžia kiekvieno asmens, kaip dvasinės esybės, savarankiškumą ir esminį vertingumą. Taip pat svarbios yra ir R. Bytauto išvalgos, nes jis pabrėžia, kad individų, socialinių klasių ir net tautų santarvės bei tarpusavio pagarbos pagrindas – visų žmonių prigimties lygiateisiškumas ir lygiavertiškumas. Taip pat pabrėžia, kad visų pirma pagarba kitam žmogui neįmanoma be pagarbos sau.

Vienas iš tolerancijos problemos tyrinėtojų Sezemanas (1994), išskyrė netikrąją (pasyviąją) ir tikrąją (aktyviąją) toleranciją. Netikroji – negrindžiama gilesnėmis dvasinėmis vertybėmis, neturi dorovinio pagrindo ir egzistuoja ne pagarbos kitam asmeniui, bet dažniausiai utilitariniu pagrindu. Tikrąją toleranciją jis įvardija aktyviąją, nes ji esanti vertybinė pozicija grindžiama kitų įsitikinimų teigiamos vertės suvokimu. Taigi, tokia pozicija gali suponuoti tiek simpatiją, tiek ir neapykantą tam tikram objektui, nes kai kas nors toleruojama, kas nors gali būti ir atmetama.

Tolerancijos principas nereiškia abejingumo ir susitaikymo su visuomenės blogybėmis. Pavyzdžiui, daug kam tenka atsiriboti nuo problemos, nes nėra galimybių (laiko, arba sugebėjimų) jai spręsti, tačiau tai būtų traukimasis nuo problemos, o ne tolerantiška pozicija. Tolerancijos sąvokai netinka abejingumo ir neutralumo santykiui apibūdinti. Anot Plečkaičio (1995), kuris apibrėžė tolerancijos prasmingo vartojimo lauką, toleruojame tada, kai kažką vertiname neigiamai, galėtume imtis veiksmų ir priešintis tam, kas mums nepatinka, bet sąmoningai apsisprendžiame išverti nemalonumus atsisakydami šalinti jų priežastį. Kai nėra galimybės laisvai apsispręsti, negali būti ir tolerancijos.

Toleranciją plačiąją prasme galima apibūdinti kaip nemalonumų pakentimą nekovoiant su tuo, kas vertinama neigiamai, nors tokia galimybė ir yra. Plečkaitis (1995) teigia, kad tolerancija, tai kitų asmenų teisės į mums nepriimtinas pažiūras ar veiksmus pripažinimas ir gerbimas, nes tikroji tolerancija apima būtent žmonių santykius, o gyvūnams ir daiktams galima tik pakanta.

Stoškus (1995) analizuodamas toleranciją įvardijo šešias sąlygas, kuriomis pasireiškia tikroji tolerancija:

1. Ištikimybė pasirinktoms vertybėms. Nieko nebranginantis žmogus tegali būti indiferentiškas, bet ne tolerantiškas.

2. Vertybių konfliktas. Tolerancijos sąvoka netaikytina tokiam kitoniškumui, kuris mums neturi jokios reikšmės (nužgauna mūsų įsitikinimų, įpročių ir pan.)

3. Pagarba asmeniui ar žmonių grupei. Pasireiškia, jei nepritardami kitų žmonių pažiūroms, apribojame save ir apsaugome kitų teises, kuriomis ir patys esame įpratę naudotis.

4. Gebėjimas kantriai pakęsti. Tolerancija – tai kantrybe palaikomas teisingumas.

5. Galimybė priešintis. Susitaikymas iš baimės ar bejėgiškumo – nėra tolerancija.

6. Nesitaikstymas su nusikaltimu. Tolerancija neturi sudaryti sąlygų savivalei, piktnaudžiavimui, smurtui (p. 37 – 40).

Tolerantiškas žmogus turi būti ištikimas savo vertybėms, neužgauti kitų įsitikinimų, gerbti kitą asmenį ar jo įpročius, nors jiems ir nepritaria. Taip pat ką nors toleruodami, neturėtume suteikti sąlygų savivalei ar piktnaudžiavimui. Tolerancijos principas nereikalauja, kad pritartume svetimam skoniui, kitoniškoms pažiūroms bei veiksams, kad patys taip pat elgtumės. Anot Plečkaičio (1998) tolerancijai nenusidedama kritikuojant kitoniškas pažiūras ir siekiant kitus įtikinti jų nepriimtimumu. Ginčas, diskusija, kova su kitoniškais pažiūromis neprieštarauja tolerancijai, esmė tame, kaip tai daroma. Netolerancija yra tada, kai su kitoniškais pažiūromis yra kovojama ne argumentasi, o stengiantis oponentą įtikinti lazda, spaudimu, prievarta, diskriminavimu ar neapykanta priešininkui. Kai kitoniškos pažiūros yra tolerancijos objektas, tai jų reiškėjai turi būti traktuojami pagarbiai.

1.2. Tolerancijos ribos ir objektai

Nesvarbu jeigu žmogus yra skirtingas nuo kitų savo išvaizda, ypročiais, įsitikinimais, pažiūromis, dorovinėmis normomis, pasaulėžiūra, socialine padėtimi, politinėmis orientacijomis ir panašiai, visi žmonės egzistuoja vieni šalia kitų ir turi tokias pat teises. Todėl jeigu kitas žmogus mums yra kuo nors nemalonus, nepatrauklus, atstumiantis ar panašiai, tai mums nesuteikia teisės jį fiziškai, morališkai žaloti, ar kaip kitaip žeminti. Anot Balčiaus (1994) toleruoti reikia iki tam tikros lemtingos ribos, kurią peržengus jau susiduriama tiek su dorovingumu, tiek su įstatymiškumo problema: tai, kas žmogaus elgesyje ar net gi išvaizdoje, manierose jau aiškiai kertasi su dorovinėmis ar teisinėmis normomis, veiklos tikslais, priemonėmis ir būdais, toleruoti jau nebeįmanoma. Šioje vietoje

tolerancijos kompetencija baigiasi ir prasideda kitokių žmonių tarpusavio santykių reguliavimo būdų, poveikio priemonių kompetencija. Pavyzdžiui, šiuo atveju jau nebetoleruojami būtų žmogžudysčių, plėšikavimo, chuliganizmo ar kitokio žiauraus elgesio atvejai. Taigi, todėl reikia įsisavinti esminę tolerancijos aspektą – ribas.

Tolerancijos sampratos paradoksas yra tas, kad ši vertybė skatina pripažinti kitiems teisę daryti tai, kas gali būti laikoma klaida ar blogiu. Todėl nuolat iškyla tolerancijos ribų problema, kurią Sprindžiūnas (2004) apibrėžia kaip užduotį atskirti tai, kas privaloma toleruoti; gali būti toleruojama ir netoleruotina. Neribota tolerancija visuomenės gyvenime sukeltų chaosą, nes kai tolerancija yra neribojama, ji gali imti pati sau prieštarauti, todėl atsiranda būtinybė ją apriboti. Kadangi neribota tolerancija veda į tolerancijos išnykimą. Teoriškai tolerancijos ribų nustatymas nėra didelė problema, kadangi egzistuoja dokumentais fiksuotos žmogaus teisės ir visiems žmonėms bendros vertybės. Reikšmingiausios vertybės bei draudimai jas naikinti yra įtvirtinti konstituciškai. Tačiau, kaip teigia Plečkaitis (1998) konkrečiais atvejais, kai vyriausybė imasi nustatyti tolerancijos ribas pagal valstybių konstitucijas, atsiranda keblumų – konstitucijos ne vienodai demokratiškos. Kyla problema, kur tolerancijos ribos, kada vyriausybė turi teisę uždrausti konstitucijai priešingą veiksmą, ypač tuo atveju, kai žmogaus teisės konstitucijoje ne visiškai suformuotos (p. 201).

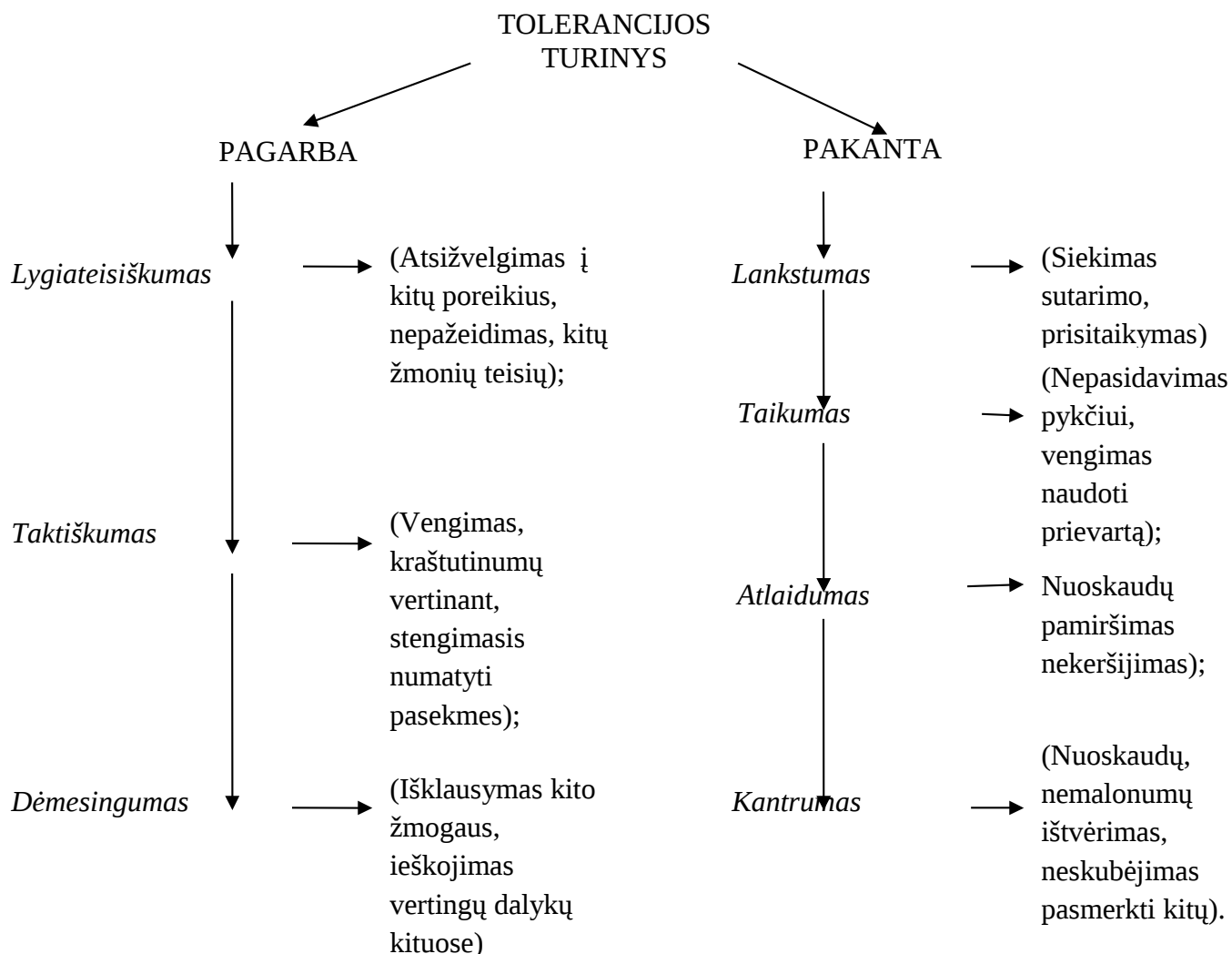
Netoleruotinos pažiūros ar veiksmai yra tie, kurie prieštarauja bendroms žmonių dorovinėms vertybėms, principams, pilietinėms laisvėms. Visuomenė gali ir turi tokią teisę netoleruoti tokių polinkių ar veiksmų, kurie neatitinka elementaraus padorumo supratimo arba atsiranda ties patologijos riba. Plečkaitis (1998) analizuodamas tolerancijos ribas kaip netoleruotinus įvardija: rasinę neapykantą, tautinę diskriminaciją, karo propagandą, pavergimą ar priespaudą, smurtą ir panašiai. Draudžiant šiuos reiškinius netoleruojamos tampa ir šiuos reiškinius platinančios ar propaguojančios organizacijos. Taip pat netoleruojami yra ir kvailumo požymiai: lengvas atsidavimas abejotinos vertės pažiūroms, didelė kritiškumo stoka, patiklumas paplitusiems prietarams, svaidymasis nesuprantamais žodžiais ir posakiais, kraštutinis nepasitikėjimas kitais žmonėmis, nelankstumas, prisirišimas prie schemų ir dogmų, nuolatinis kitų neigimas, atkaklus klaidingų įsitikinimų laikymasis.

Tolerancijos objektu negalime įvardyti to, kas mums patinka ar kam pritariame, taip pat kam esame abejingi, arba tai mūsų visiškai neįaudina. Nes to, kas mums patinka, arba priešingai – visiškai neįaudina, negalime apibūdinti kaip toleruojamo objekto. Todėl čia atsiranda tarsi kompromisas. Pavyzdžiui, kai nepritariama kažkokiam gyvenimo būdai, visgi sutinkama, kad žmonės, pripažįstantys tokį gyvenimo būdą turi turėti teisę ir galimybę jį realizuoti.

Lietuvių filosofas Plečkaitis (1998) išskiria penkis toleruojamus objektus: pažiūros bei įsitikinimai; skonio ir polinkių sritis; veiksmai ir jų motyvai; asmenys; organizacijos. Kai kalbama apie pažiūras ir įsitikinimus, tolerancija reiškia tai, kad patvirtinama ir gerbiama teisė turėti savo pažiūras bei įsitikinimus, skelbti juos ir pagal juos gyventi. Taigi, tolerancijos nereikia suprasti kaip turėjimo gerbti klaidingas pažiūras ir įsitikinimus, kurie yra neracionalūs. Juos reikia kritikuoti, nes ginčo ir diskusijos būdu kova su tokiomis pažiūromis neprieštarauja tolerancijai. Negalima priešintis netolerantiškais metodais: spaudimu, neapykanta ar diskriminacija. Gerbti reikia ne klaidingas pažiūras, bet teisę jas turėti. Kai toleruojama skonio ir polinkių sritis, tai turima omenyje papročiai ir įpročiai, kurie mums gali nepatikti, arba kam nors nepatikti mūsų, todėl tarpusavio bendravimas turi būti grindžiamas abipusiškumu ir tolerancija. Filosofas kalbėdamas apie veiksmus ir jų motyvus pabrėžia, kad jiems galima nepritarti, tačiau tai galima toleruoti arba ne, priklausomai nuo motyvo. Kai yra toleruojami asmenys, reikia sukcentruoti dėmesį į tai, ką asmuo skelbia, o ne į tai kaip jis atrodo. Dar vienas toleruojamas objektas - tai organizacijos (politinės partijos, etinės, švietimo, religinės, profesinės ir kitos sąjungos bei draugijos). Galima toleruoti partijos skelbimas pažiūras, tačiau nebūtina toleruoti partiją kaip tų pažiūrų reiškėją arba atvirksčiai, galima nepritarti pažiūroms, tačiau remti tas pažiūras skelbiančią organizaciją.

Edukaciniu aspektu toleranciją išsamiai nagrinėjo Sprindžiūnas (2004), kuris šį fenomeną apibrėžė kaip pakantą, besiremiančią pagarba oponentų nuomonei ar įsitikinimams. Jis atskiria pakantą ir pagarbą ir taip sukonkretina jos ribas.

Šaltinis: Sprindžiūnas A. (2000). X – XII klasių mokinių tolerancijos ugdymas – 9 p.

Pagarba, kaip pakantumo motyvas, anot Sprindžiūno (2004), yra labai svarbi, nes jei nebūtų pagarbos, būtų galima kalbėti apie pakantą. Pakantą jis įvardija kaip kantrų susitaikymą su tuo, kas vertinama neigiamai, tačiau žmonės yra per silpni pasipriešinti arba vengia dar didesnio blogio. Kai veiksmus, kuriems nepritariame ir kuriuos vertiname neigiamai, ryžtamės iškęsti, nors ir galėtume trugdyti jiems atsirasti, tai – pakanta. Kai pripažįstame teisę į tokius veiksmus ir ją gerbiame – tai tolerancija. Pasak autoriaus (2000), tolerancijos turinį geriausiai išreiškia pagarba ir pakanta. Jų rodikliai: lygiateisiškumas, taktiškumas, dėmesingumas, lankstumas, taikumas, atlaidumas ir kantrumas.

II TEORINĖS TOLERANCIJOS UGDYMO(SI) PRIELAIIDOS

2.1. Švietimo politika globalizacijos sąlygomis

Globalizacija yra suprantama kaip politinis, ekonominis ir kultūrinis procesas, kuris keičia tautų ir valstybių vaidmenį pasaulinių tradicijų, rinkų ir susitarimų atžvilgiu. Viena vertus iš globalizacijos laukiama naujų pažangos paskatų, kita vetrus baiminamasi realių pavojų, tokių kaip globalizacijos poveikis žmonių gyvenimams, tautoms ir kultūroms, bendruomenėms ir individų tapatybėms. Tačiau anot Sahlberg'o (2004) pastaruoju metu globalizacija dažnai analizuojama ir švietimo kontekste. Jis pastebi, kad mažai dirbama globalizacijos pedagoginio poveikio mokymui ir mokymuisi srityje, išskyrus tai, kad dėmesys nuo tradicinių mokomųjų dalykų perkeliamas informacijos bei ryšių technologijoms ir anglų kaip užsienio kalbai.

Globalizacija mokymą paskleidė po visą pasaulį, tačiau tuo patčiu metu mažino mokymo, kaip švietimo technologijos, efektyvumą. Vienas iš globalizacijos reiškinių – migracija, daro didelį poveikį mokymui, kadangi dažniausiai migruojantys žmonės būna vieni labiausiai išsimokslinusiųjų savo šalyje, tačiau ne tokie išsimokslinę toje, į kurią atvyko. Migracija mažina vidutinį išsilavinimo lygį tiek toje bendruomenėje iš kurios asmuo išvyko, tiek toje, į kurią atvyko. Taip pat priimančiose šalyse imigracija padidino mokinių įvairovę, todėl mokyklose teko spręsti gana sudėtingą integracijos problemą. Persikėlus žmonėms, mokykloms tapo vis sunkiau numatyto darbo rinkos poreikius (McGinn, 1999).

Pasak McGinn'o (1999) galutinis rezultatas – tai mokymo, kaip socialinės integracijos priemonės ir plėtrai būtino socialinio kapitalo gamintojo, įtakos susilpnėjimas. Daugelyje šalių tapo populiariu teigti, jog sumažėjo švietimo kokybė. Tačiau daugeliu atveju tokie teiginiai nėra teisingi. Mokymo programos vis labiau grindžiamos išsamiais tyrimais, mokomoji medžiaga nuolat tobulinama, parengiami vis aukštesnės kvalifikacijos mokytojai, mažinamas mokinių skaičius klasėse, gerėja mokyklų aprūpinimas. Labiau pagrįstas paaiškinimas būtų tas, kad pasaulinė konkurencija išskėlė mokymui tokius reikalavimus, kurių mokyklos tiesiog negali patenkinti.

Sahlberg'o (2004) manymu globalizacija mokymui ir mokymuisi daro trejopą poveikį: švietimo plėtotė dažnai grindžiama pasauline suvienodinta darbotvarke, standartizuotas mokymas ir mokymasis naudojami kaip kokybės gerinimo priemonės ir vis akivaizdžiau pabrėžiama konkurencija tarp asmenų ir mokyklų. Pasaulinės kultūros pokyčiai smarkiai veikia švietimo politikos praktiką ir institucijas (Burbules, Torres, 2000). Todėl Lietuvos švietimo politiką taip pat įtakoja globalizacijos procesai. Nes

ji taip pat remiasi pasaulinių ir europinių organizacijų sudarytomis strategijos. Duoblienė (2010) analizuodama Lietuvos švietimo politiką pastebi, kad nepaisant visų strateginių nuostatų plėtojant nacionalinę politiką, ją nuolat koreguoja globalaus pasaulio iššūkiai, kurie skatina valstybes ne tik dalintis patirtimi, bet ir lenktyniauti valstybių laimėjimais: kiek asmenų baigia mokyklas, kiek studijuoja, kokio lygio kompetencijų ir žinių įgyja mokiniai, mokytojai ir studentai, kaip plėtojamas tęstinis mokymas ir pan. Todėl neišvengiamai atsiranda standartas, pagal kurį švietimo ir mokymo įstaigos konkuruoja viena su kita. Anot House'o (2000) švietimo politikai pasimeta ideologijose ir daro nepamatuotus sprendimus, kadangi laikosi švietimo produktyvumo kriterijaus, nes jis ateityje turi užtikrinti ekonomikos lygį ir padėti visuomenės gerovei. Jie vadovaujasi nuostata, kad švietimo politika priklauso nuo ekonomikos ir atitinkamai jai tarnauja. Čia pamirštami moraliniai gerovės ir dvasiniai parametrai, kurie sunkiai pamatuojami.

Apibendrinant galima teigti, jog globalizacija pakeitė socialinį ir ekonominį kontekstą, kuriam mokyklos buvo pritaikytos. Mokyklose besimokančių mokinių įvairovė nuolat didėja, o tai sumažina nusistovėjusio teorinio ir praktinio mokymo efektyvumą. Kaip teigia McGinn'as (1999) mokyklos vis labiau konkuruoja su geriau finansuojamais ir malonesniais žinių ir vertybių šaltiniais. Valdininkai, anksčiau nedalyvaudavę priimant su švietimu susijusius sprendimus, dabar kelia mokykloms tokius reikalavimus, kokius įvykdyti jos nėra pritaikytos. Beveik visos pasaulio šalys dalyvauja brangiai kainuojančiame ir politiškai sudėtingame procese pertvarkant esamą mokyklų sistemą. Galima teigti, kad valstybė tampa vis labiau priklausoma nuo tarptautinės erdvės, taigi praranda savitumą, pakludama galingesnių valstybinių, tarpvalstybinių ar viršvalstybinių susivienijimų reikalavimams.

Šiuo metu joks švietimo diskursas negali išvengti ideologijų temos, nes ideologijos ne tik pateikia vienokios ar kitokios politikos idėjų paketą ir įgyvendinimo būdus, bet ir jas iškreipia. Iškreipiami yra švietimo tikslai, vertybės, idėjos, nes juos pritaiko savo tarnystei. Viena vertus, ideologijos puikiai padeda skleisti demagogiją, kita vertus, „politinės ideologijos yra atstovaujamos demokratijos pagrindas (Jokubaitis, 2009, p. 237). Ideologijos, kurios reiškiasi ne tik vietiniu, bet ir tarptautiniu lygiu, deklaruodamos demokratijos sklaidą ir kartu skleidamos demagoginio bei manipuliacinio pobūdžio veiklą, negali pakeisti savo chameleoniško pobūdžio. Tačiau jos gali būti atpažįstamos, svarstomos, o jų pasekmės prognozuojamos. Valstybė turi užtikrinti teisingumo principais pagrįstą žmonių ir atskiro individo gyvenimą, vienaip ar kitaip reaguojant į lokalius ir globalius iššūkius, prisiimant atsakomybę už kurios nors ideologijos palaikymą. Valstybė vadovaujasi savo politika, kurią lydi oficiali ir paslėpta ideologija. Pasak Žižeko (2005), šiandienos pasaulyje ideologija gali reikšti bet ką – nuo kontenpliatyvaus požiūrio, kurio laikantis nesuvokiama

priklausomybė nuo socialinės realybės, iki įsitikinimų, skatinančių veikti, nuo nepakeičiamos terpės, kurioje individai realizuoja savo priklausymą socialinei struktūrai, iki klaidingų idėjų, įteisinančių dominuojančią politinę galią. Visais atvejais esame pajungiami ideologijai, net gi ir tada kai bandome nuo jos atsiriboti.

Stiprėjant globalizacijai, Lietuva vis labiau įsitraukia į tarptautinius tinklus, todėl akivaizdžiai juntamas aiškesnės Lietuvos švietimo politikos poreikis, atskiriant tai, kas Lietuvai naudinga, nuo to, kas yra pražutinga, nes dviejų dešimtmečių švietimo politikos rezultatai rodo gana skirtingų kryptų sprendimus, labiau imitacinius, nei efektyvius, reikalingus Lietuvos ateičiai švietimo politikų veiksmus (Duoblienė, Bulajeva, 2009). Taigi, šiuo metu labiausiai reikia sąmoningo švietimo krypties įsivertinimo ir apdairaus švietimo ateities formavimo.

2.2. Tolerancijos ugdymo prielaidos švietime

Vienas iš pagrindinių švietimo uždavinių yra tolerancijos ugdymas, nes šiuolaikinėje visuomenėje, tolerancija yra viena iš centrinių sąvokų. Neretai tolerancija baigiasi tuomet, kai kasdienybėje susiduriama su pačiomis paprasčiausiomis problemomis kuomet susitinkama su kitokiu asmeniu, nei mes patys esame. Pasak Sprindžiūno (1998): „ Gyvename nepriklausomybę atgavusioje šalyje, bet susiduriame tiek su tradicinėmis, tiek su naujomis, dar neįprastomis problemomis, t.y. aštresne moksleivių socialine diferenciacija, religinio ir lytinio auklėjimo kontraversijomis, narkotikų antplūdžiu, vertybių pasirinkimo problemomis, išblėsusiu moksleivių noru mokytis“ (p. 142).

Norint sukurti „taikaus sambūvio kultūrą“, reikia planingo, taika, žmogaus teisėmis, demokratija ir iš esmės tolerancija pagrįsto švietimo. Dėl sparčiai plintančio nepakantumo, ugdant taikos kultūrą, ypatingą dėmesį reikia skirti tolerancija paremtam švietimui. UNESCO ir kitų tarptautinių organizacijų, aptariančių modernios švietimo politikos gaires, gana dažnai dokumentuose dėmesys atkreipiamas į vieną iš svarbiausių demokratinės visuomenės vertybių – toleranciją. Šiuolaikinės ugdymo filosofijos požiūriu tolerancija laikytina esminiu visos švietimo sistemos principu.

Tradiciskai švietimo politika suprantama kaip švietimo strategijų kūrimas ir įgyvendinimas (Rado, 2003; Želvys, 2009). Lietuvoje ji yra kuriama Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos vadovų įsakymais, pagrindinės valdžios nutarimais, vietos institucijų sprendimais, kitais teisės aktais, o įgyvendinama ministerijos, vietos ir savivaldos institucijų, švietimo organizacijų

vykdomu administravimu (Duoblienė, 2010). Tolerancijos ugdymo aktualumas iškeliamas pagrindiniuose Lietuvos švietimo dokumentuose tokiuose kaip: Lietuvos švietimo koncepcija (2011); Valstybinės švietimo strategijos projekto 2013 – 2022 metams nuostatos (2013); Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai, (2002), Lietuvos vidurinio ugdymo bendrosios programos (2011).

Trowleris mano, kad kartais švietimo politikoje oficialioji ideologija yra patraukiama į šalį, jei švietimo politikai tuo metu ji yra nenaudinga. Tada reiškiasi paslėptoji ideologija, kuri veikia kaip nematoma mechanizmas. Tokia ideologija reiškiasi per ugdymo turinį, bendrąsias programas, įvairias instrukcijas mokytojams ir drausmės reikalavimus mokiniams. Ji gali būti siejama su Foucaultaprašytu tiesos monopolio palaikymo režimu, kurio tikslas – produkuoti ir perduoti patikimas žinias ir užtikrinti socialinę reprodukciją (Foucault, 1972; Duoblienė, 2009). Dauguma teoretikų mano, kad neoliberalistinė ir neokonservatoriška politinė ideologijos greičiau ir atviriau vykdo reprodukcinę politiką socialinių klasių stratifikacijai užtikrinti. Kai kuriais atvejais šalia atviros politinės ideologijos taikoma paslėpta ideologija, kuri mokyklos lygiu realizuojama kaip *hidden curriculum*. Šis terminas turi negatyvią konotaciją. McLarenas teigia, kad „paslėptos programos siejamos su apibūdintais mokymo proceso pasiekimais...<...> tai yra dalis biurokratinio ir vadybinio mokyklos „presingo“ – suvienyta jėga, kuri priverčia ir pačius moksleivius palaikyti dominuojančias ideologijas ir praktikas, siejamas su autoritetais, elgesiu, morale“ (McLaren, 2007, p. 212). Paslėptos programos užtikrina tam tikrą žinių ir elgesio konstravimo paketą, bet tai nėra skirta ugdymo turinio esmei suvokti, plačiai dalykinei kompetencijai ir jai ugdyti. Pedagogai nesigilina į tai, ką perduoda, bet koncentruojasi į tai, kaip kuo geriau perteikti jau numatytą turinį. Apple'as (1995) *Hidden Curriculum* realizavimą apibūdino kaip visus klasėje egzistuojančius kontrolės procesus, kurie skirti tam tikram moksleivio modeliui ugdyti. Tokiam moksleivių ugdymo būdai nereikia mokytojo kūrybiškumo ir analitikos, mokytojas atlieka tik jam nurodytas funkcijas. Mokytojai nė patys to nežinodami, tampa tokių režimų palaikančių programų vykdytojais. Tačiau pasak McLaren (2007), paslėptos programos gali būti panaudojamos ir pozityviems tikslams. Tai priklauso nuo to, kokios nuostatos slypi po ugdymo turiniu. Susiprasti kokios tos nuostatos ir kam jos tarnauja, gali tik kritiškai, supratingi mokytojai, gebantys atpažinti sukurtus ideologinius konstruktus ir jų panaudojimo tikslus.

Lietuvos vidurinio ugdymo bendrosiose programose (2011) kaip vienu iš principų yra vadovaujamosi aktualumo visuomenei ir mokiniui principu. Remiantis šiuo principu, ugdymo turinys turi padėti mokiniui pažinti save ir kitus, rasti atsakymus į esminius žmogaus gyvenimo klausimus, perimti kultūros ir žinojimo pagrindus. Ugdymo turinys turi skatinti mokinius apmąstyti savo šalies ir

pasaulio kultūros paveldo įvairovę, visuotines vertybes, jų išsaugojimo ir puoselėjimo būtinybę, ugdyti pagarbą savo šalies kultūrai ir tolerantišką požiūrį į fizinius, religinius, socialinius, kultūrinius žmonių skirtumus. Taigi, tolerantiškos asmenybės ugdymo būtinybė yra įvardijama ne tik tarptautiniuose, bet ir Lietuvos švietimą reglamentuojančiuose dokumentuose. Švietimas turėtų būti efektyviausia priemonė netolerancijai mažinti.

Lietuvos švietimo koncepcijoje (2012) nurodoma, kad Lietuvos švietimo ugdymo tikslai yra: padėti asmeniui atskleisti bendrąsias žmogaus vertybes ir jomis grįsti savo gyvenimą; ugdyti kritiškai mąstantį žmogų, gebantį svarstyti esminius žmogaus egzistencijos klausimus, atsakingai daryti sprendimus ir savarankiškai veikti; ugdyti asmenį, pasirengusį profesinei veiklai, pasiryžusį ir gebantį adaptuotis besikeičiančiame socialiniame, ekonominiame gyvenime ir jį tobulinti; brandinti asmens tautinę bei kultūrinę savimonę; ugdyti žmogų demokratijai. Šie visi nurodyti tikslai yra aktualūs tolerantiškos asmenybės ugdymui. Jiems įgyvendinti Lietuvoje kuriama permanentinė, ugdymo diferencijavimu ir integravimu besiremianti švietimo sistema. Švietimo sistema grindžiama Europos kultūros vertybėmis: asmens nelygstamos vertės, artimo meilės, prigimties žmonių lygybės, sąžinės laisvės, tolerancijos, demokratiškos visuomenės santykių teigimu. Švietimo reforma remiasi demokratine Lietuvos ir Europos švietimo patirtimi.

Valstybinės švietimo strategijos projekte (2013 – 2022) remiamasi tokiais principais kaip humaniškumas; demokratiškumas ir lygios galimybės; pilietiškumas; laisvės realizavimas ir etika; tolerancija ir dialogiškumas; nacionalinė tapatybė; istorijos pažinimu grįstas tradicijos tęstinumas ir atvirumas kultūrų įvairovei; bendradarbiavimas; bendras darbas ir įvairių visuomenės grupių nuomonių nuolatinis keitimasis bei indėlis į bendrus tikslus, atsakingumas už savo veiksmus, aktyvus rūpinimasis savimi, aplinka, bendruomene.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose XI – XII klasėse (2002) nurodoma, kad formuodama ugdymo turinį, mokykla atsižvelgia ne tik į moksleivių skirtingumo veiksnius, jų individualius poreikius, bet ir į krašto raidą veikiančias globalias tendencijas, iššūkius, kurie daro įtaką jaunų žmonių gyvenimo orientacijoms, apsisprendimui dėl būsimos profesinės veiklos ir kurie galų gale lems jaunimo gyvenimo ir veiklos sąlygas apskritai. Siekdama parengti jaunąją kartą, kiekvieną šalies žmogų gyvenimui sparčiai besikeičiančios socialinės tikrovės aplinkybėmis, Lietuvos mokykla įsipareigoja padėti kiekvienam įgyti šiandieniniam gyvenimui ir ateičiai reikalingą asmeninę, socialinę ir kultūrinę kompetenciją: ugdyti dorinę ir pilietinę kultūrą, įkūnijančią asmens apsisprendimą savo gyvenimą idėjinio bei vertybinio reliatyvizmo

lemiamoje aplinkoje grįsti humanizmo bei demokratijos vertybėmis ir principais; stiprinti kūrybinės nacionalinės kultūros galias siekiant atsispirti niveliuojančiai globalių kultūros procesų įtakai; puoselėti individualią bei socialinę kultūrinę asmens kompetenciją, laiduojančią galimybę sėkmingai spręsti asmeninio, socialinio bei profesinio gyvenimo problemas itin sparčios kaitos aplinkoje; ugdyti asmens bendravimo ir bendradarbiavimo kultūrą, būtiną gyvenant daugiatautėje, daugiakalbėje, skirtingų kultūrinių tradicijų saistomoje visuomenėje. Mokykla ypač daug dėmesio skiria šiuolaikiniame gyvenime itin svarbioms asmens savybėms – iniciatyvumui, atsakingumui, savarankiškumui, gebėjimui bendrauti, dirbti su kitais, spręsti problemas – ugdyti.

Apžvelgus Lietuvos švietimą reglamentuojančius dokumentus, galima teigti, jog šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje yra svarbus tolerancijos ugdymas. Siekdamas tapti aktyviu demokratinės visuomenės nariu, siekdamas asmeninių bei socialinių tikslų, jaunas žmogus turi: mokėti kritiškai mąstyti, gebėti atsakingai priimti sprendimus, būti kūrybiškas, tolerantiškas, komunikabilus, pasitikintis savimi ir savo jėgomis. Visi šie įgūdžiai ir gebėjimai, kurie nusako asmenybės socialumą, turi būti ugdomi mokymo ir mokymosi procese.

2.3. Tolerantiškos asmenybės tapimo prielaidos šeimoje per socializacijos teoriją

Anot Grigo (1995) socializacija – tai nuolatinis nuo pat gimimo iki gyvenimo pabaigos vykstantis procesas. Jo metu žmogus yra veikiamas betarpiškos aplinkos ir pats įsijungdamas į įvairiarūšę veiklą, perima tautai ir visuomenei būdingą kultūrą. Taip pat tai pasaulėžiūrinės, dorovinės ir estetiškos vertybės; socialinio elgesio, bendravimo ir veiklos normos bei būdai. Todėl visam vaiko vystymuisi ir tolimesnei brandai daro įtaką išoriniai faktoriai. Sociologas analizuodamas socializacijos teoriją išskiria du aspektus: betarpišką žmogų supančią aplinką ir žmogaus praktinę veiklą. Pirmuoju atveju tai - šeima, žmonių, ypač bičiulių grupės, mokykla, darbovietė, visuomeninės organizacijos, materializuoti kultūros paminklai. Antruoju atveju tai - įvairios žmogaus raiškos formos, tokios kaip pažintinės – orientacinės (mokymosi, tobulinimosi), darbinės – profesinės, buitinės. Žmogaus socialinė raiška tai pasaulio pažinimas, jo įsisavinimas, žmogaus bruožų, jo kokybių susiformavimo procesas. Taigi, individas perima jį supančios kultūros įvaizdžius, elgesio normas, etalonus, stereotipus ir pradeda laikyti savais. Šeima, kaip viena iš betarpiškai vaiką supančių aplinkų gali daryti didelę įtaką, nes kaip teigia Dapkienė (2002), šeima ne tik padeda susiorientuoti vertybių pasaulyje, bet ir skatina jų laikytis. Šeima – vienas svarbiausių ugdymo bei gyvenimo veiksnių, kryptingai ir sistemingai veikiančių

vaiko fizinę, psichinę ir dvasinę brandą. Todėl tėvų tikslas – mokyti vaikus tinkamai pasirinkti vertybes ir pagal jas konstruoti gyvenimo kelią.

Vykstant socializacijos procesui, tarp žmogaus ir visuomenės atsiradęs tarpininkas tampa tarsi jungiamuoju ryšiu. Šiuo tarpininku tapę socializacijos institutai tokie kaip šeima, mokykla, bendraamžių grupės, darbo kolektyvas, tradicijos, papročiai, religija, masinės informacijos bei propagandos priemonės, meno sritys ir panašiai, yra nelygiaverčiai, nes apskritai socializacijos procese vieni gali daryti mažesnę įtaką, kiti didesnę. Kadangi jie yra nelygeverčiai, tai reiškia, kad vaikas gali daugiau pasisavinti iš to tarpininko, kuris yra jam labiau priimtinas.

Pagrindinis vaidmuo kuriant tolerantišką ir taikią aplinką bei ugdant pagarbą žmogaus teisėms, tenka šeimai. Kaip teigia Reardon (1999), toleranciją ir taikingumą lemia didelis šių vertybių išaukštinimas, geriausiai išskiepiamas namuose, skatinantis žmones imtis atsakomybės dirbti taikos labui. Tėvai ir globėjai turėtų būti pasirengę sugebėti išugdyti jaunojoje kartoje tolerancijos ir taikaus sugyvenimo savybes (p. 16). Anot Sprindžiūno (2004) tolerancijos idėja šiandien gana populiari ir nuolat aptarinėjama žiniasklaidoje, programose bei įvairiuose dokumentuose, tačiau ją įgyvendinti nėra taip paprasta. Tolerancijos problema mus kviečia pokyčiams bei kūrybinėms paieškoms, nuolat aiškinantis tolerancijos turinį, ribas ir įgyvendinimo galimybes vis sparčiau besikeičiančiame pasaulyje. Taigi, norint sukurti tolerantišką aplinką, neužtenka vien diskusijų viešojoje ar akademinėje erdvėje bei tėvų ugdymo šeimoje. Tolerancijos ugdymas taptų efektyvesnis kartu su aktyvia pedagogo pagalba, nes būtent per mokymo institucijas, kuriose vaikai praleidžia didelę dalį savo laiko ir per ten dirbančius asmenis yra realizuojamas vienas iš pagrindinių švietimo uždavinių – tolerancijos ugdymas.

Šalkauskio (1992) nuomone, šeima yra vienas svarbiausių visuomeninio auklėjimo veiksnių. Tai – pirmoji solidarumo mokykla. Šeimoje jau susidaro tie nusiteikimai, kurie tarnauja visuomeniniam išsiauklėjimui. Pasak Jacikevičiaus (1995) psichinių asmenybės savybių formavimuisi, didelę įtaką turi socialinė aplinka, kurioje įtaką daro kokie yra vyraujantys santykiai su šeimos nariais ir bendraamžiais ir kokios kultūros vertybės perimamos mėgdžiodant ir sąmoningai kopijuojant grupės narių elgesį. Būtent joje gyvena ir bręsta asmenybė. Be socialinės aplinkos, kitas svarbus veiksnys yra organizuoto ugdymo sistema, kuri padeda bręsti asmenybės normatyviniai struktūrai, įgyti žinių, mokėjimų, įgūdžių, susiformuoti etines ir estetines vertybes. Taigi, vaikui viena iš pirminių ir svarbiausių socialinių aplinkų yra šeima, nes ji yra pirminė ir daro didžiulę įtaką vaiko išsiauklėjimui, tačiau po to, vaikas mokosi ugdymo institucijose, kurios taip pat jam daro labai didelį įtaką formuodamos jo žinias, mokėjimą, įgūdžius, etines ir estetines vertybes.

Pasak Giddens'o (2000) motyvacija tai motyvai susijęs su emocijomis, kurios savo ruožtu susijusios su ankstyvaisiais pasitikėjimo santykiais. Pasitikėjimo santykius galima suprasti atsižvelgiant į socialinių ryšių – emociškai svarbių priklausomybės nuo kitų asmenų, pirmiausia nuo globėjų, ryšių formavimąsi. Su ankstyvaisiais globėjais užmegzti ryšiai palieka pėdsakų, darančių įtaką visiems suaugusio asmens gyvenime susiformavusiems glaudiems socialiniams santykiams. Kadangi tolerancija remiasi tarpusavio santykių lygiateisiškumu, abipuse pagarba ir tarpusavio supratimu, šeimos santykiuose tolerancija pirmiausia pasireiškia sutuoktinių kantrybe ir pakantumu. Kantrybė – labai svarbi sutuoktinių savybė. Tai viena būdingiausių sąlygų bendraujant šeimoje, kadangi ne tik tarp tėvų, bet ir tarp tėvų bei vaikų šeimoje nuolat atsiranda įvairių prieštaravimų, nesusipratimų kai tenka vieniems kitus kantriai priimti, išklaudyti, suprasti (Žemaitis, 2005). Todėl ankstyvi tolerancija paremti santykiai tarp vaiko ir tėvų (globėjų) gali padėti puikius pamatus tolimesniam tolerantiškos asmenybės ugdymui ir tapsmui.

Pasak Giddens'o (2000) kūno kontūrų ir savybių suvokimas yra pradinių pasaulio tyrinėjimų, per kuriuos vaikas susipažįsta su objektų ir kitų asmenų bruožais, šaltinis. Jau ankstyvojoje vaikystėje mergaitės ir berniukai įgyja atitinkamos lyties identitetą, arba savitumą. Jie demonstruoja įkūnytą socialinio vaidmens elgesį, kuris modeliuos kiekvieno vaiko sprendimą ar pasirinkimą ateityje, per visą jo gyvenimą. O F. Ivanauskienė, V. Šidlauskienė teigia kad: „ankstyvosios paauglystės metais lavindami savo lyties tapatumą, vaikai gauna pirminę informaciją iš savo tėvų, šeimos narių, artimiausios bendruomenės, auklėtojų, globėjų, medijų“ (p. 78). Berniukams ir mergaitėms yra diegiami atitinkamai berniukiški ir mergaitiški tapatumai. Pavyzdžiui, mergaitės yra skatinamos žaisti su lėlėmis, o berniukai su mašinėlėmis. Kadangi vaikai savo lytiškąją tapatybę konstruoja su suaugusiųjų pagalba, tai jie perima tiek jų vertybes, tiek elgesio normas.

Tolerantiškumas pirmiausia ugdomas šeimoje. Iš šeimos vaikai perima įvairias elgesio, veiklos ir charakterio savybes, perkelia jau suformuotas vertybes į aplinką, į visuomenę (Chraptavičiūtė, 2006). Žmonės yra priklausomi vieni nuo kitų. Individas nuo pat vaikystės bendraudamas su kitais žmonėmis, perima ne tik kalbą, bet ir mąstymo metodus. Jacikevičius (1995) pažymi, kad šeima yra pirminė grupės egzistavimo forma, kurios turinį sąlygoja vertybės, normos, kultūra, o jos yra būdingos tai visuomenei, kuriai ji priklauso. Todėl galima teigti, kad individo tapsmą per įvairias smulkesnes grupes lemia visuomenė. Jacikevičius (1995) analizuodamas žmogaus grupes ir jų psichologines ypatybes pažymi kad: „grupėmis galima laikyti tokius žmonių sambūrius, kuriuose tarp atskirų grupę sudarančių individų yra bendrų psichinių reiškinių. Tai būtų interesai, papročiai, charakterio bruožai, specialūs gabumai, kalba“ (p. 45). Paauglystė ir brendimas yra išbandymų ir suklydimo laikotarpis. Paaugliai

ypač yra linkę jungtis į grupes. Tiek mokykloje, tiek gatvėje burdamiesi į grupes, paaugliai išsikelia savus vertinimo etalonus, lyderius bei priimtinas elgesio normas. Jie yra linkę vertinti vieni kitus pagal tai ką turi. Pavyzdžiui firminius rūbus, arba turimą naujausią techninę įrangą (mobilieji telefonai, muzikiniai grotuvai). Jaunuolis bet kokia kaina siekia pripažinimo. Panašiai teigia Grigas (1995), kuris pažymi, kad bręstančios asmenybės vertė matuojama jau ne intelektualiniais gabumais, o daiktais, nurašant į senienas net įprastas, elementarias dorovines vertybes. O tai sąlygoja tai, jog visais kanalais propaguojamas materializmas, pragmatizmas ir savanaudiškumas netrunka įgyti agresyvios prievartos bruožų kasdieniame paauglio gyvenime.

Šeima neabejotinai labai svarbi asmenybės raidai, nes joje dažnai susitinka skirtingų pažiūrų, skonių, charakterių, net skirtingoms kartoms priklausančios asmenybės. Jei šeimos santykiai darnūs, paremti pagarba ir meile, visų jos narių esminiai poreikiai tenkinami, ir jų individualybės gali laisvai ir pozityviai reikštis, šeimos gyvenimo patirtis gali tapti svarbia tolerantiškos asmenybės raidos prielaida. Tačiau, nors šeimos įtaka asmenybės tolerancijos raidai yra svarbi, ugdomuoju požiūriu, ji yra labiau atsitiktinio požiūrio ir beveik negali būti pedagogiškai įtakojama iš šalies (Jovaiša, 1995). Be to, gyvenimo šeimoje patirtis gali nedaug padėti konstruktyviai sąveikauti visuomenėje, daugiakultūrinėje aplinkoje.

2.4. Tolerancijos ugdymas(is) mokykloje

Kadangi tolerancija yra viena iš demokratinės visuomenės vertybių, todėl tokioje visuomenėje labai svarbu ugdyti ne tik demokratinę mąstyseną, bet ir toleranciją. Šiandien tai yra vienas svarbiausių mokyklos uždavinių. Ji kaip vienas iš svarbiausių ugdymo principų turi atsispindėti ir ugdymo praktikoje, kaip būdas prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, kaip būdas būti pačiam ir leisti būti kitiems. Pasaulis pilnas įvairovės, todėl tolerancija būtina kiekvienai žmonių grupei, šeimai, bendruomenei, tautai.

Šiandien, vis labiau stiprėjant valstybių ir tautų ryšiams, vis dažniau susiduriama su kitokiu mąstymu ir neretai kyla neadekvati reakcija, galinti pasireikšti pašaipa ar patyčiomis, todėl būtina ugdyti tolerantišką požiūrį į kitokią nuomonę, pasaulėžiūrą, nuostatas, vertybes, kitos rasės, socialinės padėties, tikėjimo žmones. Tolerancija neatskirama nuo ugdymo įstaigos demokratinių pagrindų, nuo humanistinio ugdymo idėjos, tačiau kai kurių mokslininkų, tokių kaip Lakis (1996), Sprindžiūnas (2004), Aramavičiūtė (1998) surinkti duomenys leidžia manyti, kad tolerancijos stokojama tarpusavio

santykiuose; besimokantieji tolerancijos nelaiko vertybe; pedagogų asmeninės vertybinės nuostatos pagrįstos prietarais ir stereotipais; tolerancijos mokymo metodika mokykloje nepakankamai pagrįsta daugiakultūrinio ir tarpkultūrinio švietimu. Šios tolerancijos ugdymo problemos akivaizdžiai įrodo, jog tolerancijos ugdymas yra labia aktualus švietimo uždavinys.

Ugdymo įstaigos įtaka tolerancijos raidai lemia ne tik pamokose perteikiamas ugdymo turinys, bet ir palankus vidaus klimatas, besimokančiųjų santykiai su pedagogais ir bendraamžiais, auklėjimo ir mokymo būdai, tai yra visas mokyklinis gyvenimas. Reardon (1999) atkreipia dėmesį į tai, kad tikėtis sėkmės kuriant ugdymo įstaigoje tolerantiškus santykius galima tik mokant tolerancijos kompelsiškai: pedagogams savo laikysena ją rodant praktiškai bei įvairiais būdais kuriant tokią klasės ir ugdymo įstaigos atmosferą, kuri užtikrintų besimokančiųjų saugumą, skatintų jų savivertės ir savigarbos jausmą, tarpusavio paramą ir pasitikėjimą, tobulintų besimokančiųjų bendravimo įgūdžius, būtų palanki jų saviraiškai. Autorės nuomone, mokykla gali padėti besimokantiems atmesti kai kuriuos socialinius prietarus, pavyzdžiui, kad ir išankstinį priešišumą tam tikrai žmonių grupei, išmokyti taikiai spręsti konfliktus. Taip pat, ugdymo įstaigoje svarbu mokytis socialinės atsakomybės, o priimant moralinius sprendimus, remtis svarbiausiomis humanistinėmis vertybėmis.

Tolerancijos ugdymas mokykloje – ilgas ir sudėtingas procesas. Kokius metodus būtų taikyti efektyviausia, turi nuspręsti pats mokytojas. Ugdymo įstaigos turi ugdyti požiūrį, kad kiekvienas žmogus yra unikalus, pripažinti kiekvienos asmenybės vertingumą, bendravimo santykius grįsti lygiateisiškumu. Lietuvos pedagogai pabrėždami vidinių veiksnių svarbą tolerantiškos asmenybės ugdymui, nepamiršta ir išorinių veiksnių. Remiantis jais, galima teigti, kad svarbus veiksnys, lemiantis tolerantiškos asmenybės raidą yra pats asmuo, jo santykis su savimi ir aplinka. Tolerancija, kaip tam tikras žmonių tarpusavio santykių, jų bendravimo būdas, pirmiausia turėtų dominti etiką ir, be abejo, domina visais tais raiškos aspektais, kurie tiesiogiai susiję arba sietini su žmogaus orumo, asmenybės autentiškumo, dorumo, pagarbos jai momentais, atsispindinčiais jos interesų, nuomonių įvairovėje bei viso to realizavimo priemonėse. Viena tokių priemonių, arba būdų, kaip tik tai ir yra tolerancija (Balčius, 1992).

2.5. Pedagogo vaidmuo ugdant tolerantišką asmenybę

Visuomenės iššukis pedagogui yra – bendrų vertybių ir siekių visuomenės, kurioje akcentuojama pagarba sau ir kitam, nusiteikimas santykius su žmonėmis grįsti savitarpio supratimu bei tolerantiškų asmenybių, gerai save pažįstančių ir pripažįstančių kitų žmonių teises, gebančių konstruktyviai spręsti konfliktus veiksmingai užkirsti kelią diskriminacijai, ugdymas. Tolerantiško požiūrio į žmonių skirtumus; nepakantumo ribų suvokimas; bendravimo įgūdžių formavimas ir jų taikymas kasdieninėje veikloje neįsivaizduojamas be tam tikrų kompetencijų suteikimo.

Ugdant tolerantišką mokinį, ypač yra svarbu pedagogo asmenybė, jo charakterio bruožai ir bendradarbiavimo su mokiniais bei jų tėvais ypatybės. Pedagogas turi demonstruoti tolerancijos pavyzdį. Pasak Dumčienės (2004), pedagogas turėtų žinoti savo tolerancijos ribas ir kokius nepageidaujamus reiškinius jis pasirengęs toleruoti, kokia yra tokios tolerancijos prasmė, kokias vertybes padės auklėtiniams atrasti. Pedagogas turi orientuotis ne tik į atitinkamą žinių, mokėjimo bei įgūdžių lygį, bet ir į dvasinės asmenybės ugdymą.

Pedagogas yra pavyzdys, iš kurio mokinys perima patyrimą, todėl ugdyti toleranciją yra sunkus ir atsakingas darbas. Sidaravičienė (2004) teigia, kad kitose valstybėse šia misija patariama užsiimti tik tolerantiškiems ir taikingiems mokytojams. Pedagogo tolerantiškumas remiasi šiomis pagrindinėmis jo asmenybės savybėmis:

- Dideliu intelektualiniu išprusimu ir plačiu akiračiu;
- Proto lankstumu ir dvasinio pasaulio turtingumu;
- Aukštu etinio mąstymo bei pažinimo lygiu;
- Giliu žmoniškumu ir emociniu jautrumu kitam asmeniui;
- Būdo švelnumu ir taikingumu, savikritiškumu ir kilnumu, aukšta elgesio kultūra, taktiškumu (Žemaitis, 1997).

Pedagogų tolerancijos problema yra aktuali, nes pedagogai ne visada skatina moksleivių iniciatyvumą, retai atsižvelgia į jų nuomonę, skatina bendradarbiavimą, sukuria pasitikėjimo atmosferą, o nuolatos reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus.

Žuk – Lapinska (1991), gilindamasi į toleranto psichines savybes, pateikė dichotomijos principu sudarytą tolerantiško ir linkusio į netoleranciją asmens savybių sąrašą (žr. 1 lentelė). Pasak autorės, šis sąrašas sudarytas pagal psichoanalizės stereotipus papildytas egzistencinėmis idėjomis ir yra populiarus humanistinėje psichologijoje. Priešybių nurodymas ir perėjimų nebuvimas komplikuoja šitokią moralinę tipologiją, nes susidaro išpūdis, jog netolerantiška asmenybė yra neurotinė. Tačiau, kaip teigia Plečkaitis (1998) teigia, kad netolerancija net gali būti gėris, ir normalus būvis priklausomai nuo to, kas netoleruojama. Todėl būtinas platesnis požiūris į atskiras tolerantiško žmogaus savybes vertinant pagal situaciją, kas yra toleruojama.

Lentelė, Nr. 1

Tolerantiško ir netolerantiško asmens bruožai (pagal Žuk – Lapinską, 1991)

Tolerantiško asmens bruožai	Netolerantiško asmens bruožai
Autonomiškumas, nepriklausomybė.	Įtaiga, galimybė manipuliuoti.
Partnerystė.	Pajungimas, dominavimas.
Adekvatus savojo aš vaizdas.	Savęs idealizavimas.
Minčių ir jausmų sąmoningumas.	Minčių ir jausmų slopinimas.
Emocinis brandumas (adekvačios emocinės reakcijos)	Emocinis dvilypumas (superjautrumas, baimė, agresyvumas).
Savęs baudimas.	Siekis bausti kitus.
Mąstymo plastiškumas (mąstymo realizmas, daugiaaspektinis vertinimas, kritiškumas, atvirumas, kintamumas)	Mąstymo nelankstumas (mąstymo subjektyvumas, kritiškumo ir savianalizės stoka).
Derama netikrumo ir neaiškumo pakanta.	Menka netikrumo ir neaiškumo pakanta.
Savųjų trūkumų pripažinimas.	Savųjų silpnųjų baimė.
Geranoriškumas silpnųjų.	Nepakanta silpnųjų.
Autentiškumas, individualizmas.	Konvencionalizmas.
Liberalizmas (svarbu partnerystė ir autentiškos vertbės)	Konservatyvizmas (svarbu hierarchija ir padėtis visuomenėje).
Objektyvi politikos interpretacija.	Personalinė politikos interpretacija.
Orientacija į meilę ir draugystę.	Orientacija į valdžią ir turėjimą.
Pažintinis smalsumas.	Neigiamas požiūris į mokslą.
Atlaidus auklėjimas (atleidūs, mylintys tėvai).	Represinis auklėjimas (griežti, emociškai šalti tėvai).

Reardon (1999), kalbėdama apie tolerantiško žmogaus savybes atkreipia dėmesį į tai, jog toleranciją reikėtų suprasti ne tik kaip pamatinę charakterio savybę, bet ir kaip gebėjimą aktyviai kurti taiką. Į toleranciją ji siūlo žvelgti plačiau, ne vien tik kaip žmogaus orumą ir vientisumą akcentuojančią pagrindinę vertybę. Reardon (1999) vaizdžiai pademonstravo, kaip turėtų atrodyti tolerantiškos klasės aplinka, kur ir mokytoja, ir mokinys jaustųsi saugiai ir gerai (žr. 2 lentelę).

Tolerantiškos klasės atmosferos požymiai

Teigiamas elgesys	Neigiamas elgesys
Dėmesio parodymas, klausinėjimas	Ignoravimas
Patarimų ir pasiūlymų davimas	Dėmesio nekreipimas, pravardžiavimas
Pagyrimas, sutarimas	Kaltinimas, gėdinimas
Padrąsinimas	Kritikavimas
Pritarimas	Teisimas
Atjautimas	Moralizavimas, pamokslavimas,
Pažiūrų gerbimas	Grasinimai
Empatija	Įspėjimai, primygtinis reikalavimas
Palaikymas, atidus išklausymas	Įsakinėjimas, nurodymėjimas

Pedagogo vertybinės nuostatos, žinios ir gebėjimai yra labai svarbūs, nes jis turi būti tolerantiško elgesio pavyzdžiu mokiniams ir visai ugdymo institucijos bendruomenei. Pedagogas turi rodyti vaikui dėmesį, siūlyti patarimus, pagirti, padrąsinti, gerbti mokinio pažiūras ir įsitikinimus, būti empatiškas, palaikantis ir išklausantis. Jeigu pedagogas mokinį ignoruos, kaltins, kritikuos, moralizuos, grasins, įsakinės ir pan., tuomet tiek pedagogas bus netolerantiškas, tiek pačioje klasėje atmosfera bus neigiama.

2.6. Besimokančio jaunimo identitetas

Globalizacijos sąlygomis susiduriame su posūkiu į naują individualizmą, kai žmonėms tenka aktyviai kurti save ir formuoti savo identitetus. Vykstant vietos bendruomenių sąveikai su nauja globaline tvarka, mažėja tradicijų, bei įtvirtintų vertybių reikšmė. Gerokai susilpnėjo ir „socialiniai kodeksai“, kurie anksčiau kreipdavo žmonių pasirinkimą bei veiklą, nes šiandien jaunuolis gali rinktis begalę kelių, atsiranda nauji identiteto modeliai. Globalizacija verčia gyventi žmones atviriau, reflektiviau. Tai reiškia, kad nuolatos yra atsiliepiama į kintančią aplinką ir su ja susiderinama. Vadinasi individualybės ryškėja platesniame gyvenimo kontekste ir vystosi drauge su juo. Kasdien pasirenkamos gyvenimo smulkmenos – aprangos stiliai, būdai leisti laisvalaikį, rūpintis sveikata ar prižiūrėti savo kūną – yra tęstinis savimonės identitetų kūrimo ir atkūrimo procesas. (Giddens 2005)

Daug dėmesio susilaukia kultūriniai globalizacijos poveikiai. Vaizdiniai, idėjos, daiktai ir stiliai dabar pasklinda po pasaulį kur kas greičiau negu kada nors anksčiau. Prekyba, naujos informacijos

technologijos, tarptautinė žiniasklaida ir globali migracija drauge paskatino laisvą kultūros sklaidą per nacionalines sienas. Daugelis mano, jog dabar egzistuoja vieninga informacinė tvarka – milžiniškas globalus tinklas, kuriuo informacija dalinamasi greitai ir dideliais kiekiais.

Besimokančio jaunimo identiteto formavimuisi daugiausiai įtakos turi tėvai ir mokykla. Tėvai perduoda tradicijas, tuo palaikydami identiteto kontinuumą. Mokykla, kaip socializacijos veiksmų visuma, apima tėvus, bendraamžius, bendramokslius, mokyklines ir tarpmokyklines organizacijas, formuoja jaunimo kultūrą. Jaunimo vertybinės nuostatos paprastai formuojasi veikiamos ne jų tiesioginės, o jų tėvų ar kitų jiems svarbių žmonių patirties. Net ir neturėdami rimtų vertybių ar socialinių vaidmenų konfliktų, jauni žmonės apibendrina netiesioginę patirtį ir remdamiesi savo emocijomis nuostatomis ir apibendrinta kitų patirtimi, konstruoja savo vertybių sistemas. Jaunimas sociokultūriniame diskurse asocijuojamas su ateitimi, su vartojimu, su asmenų grupe, kurios nuomonė yra formuojama ir lengviau paveikiama. Ši amžiaus grupė dar nėra visai savarankiška, labiau pasiduoda valdžios institucijų per įvairias masinio poveikio sferas: auklėjamąją, švietėjišką ir kitokias.

Kadangi jaunimas nėra visiškai savarankiškas ir vis dar konstruoja savo vertybių sistemas, tuo pačiu perima iš aplinkos jau susiformavusias išankstines nuostatas ar stereotipus. A. Giddensas (2005) išankstinį nusistatymą apibūdina taip: „išankstinis nusistatymas nurodo nuomones ar nuostatas, kurių vienos grupės nariai laikosi kitos grupės atžvilgiu“. Iš anksto nusistačiusio asmens nuomonę sudaro prielaidos, o ją grindžia veikiau gandai negu tikri faktai. Ši išankstinė nuomonė atspindina kaitai netgi tuomet, kai susiduria su nauja informacija. Žmonės gali puoselėti teigiamą išankstinį nusistatymą atžvilgiu tų, su kuriais tapatinasi, ir neigiamą – kitų atžvilgiu, todėl išankstinės nuostatos gali būti pozityvios arba negatyvios. Jos yra mūsų socializacijos proceso dalis, ir jas sudėtinga keisti ar panaikinti. Išankstinius nusistatymus paprastai lemia stereotipai, kurie susideda iš susideda iš įsitikinimų ar minčių apie tam tikrą žmonių grupę. Tai yra visuma bruožų, kuriais apibūdinama tam tikra žmonių grupė kalbant apie jos elgesį, įpročius ir pan. Stereotipų tikslas yra supaprastinti realybę pasakant: „jie tiesiog tokie yra“. Kartais kalbame apie stereotipus, kuriais apibūdinama grupė, kuriai priklausome, kad jaustumėmės stipresni už kitus. Stereotipai paprastai pagrįsti nuomone, kurią įgijome mokykloje, iš žiniasklaidos ar namie, ir kuria apibendrinami visi susiję žmonės. Todėl norint kad išankstinės nuostatos ir stereotipai netrukdytų kaitai ir jauno žmogaus kaip asmens tobulėjimui, turi būti ugdomas tolerantiškumo ir atvirumo jausmas kitoniškumui.

Nors kai kurios identiteto dimensijos yra intymios ir privačios, sėkminga identiteto išraiška rodo aktyvų pripažinimą, tam tikrą mūsų elgesio patvirtinimą ir taisyklingumą. Išreiškdami savo

identitetą, jaučiame pasitenkinimą, jei sulaukiame pozityvios ir palaikančios grįžtamosios reakcijos. Jei individui nuolat nepavyksta pasiekti pripažinimo grupėje, jis turi rasti kitą grupę, kuriai priklausytų. Žmonių patiriamos sudėtingos situacijos, kai jie keičia klasinę priklausomybę, seksualinę orientaciją arba kultūrinę vietą, yra pavyzdžiai, kaip kolektyvai priima identitetą. Šiuo atveju identitetas traktuojamas kaip visuomeniškas, veikiantis ir priklausantis nuo konteksto dalykas (Černevičiūtė: 2006).

Socialinis identitetas nurodo savybes, kurias individui priskiria kiti. Jas galima laikyti riboženkliais, parodančiais kas yra šis asmuo. Tuo pačiu jos apibrėžia šio asmens vietą tarp kitų individų, turinčių tokius pat bendrus bruožus. Socialinio identiteto pavyzdžiai galėtų būti: studentas, teisininkas, motina, katalikas, benamis ir taip toliau. Daugelio individų socialinį identitetą sudaro ne vienas požymis. Tuo pačiu metu asmuo gali būti ir studentas ir katalikas. Įvairūs socialiniai identitetai rodo daugelį žmogaus gyvenimo matmenų. Socialiniai identitetai yra susiję su kolektyviniu matmeniu. Jie žymi, koku būdu individas yra „toks pat“ kaip ir kiti. Kolektyviniai identitetai – besiremiantys bendrų tikslų, vertybių ar patirčių visuma – gali tapti reikšmingu pagrindu socialiniams sąjūdžiams atsirasti. (Giddens: 2005) Mokyklose gali tarpusavyje sąveikauti keli socialiniai identitetai, nes besimokantys vaikai auga skirtingomis gyvenimo sąlygomis. Pavyzdžiui, pilnose ir nepilnose šeimose; vaikų globos namuose; ar specialiuose bendrabučiuose su auklėtojo priežiūra. Kai klasėje mokosi skirtingi vaikai su skirtingais socialinio identiteto požymiais, visgi jų kolektyvinis identitetas yra bendras, kadangi remiasi tais pačiais tikslais ir vertybėmis. Socializacijos metu kiekvienas susikuria identiteto jausmą ir gebėjimą savarankiškai mąstyti bei veikti

2.7. Tarpkultūrinės kompetencijos samprata ir ugdymo prielaidos

Tarpkultūrinio ugdymo sąvokos turinio sklaidą lietuviškajame edukaciniame kontekste pasunkina susiklosčiusi termino *multicultural* vartojimo įvairovė. Pasak Zeleskienės (2006), vienu atveju vartojamas tiesiog anglosaksiškas terminas „multikultūralizmas“ (MacLaughlin, 1997; Mažeikis, 2005). Kitais atvejais šis terminas verčiamas ir vartojamas tiesiogine prasme - „daugiakultūriškumas“, „įvairiakultūriškumas“ (Reardon, 1999; Bauman, 2002). Trečiuoju atveju vartojamas „tarpkultūriškumas“ (Jucevičienė, 2001). Autorė remdamasi darbų analize bei aiškinamuosiuose žodynuose pateiktomis sąvokų reikšmėmis laikosi nuostatos, jog edukaciniame kontekste, kalbant apie bendruomenę, visuomenę, valstybę, tikslinga vartoti sąvoką „įvairiatautė“, o ugdymo reiškiniui

apibūdinti tikslingiausia vartoti terminą *“tarpkultūrinis ugdymas”*. Taigi, pagrindinė tarpkultūrinio ugdymo paskirtis tampa išugdyti jaunų žmonių tarpkultūrinės kompetencijas (Mažeikis, 2005), kurios yra ne kas kita, o nusiteikimas, žinojimas, kaip ir gebėjimas sąveikauti bei komunikuoti su kitokiais (Salganik, 2001).

J. Bowden ir M. Marton (1998) teigia, kad kompetencijos pagrindą sudaro gebėjimas pažvelgti į problemą iš skirtingų perspektyvų, pabrėžiamas bendrosios ir profesinės kompetencijų būtinumas. Bendras edukacinio požiūrio į kompetenciją požymis pasireiškia tuo, kad kompetencijos komponentų (žinių, gebėjimų, nuostatų) plėtojimas laikomas ugdymo objektu. Teigiama, kad kompetencijos yra plėtojamoms / formuojamos socializacijos ir ugdymo procese, nors įgimti gabumai taip pat yra svarbūs (Beresnevičienė, 1995).

Dėl vykstančių pokyčių socialinėje, techninėje, edukacinėje ir kitoje aplinkoje modernioje visuomenėje informacija, žinios ir gebėjimai greitai sensta, todėl iškyla visą gyvenimą trunkančio mokymosi ir nuolatinio naujų gebėjimų įgyjimo būtinybė (Langner, Kaftan, 1999). Mokymasis pasak Longworth (2000), kaip natūralus ir besiplečiantis procesas, turi tapti malonia, motyvuojančia veikla, vykstančia visą žmogaus gyvenimą, bet kurioje erdvėje: namuose, švietimo institucijoje, darbe, bare ar parduotuvėje ir pan., ir įgalinančia žmones plėtoti jų asmeninius įgūdžius bei kompetencija, užtikrinančias pasitikėjimą savimi ateityje.

Baumer (2002) tarpkultūrinės kompetencijos sampratą aiškina dvejopai: 1) kaip prielaidą sėkmingam kasdieniam žmonių bendravimui ir 2) kaip prielaidą sėkmingam skirtingų kultūrų atstovų (kalbančių kita kalba, gyvenančių kitame kultūriniame kontekste ir pan., bendravimui. O Tarpkultūrinė kompetencija pasak Byram (2004) – tai gebėjimas efektyviai ir priimtinu būdu integruotis į skirtingos kultūrinės kilmės individų grupę. Remdamasis mintimi, kad kompetencijos apima viską, ką žmogus iš tiesų gali ir žino, kad kompetencija - tai tarsi vidinių psichinių sąlygų sistema, kuri atsispindi matomų poelgių kokybėje, Geistmann (2002) pateikia pagrindinius tarpkultūrinės kompetencijos komponentus, kurie gali būti laikomi tarpkultūrinės kompetencijos ugdymo pagrindu: kognityvūs sąmoningo elgesio komponentai – žinios; afektyvūs sąmoningo elgesio komponentai – emocijos ir apibūdina tarpkultūrinę kompetenciją kaip pusiausvyros paiešką tarp savo ir kitų interesų bei poreikių, kurie kyla iš skirtingų kultūrinių kontekstų.

Remiantis M. Byram (1997) modeliu buvo sukurta tarpkultūrinės kompetencijos (į)vertinimo teorija ir instrumentai (Byram ir kt., 2004), tarpkultūrinė kompetencija apima elementus, atitinkančius penkianarę struktūrą: toleranciją neapibrėžtumui ir dviprasmiškumui (daugiaprasmiškumui), elgesio

lankstumą, komunikacinį (kalbinį) sąmoningumą, žinių įgijimą; atvirumą kitoms kultūroms ir empatiją. Tačiau, kaip teigia M. Byram ir kt (2004), tarpkultūrinės kompetencijos elementų sąrašas gali būti vis kitoks, o minėta struktūra yra tik dalis to, ką galime vadinti tarpkultūrine kompetencija. Mokslinėje literatūroje aptariams ir kitas tarpkultūrinės kompetencijos aiškinimas, akcentuojamas įvairių autorių (Williams, 2005, 2009; Gudykunst, Ting-Toomeny, Wiseman, 1991 ir kt.) teigiančių, kad tarpkultūrinė kompetencija gali būti apibrėžiama per tris dimensijas: kognityvinę (žinios apie kultūrinius skirtumus), elgesio dimensiją (įgūdžiai, gebėjimai, susiję su tarpkultūrinėmis situacijomis).

Lentelė, Nr. 3

Tarpkultūrinės kompetencijos dimensijos (pagal Williams, 2009)

Kognityvinė dimensija	Emocinė dimensija	Elgesio/bihevioristinė dimensija
Žinios apie kultūrinės normas, vertybes, elgesį ir skirtumus.	Lankstumas prisitaikant prie naujų situacijų. Atvirumas susidūrus su naujomis vertybėmis.	Kritinio mąstymo gebėjimai, išradingumas, kūrybiškumas, problemų sprendimo įgūdžiai ir kultūriškai tinkami žmogiškieji įgūdžiai.

Kognityvinė dimensija apima žinias apie kultūrinės normas, vertybes, elgesį ir skirtumus. Turėjimas tinkamų žinių apie kitą kultūrą, šalį ir atvirumas naujai informacijai ir perspektyvoms yra labai svarbi tarpkultūrinės kompetencijos sudedamoji dalis (Gudykunst, 1991)

Emocinė dimensija (motyvacija ir noras veikti tarpkultūrinėse situacijose) susijusi su lankstumu prisitaikyti prie naujų situacijų ir atvirumu susidūrus su naujomis vertybėmis. Lankstumas, prisitaikymas, pagarba, empatija ir gebėjimas susitvarkyti su stresinėmis situacijomis yra būtinos tarpkultūrinės kompetencijos dalys, leidžiančios aktyviai ir sėkmingai veikti tarpkultūrinėje aplinkoje (Dignes, 1983 ir kt.).

Elgesio dimensija apima kritinio mąstymo gebėjimus, kūrybiškumą, išradingumą, problemų sprendimo įgūdžiais ir kultūriškai tinkamus socialinius įgūdžius, panaudojamus tarpkultūriniame bendradarbiavime ir aptariamus daugelyje tarpkultūrinių tyrimų (Dignes, 1983 ir kt.)

Schuch (2003) išskiria 7 tarpkultūrinės kompetencijos dimensijas:

1. Pasirengimas ir gebėjimas įsijausti į kito žmogaus vaidmenį, jausmus, mąstymą (empatija);

2. Gebėjimas vertinti aplinkybes keliais aspektais – tiek remiantis daugumos pozicija, tiek mažumos (multi perspektyvumas);

3. Pasirengimas save kritiškai vertinti (savirefleksija / savęs suvokimas);

4. Gebėjimas spręsti kilusias problemas (tolerancija neapibrėžtumui / dviprasmybėms);

5. Gebėjimas prisitaikyti prie situacijų ir aplinkos (lankstumas);

6. Atvirumas naujoms žinioms ir supratimas (atvirumas);

7. Bendravimo ir konfliktų sprendimo gebėjimai.

Tačiau išsamiausią tarpkultūrinės kompetencijos, kaip nesibaigiančio proceso schemą ir analizę pateikia Deardoff (2004), teigdama, kad tarpkultūrinė kompetencija susideda iš 3 klasterių:

1. *Nuostatos*, tokios kaip atvirumas, pagarba vertybėms ir kultūroms, smalsumas ir atradimas (tolerancija neapibrėžtumui).

2. *Žinios ir gebėjimai*, nors daugelio autorių jie išskiriami kaip atskiros tarpkultūrinės kompetencijos dalys, tačiau tarpusavyje labai siejasi ir papildo vienas kitą. Žinios apima savęs bei savo kultūros pažinimą – tai lemia tolesnę sėkmingą bendradarbiavimą su kitomis kultūromis, žinias apie kitų kultūrų elgesį, bendravimą, istorinį kontekstą, kultūriškai specifinę informaciją, sociokultūrinio konteksto pažinimą, t.y. žinios apie kalbos ir reikšmės bei supratimo atitikimą sociokultūriniame kontekste. Pagrindiniai gebėjimai yra klausytis ir stebėti, kognityviniai gebėjimai analizuoti – vertinti ir lyginti.

3. *Vidiniai ir išoriniai rezultatai*. Vidiniais pasiekimais laikomi tokie tarpkultūrinės kompetencijos elementai kaip prisitaikymas, lankstumas, empatija, supratimas etinių požiūrių. Išoriniais pasiekimais gali būti laikomi elgesio ir tinkamo bendravimo tarpkultūrinėse situacijose principai.

Galima teigti, kad tarpkultūrinės kompetencijos siejasi su visų formų individo elgsena, įgalinančią asmenį efektyviai ir konstruktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime, sąveikaujant su kitais asmenimis ar žmonių grupėmis. Tarpkultūrinės kompetencijos sudėtis (Europos Komisija, 2004):

- Skirtingose kultūrose taikomų elgesio taisyklių suformavimo ir kaitos žinios;
- Žinios apie Europos Bendrijos daugiakultūriškumą;
- Gebėjimas konstruktyviai komunikuoti skirtingose socialinėse situacijose (tolerancija kitų šalių pasaulėžiūrai, asmeninės ir kolektyvinės atsakomybės supratimas);
- Gebėjimas iššaukti pasitikėjimą ir empatiją kitiems žmonėms;

- Gebėjimas veikti konstruktyviai asmeniškų negatyvumo momentais (pykčio valdymas);
- Gebėjimas atskirti asmeninius ir profesinius reikalus, neperkeliant darbinių konfliktų į privačią sferą;
- Kitų kultūrų, tapatybių supratimas, bendraujant su Europos ir kitomis pasaulio kultūromis;
- Gebėjimas suprasti skirtingų kultūrų požiūrius ir dalintis savo požiūriais su kitais.

Pedagogas, turintis tarpkultūrinės kompetencijas, su savo žiniomis, gebėjimais, patirtimi, vertybinėmis nuostatomis ir polinkiais, turi turėti tokias asmenines savybes kaip: atvirumas, lankstumas, empatija, pakantumas ir tolerancija. Jis turi gebėti pažvelgti į situaciją iš įvairių perspektyvų bei suprasti kitų kultūrų tapatybes. Pagrindinė tokio pedagogo paskirtis, perteikti savo žinias bei gebėjimus ir išugdyti jaunų žmonių tarpkultūrinės kompetencijas, kurių dėka vaikai žinotų ir gebėtų sąveikauti bei komunikuoti su kitokiais.

III. EMPIRINIS TYRIMAS: TOLERANCIJOS KITONIŠKUMUI RAIŠKA IR UGDYMAS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE

3.1. Tyrimo metodologija ir pagrindimas

Tyrimo metodologinis pagrindimas: Atliekant tyrimą panaudoti tolerantiško žmogaus savybių ir tolerantiško bei netolerantiško elgesio aprašai, tolerancijos sampratos. Taip pat naudojamos tolerantiškumo kriterijais: bendradarbiavimu ir solidarumu; išankstinių nuostatų (stereotipų) nebuvimu; lygybės principu, kuris numato kitų lygių teisių pripažinimą ir pagarbą; pagarba teisei būti kitokiu.

Nagrinėjant stereotipų ir išankstinių nuostatų kilmę, formavimąsi remiamasi A. Giddens'o (2005) keliomis sociologinėmis įžvalgomis. Pasak jį, išankstiniai nusistatymai daugiausiai veikia per stereotipinę mąstyseną, kai individai naudojami stereotipais išlieti priešiškumui žmonėms be kaltės kaltinamiems dėl vieno ar kito dalyko. Taip pat remiamasi N. Kasatkinos (2006) idėjomis apie tolerancijos ir diskriminacijos aiškinimą. Kaip teigia autorė, žmonių nuostatos, požiūriai bei elgesys yra kultūros dariniai, šablonai, socialinės normos. Socialinės normos nurodo žmogui visuomeniškai priimtą elgesio šabloną ir nulemia tarp grupinius santykius. Diskriminacijos, priespaudos aiškinimas remiasi prielaida, kad kultūriniai šablonai yra dalis tradicinės kultūros, o jų nesuderinamumas, svetimumas ir netgi priešiškumas tampa viena iš išankstinio nusistatymo bei diskriminacijos priežasčių.

Socialinės atskirties sąvoka yra platesnė, apimanti ne tik prastas materialines sąlygas, bet ir nesugebėjimą produktyviai dalyvauti ekonominiame, socialiniame, politiniame ir kultūriniame gyvenime, kartais reiškianti ir atitolimą nuo bendruomenės (Duffy, 1995). Socialinė atskirtis atsiranda tada, kai visuomenė pradeda ignoruoti ir diskriminuoti tam tikras socialines grupes dėl jų pasirinkto kitokio (nei įprastas) gyvenimo būdo, vertybių ar skurdo. Kita vertus, socialinę atskirtį galima konstatuoti tada, kai dėl tam tikrų aplinkybių, negalėdamas patenkinti svarbiausių materialinių, socialinių ar kultūrinių reikmių, pats žmogus jaučiasi atskirtas. Tokia socialinės atskirties samprata leidžia į reiškinį žvelgti plačiau, išskirti objektyvias ir subjektyvias socialinės atskirties priežastis. Viena iš socialinės atskirties objektyvių priežasčių, kurios nulemia neigiamą požiūrį į tam tikras socialines grupes yra kultūrinė psichologinė. Pavyzdžiui: negalia ar priklausomybės ligos; socialinių įgūdžių stoka šeimoje, tėvų globos praradimas; diskriminacija dėl lyties, tautybės, rasės ir kitų priežasčių. Socialinė atskirtis apima vaikus, kurie priklauso rizikos grupei, auga be tėvų ir artimųjų globos.

Tyrinėdami tolerancijos vidines prielaidas, kai kurie psichologai (G. Allport, E. Fromm, M. Rokeach ir kt.) pastebėjo, kad tolerancijos trūkumas neretai siejasi su išankstiniu priešišku kitų žmonių atžvilgiu, nepakantumu kitoniškumui ir įvairiais mąstymo stereotipais. Psichologai yra

pastebėję, kad kai kurie individai yra ypač linkę tarsi supaprastinti tikrovę, vertindami aplinkos reiškinius dichotomiškai, kaip gerus ar blogus, o aplinkinius žmones skirstydami į savus ir pavojingus svetimus.

Tolerancija yra aktyvi veiksmas, strategija, siekiant vertybių. Pedagogai Dumčienė (2004), Sprindžiūnas (2004), Jovaiša (1995) akcentuoja, kad vienas iš svarbiausių tolerancijos raidą lemiančių vidinių veiksnių yra adekvatus asmenybės santykis su savimi, tai būdas būti pačiam savimi ir leisti tai kitiems. Ugdant tolerantišką mokinį, ypač yra svarbu pedagogo asmenybė, jo charakterio bruožai ir bendradarbiavimo su mokiniais ypatybės. Pedagogas yra pavyzdys, iš kurio mokinys perima patyrimą, todėl jis turi demonstruoti tolerancijos pavyzdį.

Atlikti panašūs tyrimai: R. Dumbravienės „Socialiai problemišku grupių tolerancijos ir diskriminacijos problemos Lietuvos visuomenėje: jaunimo nuostatos“; J. Mačiulytės „11 – 12 klasių mokinių ir studentų požiūris į toleranciją“; A. Sprindžiūno „Santykis su savimi ir jo vaidmuo ugdant vyresniųjų mokinių toleranciją“ ir „Lietuvos moksleivių ksenofobijos ir politinės tolerancijos bruožai“.

Tyrimo dizainas, strategija, metodai:

Tyrimui atlikti pasirinkta Šiaulių Vijolių vidurinė mokykla, nes joje mokosi įvairios socialinės padėties mokinių: globos namų auklėtiniai, perspektyvūs sportininkai iš įvairių miestų gyvenantys bendrabutyje ir Šiaulių miesto vaikai iš pilnų ir nepilnų šeimų. Tyrimo dalyviais pasirinkti vyresniųjų klasių mokiniai (9 - 12 kl.) ir įvairių dalykų mokytojai. Siekiant atskleisti kuo realesnę tolerancijos raiškos ir ugdymo situaciją mokykoje, kai kurie klausimai tiek mokytojams, tiek mokiniams buvo pateikti tokie pat. Pavyzdžiui, jei mokytojo klausama kaip dažnai aiškinate per pamoką kas yra tolerancija, tai atitinkamai mokinio buvo klausama kaip dažnai mokytojas aiškina per pamoką kas yra tolerancija. Rezultatų skaičiavimui pasirinkta procentinė metodika.

Siekiant išsiaiškinti tolerancijos kitoniškumui raišką ir ugdymą mokykloje, pasirinktas empirinio tyrimo metodas anketinė apklausa. Kaip teigia Kardelis (2002) socialiniuose moksluose apklausa yra plačiai paplitęs tyrimo metodas. Viena vertus, tai gali rodyti metodo patikimumą, o antra - jo populiarumą dėl tariamo paprastumo, manant, jog nėra nieko lengvesnio, kaip atlikti apklausą. Anketinės apklausos metodai priskiriami prie tarpinių, t.y. jie gali būti tiek kokybiniai, tiek kiekybiniai. Jais paprastai siekiama išsiaiškinti apklaustų žmonių grupės, kuri dažniausiai reprezentuoja populiaciją ir kurios parinkimas turi būti logiškai pagrįstas, supratimą. Pasirinkta klausimo pateikimo forma: atviri ir uždari klausimai.

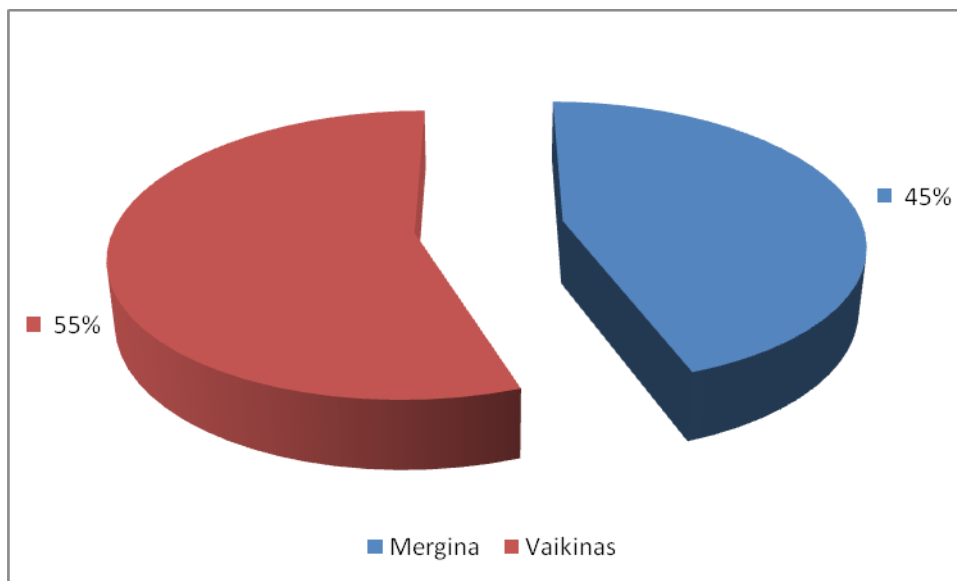
Tyrime dalyvavo 119 mokinių ir 22 tos pačios mokyklos pedagogai. Tyrimas buvo pradėtas nuo asmeninio prisistatymo bei informacijos apie tyrimą pateikimo. Anketos buvo pildomos tyrėjo akivaizdoje. Laikas buvo neribojamas, visiems baigus pildyti anketos buvo surenkamos. Tyrimas su administracijos ir mokytojų leidimu, atliktas per įvairias pamokas: lietuvių, istorijos, matematikos, geografijos; fizikos.

3.2. 9 – 12 klasių mokinių tolerancijos kitoniškumui raiška

Tiriamųjų charakteristikos (demografinis blokas)

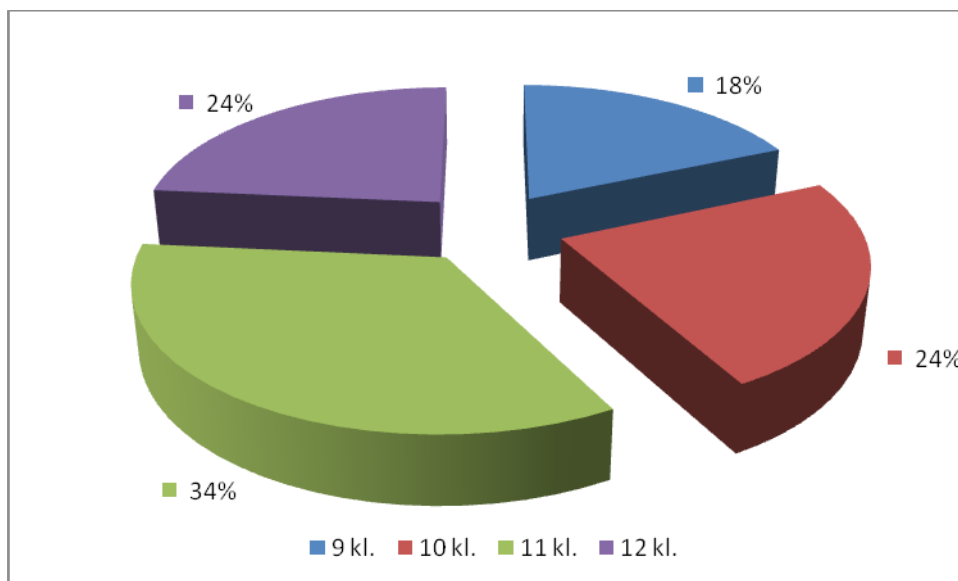
Anketinėje apklausoje skirtoje 9 – 12 klasių mokiniams dalyvavo 119 respondentų. Iš jų 55% merginų ir 45% vaikinių.

2. pav. Tyrimo dalyvių (mokinių) pasiskirstymas (procentais) pagal lytį.

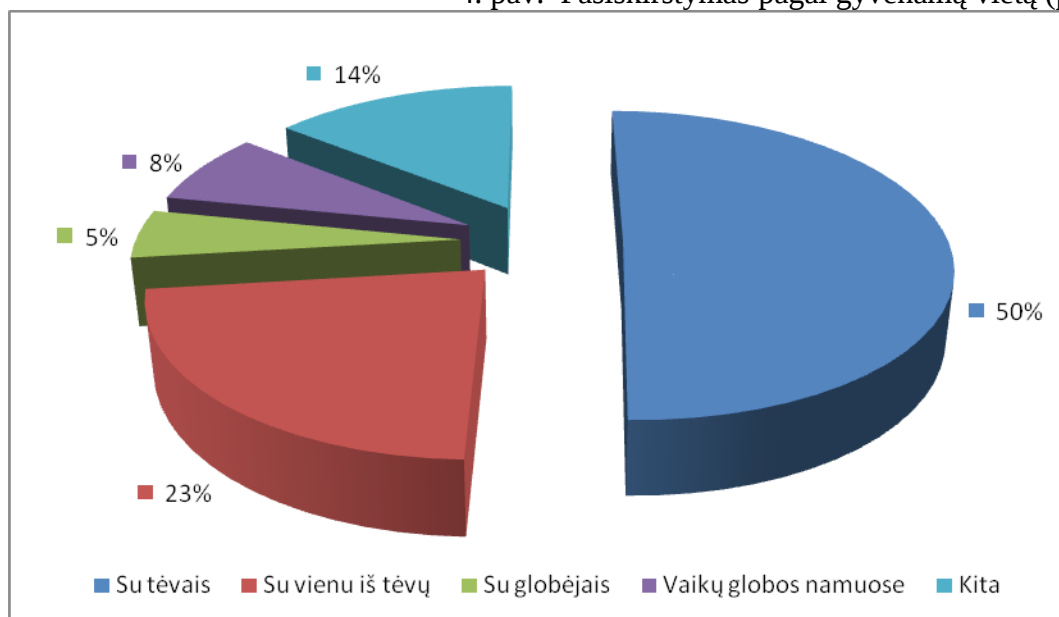
Didžioji dalis respondentų 34% yra 11 klasės mokiniai. Mažiausias skaičius iš tyrime dalyvavusių yra 9 klasės mokiniai, kurie sudaro 18 %, o 12 ir 10 klasės mokinių skaičiaus pasiskirstymas vienodas – po 24%.

3. pav. Mokinių pasiskirstymas (procentais) pagal klases.

Pusė apklaustųjų (50 %) gyvena su abiem tėvais. Beveik ketvirtadalis - 23 % respondentų gyvena su vienu iš tėvų. 14 % mokinių gyvena perspektyvių sportininkų bendrabutyje, 8 % vaikų globos namuose ir 5% su globėjais.

4. pav. Pasiskirstymas pagal gyvenamą vietą (procentais).

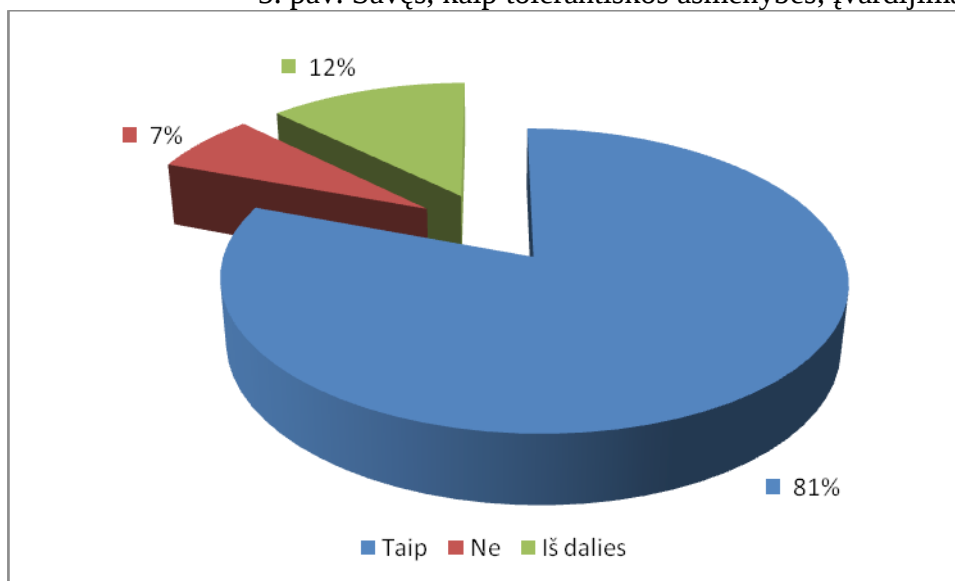

Respondentų pasiskirstymas pagal nuomonę, ar jie yra tolerantiškos asmenybės.

Daugiau nei pusė tiriamųjų (81%) save įvardijo tolerantiška asmenybe, o 7% - netolerantiška. 12 % pasirinko variantą iš dalies, įvardindami savo tolerantiškumo sąlygas: „esu tolerantiškas tik su kai kuriais žmonėmis“, „priklausomai nuo nuotaikos“, „nemėgstu homoseksualų“, „kartais galiu pakentėti, o kartais nepavyksta“, „kartais negerbiu kitų žmonių nuomonės“.

5. pav. Savęs, kaip tolerantiškos asmenybės, įvardijimas (procentais).

Daugiau negu pusė (61%) respondentų nurodė, kad jie toleranciją laiko vertybe. 76% sutinka, kad tolerancija yra teigiamas kitų žmonių nuomonių, požiūrių, įsitikinimų, elgesio vertinimas. 77% apklaustųjų sutinka, kad tolerancija yra pagarba ir pripažinimas teisės į savo nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir savitą elgesį. Beveik pusė - 44% respondentų nesutinka, kad tolerancija yra abejingumas kitų žmonių nuomonėms, pažiūroms, įsitikinimams, elgesiui. Gauti tyrimo rezultatai parodė, kad dauguma respondentų suvokia šią sąvoką, tačiau (45%) nesutinka, kad tolerancija taip pat yra ir kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų ir įsitikinimų vertinimas.

Lentelė, Nr 3

Tolerancijos sąvokos interpretavimas

	Sutinku	Nežinau	Nesutinku
Tolerancija man yra vertybė	61%	36%	3%
Tolerancija, mano nuomone, yra teigiamas kitų žmonių nuomonių, požiūrių, įsitikinimų, elgesio vertinimas.	76%	20%	4%
Tolerancija, mano nuomone, yra pagarba ir pripažinimas teisės į savo nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir savitą elgesį.	77%	19%	4%
Tolerancija, mano nuomone, yra pakanta viskam, kam negalite pasipriešinti iš baimės ar bejėgiškumo.	16%	57%	27%

Tolerancija, mano nuomone, yra abejingumas kitų žmonių nuomonėms, pažiūroms, įsitikinimams, elgesiui.	17%	39%	44%
Tolerancija, mano nuomone, yra kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų, įsitikinimų vertinimas.	21%	34%	45%

Daugiau nei pusė respondentų sutinka, kad mokytojai moko: gerbti ir pripažinti žmogaus orumą, jo asmens vertę (58%); gerbti kitų kultūrų, tikėjimų žmones (60%); taikiai spręsti iškilusius konfliktus (61%); išklausti kito žmogaus nuomonę ir išsakyti savąją (68%); būti atsakingam už savo elgesį (79%); argumentuotai kalbėti ir kultūringai diskutuoti (73%). Gauti rezultatai rodo, kad pedagogai pamokų metu skiria pakankamai dėmesio tolerancijos ugdymui.

Lentelė, Nr. 4

Tolerancijos ugdymas mokykloje

	Sutinku	Nežinau	Nesutinku
Mokykloje aiškinama, kokios yra žmogaus teisės, laisvės ir kokie būdai joms užtikrinti.	39%	26%	35%
Mokytojai moko gerbti ir pripažinti žmogaus orumą, jo asmens vertę.	58%	22%	20%
Pamokų metu kalbama apie piliečių lygybę, nepaisant jų rasės, lyties, tautybės, kilmės, išsilavinimo.	41%	22%	37%
Mokykloje moko gerbti kitų kultūrų, tikėjimų žmones.	60%	27%	13%
Mokytojai moko taikiai spręsti iškilusius konfliktus.	61%	25%	14%
Mokytojai moko išklausti kito žmogaus nuomonę ir išsakyti savąją.	68%	21%	11%
Mokytojai moko būti atsakingu už savo elgesį.	79%	14%	7%
Norėčiau, kad mokytojai skirtų daugiau dėmesio tolerancijai ugdyti.	40%	46%	14%
Mokomoji veikla pakankamai dažnai organizuojama porose, grupėse ir komandose.	29%	34%	37%
Pamokų metu, mokiniams reikia argumentuotai kalbėti, kultūringai diskutuoti.	73%	16%	11%

Nemaža dalis respondentų (78%) siekia sutarimo su kitais žmonėmis. Daugiau nei pusė apklaustų mokinių (55%) geba nepasiduoti pykčiui, nenaudoti prievartos, neskuba pasmerkti kitų; taip pat (60%) nekaltina aplinkinių dėl savo nesėkmių. 65% apklaustųjų gerbia kitų žmonių nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, savitą elgesį. Iš gautų duomenų galima teigti, kad daugiau nei pusė mokinių elgiasi tolerantiškai.

Mokinio (ne)tolerantiškas elgesys

	Sutinku	Nežinau	Nesutinku
Moku nepasiduoti pykčiui, nenaudoti prievartos.	55%	29%	16%
Siekiu sutarimo su kitais žmonėmis.	78%	15%	7%
Aš kaltinu aplinkinius dėl savo nesėkmių.	17%	23%	60%
Neskubu pasmerkti kitų.	62%	24%	14%
Atkeršiju žmonėms už skriaudas.	28%	30%	42%
Maloniai ir gražiai elgiuosi su žmonėmis bet kokioje situacijoje.	40%	45%	15%
Gerbiu kitų žmonių nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, savitą elgesį.	65%	28%	7%
Norėčiau būti tolerantiškesnė asmenybė.	42%	44%	14%

54% respondentų norėtų, kad tarpusavio santykiuose su bendraklasiais būtų daugiau pagarbos ir draugiškumo. Pusė apklaustųjų nesutinka, kad yra klasiokų kritikuojami dėl savo elgesio (51%) ar išvaizdos (50%). Iš gautų duomenų galima teigti, kad analizuojant lentelę dėl mokinių tolerantiško elgesio gauti rezultatai, kad daugiau nei pusė bendraklasių elgiasi tolerantiškai, neatsispindi bendrame klasės klimato kontekste, kadangi yra nejaunčiančių klasiokų palaikymo ir padrąsinimo, nėra pakankamai išklausomi ir yra didesnio pagarbos ir draugiškumo vienas kitam poreikis.

(Ne)tolerantiškas klasės klimatas

	Sutinku	Nežinau	Nesutinku
Bendraklasiai gerbia mano nuomonę, pažiūras, įsitikinimus.	29%	51%	20%
Jaučiu klasiokų padrąsinimą ir palaikymą.	24%	47%	29%
Bendraklasiai man parodo pakankamai dėmesio, atidžiai išklauso.	30%	41%	29%
Dažnai esu kritikuojamas bendraklasių dėl elgesio.	18%	31%	51%
Dažnai esu kritikuojamas bendraklasių dėl išvaizdos.	16%	34%	50%
Norėčiau, kad tarpusavio santykiuose su bendraklasiais būtų daugiau pagarbos, draugiškumo.	54%	39%	7%

58% apklaustųjų nesutinka, kad mokytojai nekreipia dėmesio į mokinį, ignoruoja. 61% mokinių nesutinka, kad mokytojus erzina jų apranga, manieras. Daugiau nei pusė respondentų sutinka, kad jaučia mokytojų padrąsinimą ir palaikymą (52%); yra gerbiama jų nuomonė, pažiūros ir įsitikinimai (59%). Taigi, galima daryti išvadą, kad mokytojai kreipia dėmesį į mokinį, padrąšina ir palaiko, jo neignoruoja, nediskriminuoja dėl manierų ar išvaizdos, tačiau vis dėlto 60% apklaustųjų norėtų, kad mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiuose būtų daugiau pagarbos, pasitikėjimo ir palaikymo.

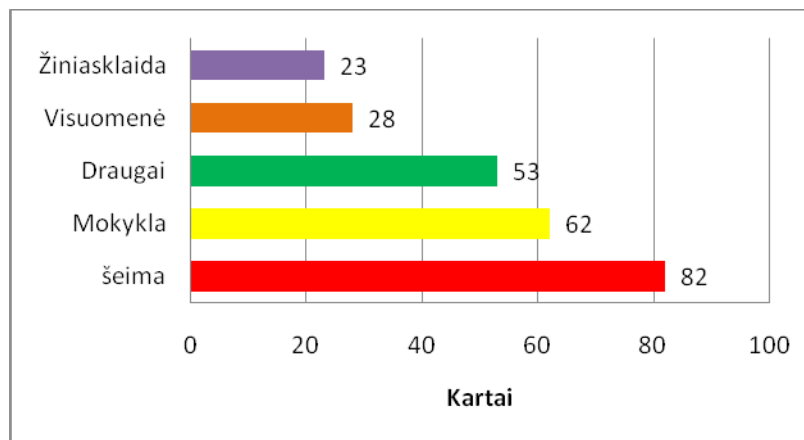
Mokytojo telorantiškumo išraiška

	Sutinku	Nežinau	Nesutinku
Mokytojai nekreipia dėmesio į mane, ignoruoja.	14%	28%	58%
Mokytojus erzina mano apranga, maneros.	15%	24%	61%
Iš mokytojų sulaukiu patarimų ir pasiūlymų įvairiais klausimais.	39%	21%	40%
Jaučiu mokytojų padrąsinimą ir palaikymą.	52%	33%	15%
Mokytojai gerbia mano nuomonę, pažiūras ir įsitikinimus.	59%	30%	11%
Mokytojai mažina mokiniams pažymį už kitoki nei įprastą elgesį.	44%	38%	18%
Mokytojai linkę moralizuoti.	43%	40%	17%
Mokytojai skiria pakankamai laiko mokinių tarpusavio bendravimo įpročiams puoselėti.	24%	39%	37%
Norėčiau, kad mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiuose būtų daugiau pagarbos, pasitikėjimo, palaikymo.	60%	34%	6%

Respondentų pasiskirstymas pagal nuomonę, kas daro didžiausią įtaką vaikų tolerancijos ugdymui.

Respondentai galėjo pasirinkti po kelis atsakymų variantus, pagal tai, kas jų nuomone daugiausiai daro įtakos tolerancijos ugdymui. Daugiausiai kartų buvo pasirinkta šeima (82 kart.); mokykla – 62 kartus; draugai – 53 kartus; visuomenė – 28 kartus; žiniasklaida – 23 kartus. Iš gautų duomenų galima teigti, kad didžiausią įtaką vaiko tolerancijos ugdymui daro šeima, mokykla ir draugai, o mažiausią visuomenė ir žiniasklaida.

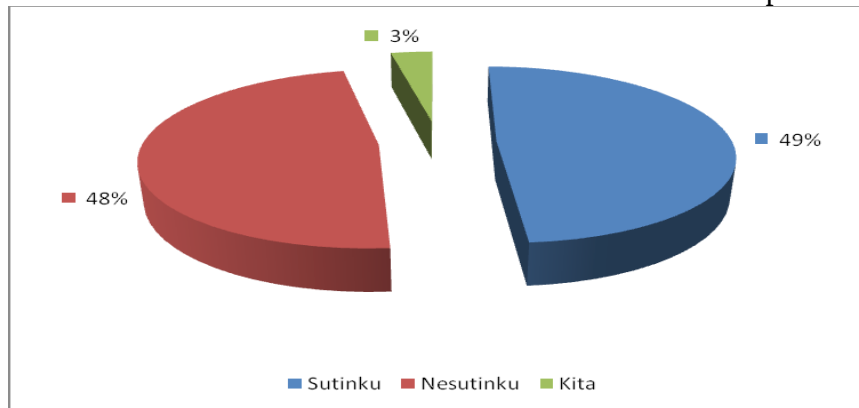
6. pav. Tolerancijos ugdymą įtakojantys veiksniai.

Respondentų pasiskirstymas pagal nuomonę, pritariant arba paneigiant teiginį: „Aš esu toletantiškas, kol jų nematau ir negirdžiu“

Apklaustųjų nuomonė pasiskirstė beveik po lygiai: 49% teigia, kad yra tolerantiški tol, kol „jų nemato ir negirdi“, o 48% nesutinka su šiuo teiginiu. Iš gautų duomenų galima teigti, kad vis dėl to dauguma apklaustųjų prieš tai įvardiję save tolerantiškais (81%), susidūrę realioje situacijoje su „kitokiu“ nei jis pats, elgtųsi netolerantiškai.

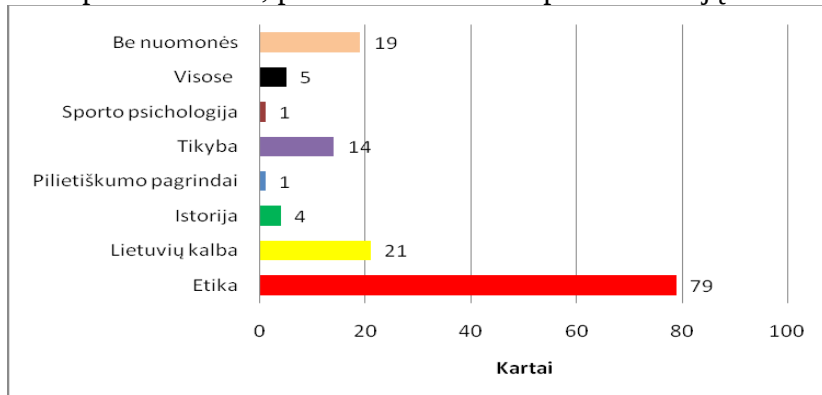
7. pav. Tolerantiškumo ribos

Respondentų pasiskirstymas pagal nuomonę, kokių pamokų metu yra kalbama apie toleranciją

Daugiausiai kartų – 79 buvo įvardinta etika, mažiausiai – lietuvių (21 kart.), tikyba (14 kart.), visos pamokos (5 kart.), istorija (4 kart.). Pagal gautus duomenis galima teigti, kad daugiausiai apie toleranciją yra kalbama per etikos pamokas. Žymiai mažiau, bet apie tai kalbama yra per lietuvių ir tikybos pamokas.

8. pav. Pamokos, per kurias kalbama apie toleranciją.

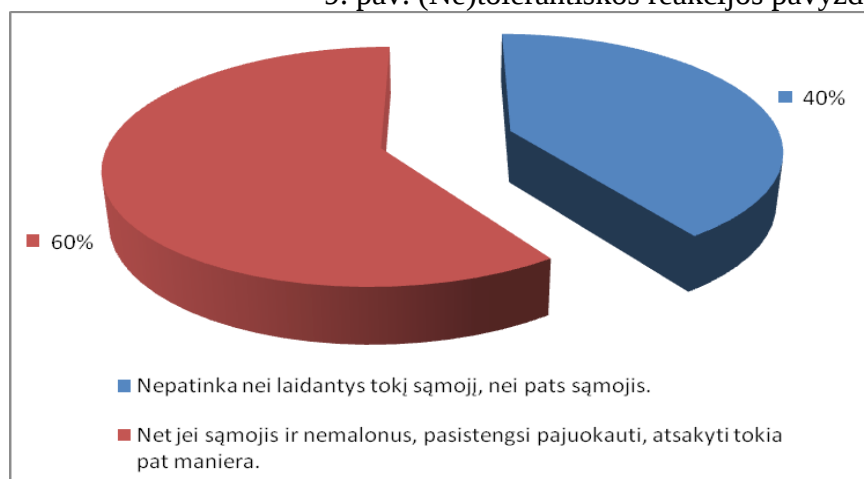

9.

Respondentų reakcijos į sąmojų, kurio objektas yra jis pats, pasiskirstymas pagal nuomonę

60% respondentų teigia, kad jiems net jei sąmojis ir nemalonus, pasistengtų pajuokauti ir atsakyti tokia pat maniera. Taigi, galima teigti, kad dauguma šioje situacijoje pasirinktų tolerantišką poziciją.

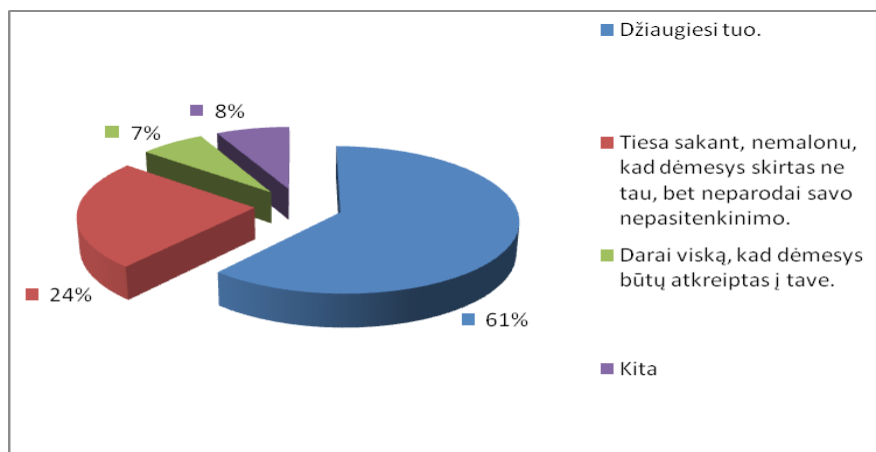
9. pav. (Ne)tolerantiškos reakcijos pavyzdys (I) (procentais).

Respondentų reakcijos į draugo(-ės) tapimą dėmesio objektu pasiskirstymas pagal nuomonę.

Daugiau nei pusė (61%) apklaustųjų teigia, kad atsivedus į kompaniją draugą(-ę), kuri(-is) taptų visuotinio dėmesio objektu – džiaugtųsi tuo. Tuo tarpu 24% jaustų nemalonumą, kad dėmesys skirtas ne jam, bet to neparodytų. Taigi, iš gautų duomenų galima teigti, kad daugiau nei pusės respondentų reakcija būtų tolerantiška.

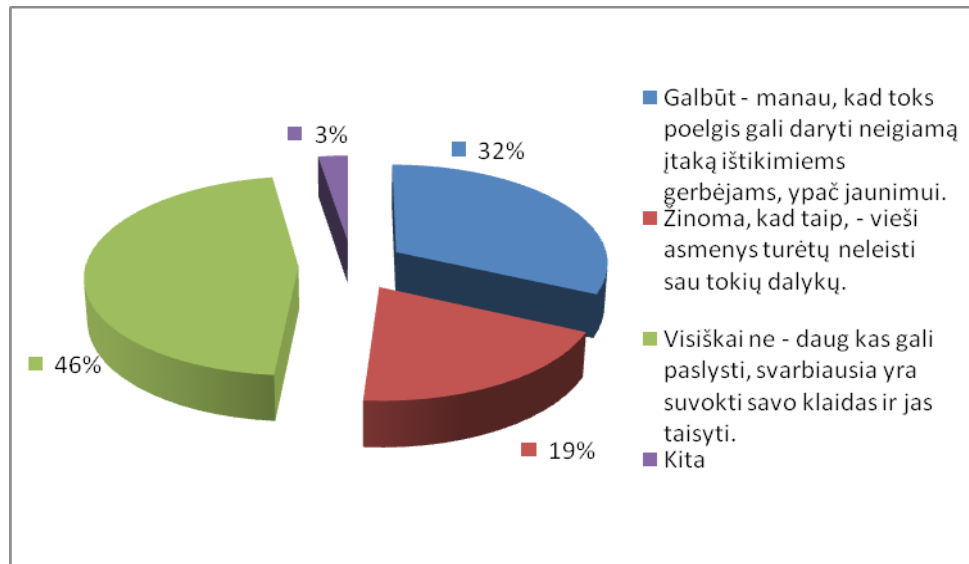
10. pav. (Ne)tolerantiškos reakcijos pavyzdys (II) (procentais).

Respondentų reakcijos į spaudoje pasirodžiusią žinutę, pasiskirstymas pagal nuomonę

Beveik pusė apklaustųjų (46%) iš spaudos sužinoję, kad patinkanti žymybė ėmė gydytis nuo priklausomybės narkotikams, požiūrio į ją nepakeistų, nes mano, kad daug kas gali paslysti, svarbiausia yra suvokti klaidas ir jas ištaisyti.

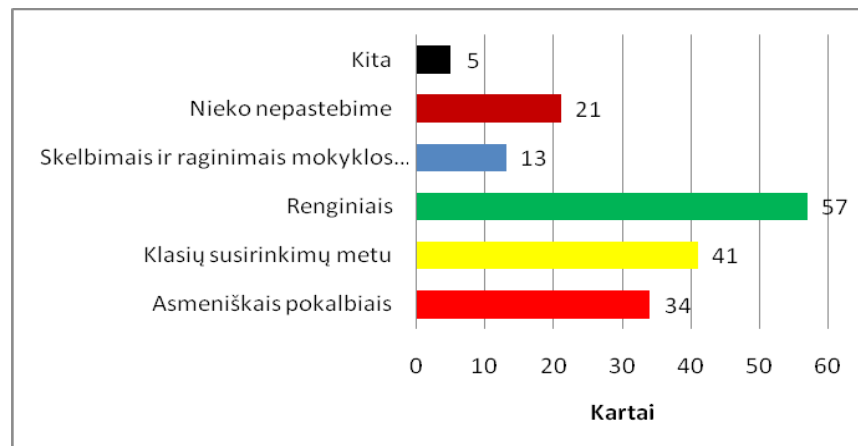
11. pav. (Ne)tolerantiškos reakcijos pavyzdys (III) (procentais).

Respondentų pasiskirstymas pagal nuomonę, kokiomis priemonėmis mokykloje yra skatinamas tolerantiškumas

Kaip priemonė, kuri skatina tolerantiškumą mokykloje daugiausiai kartų buvo paminėti renginiai (57 kart.), klasių susirinkimai (41 kart.), asmeniški pokalbiai (34 kart.). Iš gautų duomenų galima teigti, kad daugiausiai mokykloje tolerancijai ugdyti yra pasitelkiami įvairūs renginiai, klasių valandėlės ir asmeniniai pokalbiai su mokytojais.

12. pav. Priemonės, skatinančios toleranciją.

Viso 97% respondentų sutikę draugą, reaguoja teigiamai (draugiškai, maloniai). 70% apklaustųjų, sutikę nemėgstamą žmogų reaguoja neigiamai (piktai, įsitempia, susierzina, norėtų nuo jo kuo greičiau pasišalinti). 80% respondentų bendraudami su vargšu, jaučia jam teigiamus jausmus (draugiškumą, malonumą, norą padėti). Sutikę kaimyną, 86 % apklaustųjų jaučia teigiamus jausmus (malonumą, draugiškumą). Iš mokinių pusės mokytojų atžvilgiu dominuoja teigiamos reakcijos (80%). Užsieniečių atžvilgiu 82% taip pat jaučiami teigiami jausmai (draugiškumas, malonumas, noras padėti). Žmogus, turintis fizinę negalią sutinkamas taip pat su teigiamais jausmais (93%). 94% apklaustųjų giminių atžvilgiu jaučia daugiausiai teigiamus jausmus (94%). Vaiko, kuris auga be tėvų atžvilgiu, apklaustiesiems kyla daugiausiai teigiami jausmai (89%). Iš gautų duomenų galima teigti, kad mokiniai neturi stereotipų ar išankstinių nusistatymų prieš tuos žmones, su kuriais daugiausiai bendrauja (draugus, gimines, kaimynus, mokytojus), tačiau nepaisant to, kad tenka rečiau susidurti su tokiais žmonėmis kaip vargšai, užsieniečiai, žmonės turintys fizinę negalią, jų atžvilgiu jausmai taip pat teigiami ir geranoriški. Bet dauguma apklaustųjų sutikę nemėgstamą žmogų, negalėtų jo toleruoti.

Lentelė, Nr 8.

Respondentų nuomonės pasiskirstymas pagal reakcijas ir jausmus, bendraujant su atitinkamais asmenimis (neigiama – teigiama)

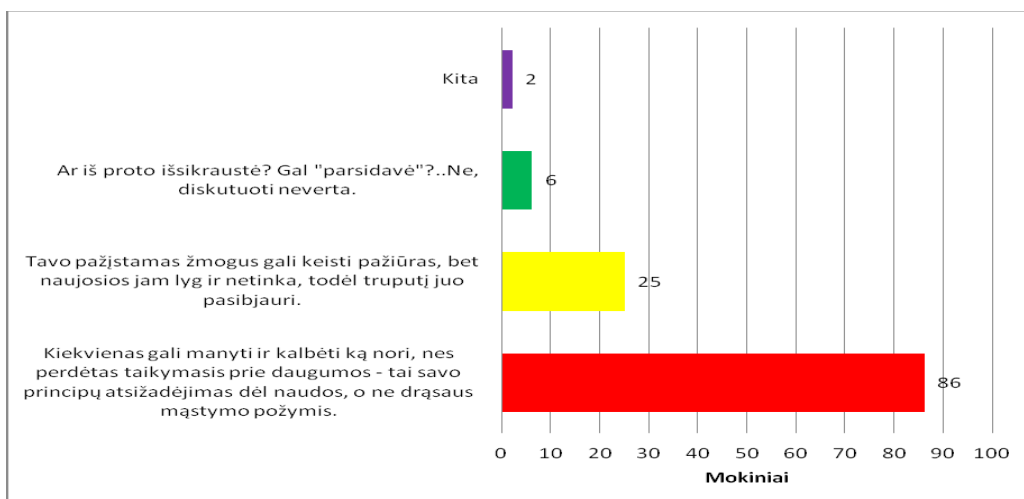
Kai sutinku	Kaip reaguojau: kokie jausmai						
	Maloniai	Piktai	Draugiškai	Susierziniu	Įsitempiu	Noriu padėti	Noriu bėgti
Draugus	41%	1%	56%	-	-	1%	1%
Nemėgstamą žmogų	15%	18%	4%	19%	17%	1%	16%
Vargšą	25%	6%	6%	3%	3%	49%	8%
Kaimynus	54%	2%	32%	2%	4%	1%	5%
Mokytojus	59%	7%	22%	2%	7%	-	3%
Užsieniečius	45%	3%	35%	4%	8%	2%	3%
Žmogų, turintį fizinę negalią	38%	3%	12%	2%	-	43%	2%
Gimines	59%	-	34%	1%	2%	1%	3%
Žmogų, turintį dvasinę negalią	20%	4%	13%	6%	15%	29%	13%
Vaiką, kuris auga be tėvų (globėjų)	28%	1%	36%	2%	7%	25%	1%

Respondentų konfliktinės situacijos sprendimų pasiskirstymas pagal nuomonę

Jeigu draugas pareiškia priešingą, negu daugumos nuomonę, 72% respondentų teigia, kad kiekvienas gali manyti ir kalbėti ką nori, nes tai drąsaus mąstymo požymis.

12. pav. (Ne)tolerantiškos reakcijos pavyzdys (IV) (procentais).

Daugiau nei pusė respondentų (66%) teigia, kad per pamokas yra retai aiškinamasi kas yra tolerancija, o 71% nurodė, kad retai yra mąstoma, kam ji reikalinga, bei taip pat retai aptariamas kas yra tolerantiškas žmogaus elgesys (59%). Pusė apklaustųjų (50%) teigia, kad per pamokas mokytojai retai reikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymus. Daugiau nei pusė (60%) mokinių nurodo, kad dažnai turi galimybę per pamoką išsakyti savo nuomonę; tačiau retai yra palaikomi jų sumanymai (53%). Dažnai yra gerbiama mokinių nuomonė (56%) ir yra išklausomi (60%). 62% teigia, kad retai turi galimybę patys pasirinkti užduotis. 59% respondentai teigia, kad per pamokas mokytojai kritikuoja retai, bei taip pat retai, mokytojas prisipažįsta kad klydo (50%). Mokytojai dažnai siekia mokinių suprasti (62%) ir dažnai siekia sutarimo (66%). 57% apklaustųjų teigia, kad mokytojai niekada nekeršija.

Lentelė, Nr. 9.

Tolerantiško elgesio ugdymas per pamokas

TEIGINYS	DAŽNAI	RETAI	NIEKADA
Aiškinatės kas yra tolerancija	16%	66%	18%
Mąstote apie tai, kam reikalinga tolerancija	18%	71%	11%
Aptariate tolerantišką žmogaus elgesį	28%	59%	13%

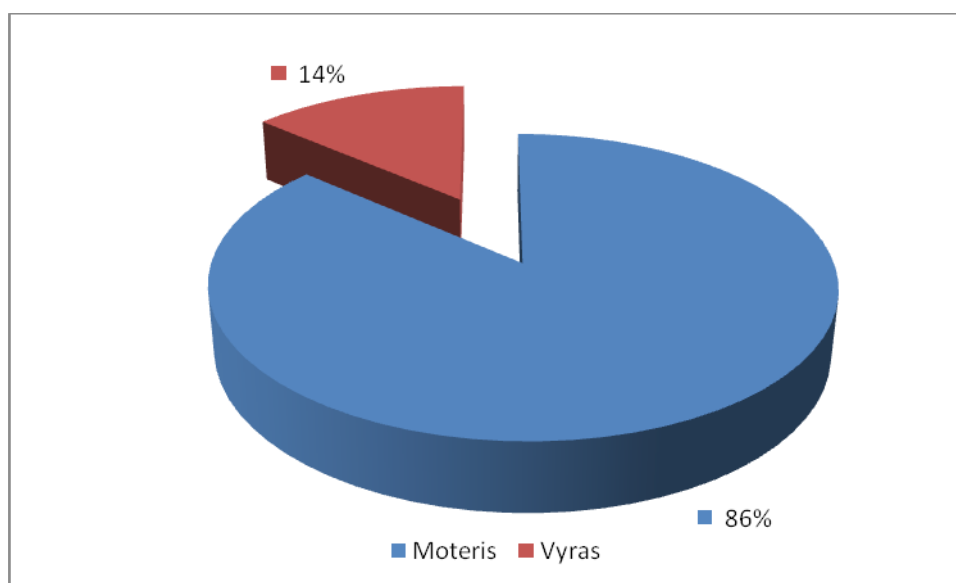
Jūsų reikalaujama besąlygiškai vykdyti nurodymus	24%	50%	26%
Atliekate kūrybines užduotis	47%	44%	9%
Išsakote savo nuomonę	60%	32%	8%
Palaikomi Jūsų sumanymai	37%	53%	10%
Patys keliate įvairius klausimus	47%	45%	8%
Gerbiama Jūsų nuomonė	56%	36%	8%
Esate išklausomi	60%	33%	7%
Vienas kitam padedate	54%	38%	8%
Patys pasirenkate užduotis	19%	62%	19%
Galite patys pasirinkti atsiskaitymo formą (pvz, žodžiu, raštu)	18%	48%	34%
Esate kritikuojami	22%	59%	19%
Mokytojas prisipažįsta kad klydo	29%	50%	21%
Mokytojas atsiprašo jei Jus įžeidžia	45%	39%	16%
Primenamos Jūsų nesėkmės	25%	49%	26%
Mokytojai stengiasi Jus suprasti	62%	29%	9%
Mokytojas nepasiduoda pykčiui	44%	44%	12%
Mokytojas atsižvelgia į Jūsų poreikius	49%	38%	13%
Pažeidžiamos Jūsų teisės	18%	47%	35%
Mokytojas siekia sutarimo	66%	24%	10%
Mokytojas keršija	16%	27%	57%

3.3. Pedagogų tolerancijos kitoniškumui raiška ir ugdymas

Tiriamųjų charakteristikos (demografinis blokas)

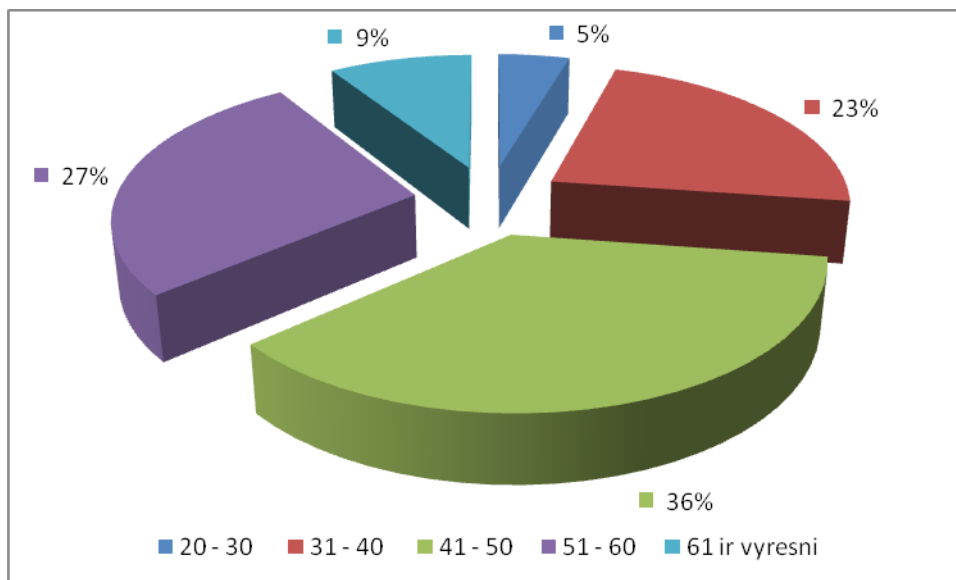
Anketinėje apklausoje, skirtoje mokytojams dalyvavo 22 respondentai. Iš jų 86% moterų ir 14% vyrų.

13. pav. Pedagogų pasiskirstymas pagal lytį (procentais).

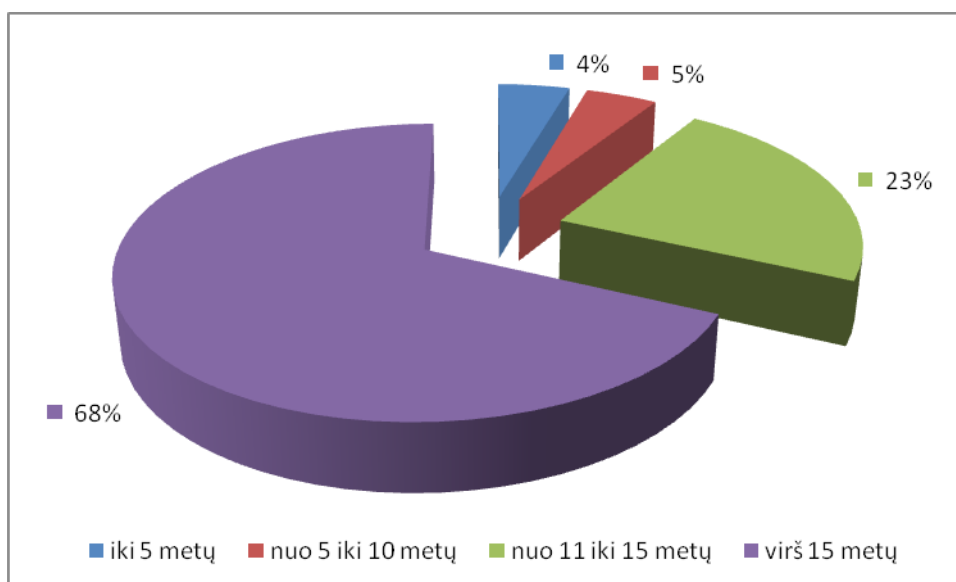
Daugiausia apklaustųjų – 36% yra 41 – 50 amžiaus. Mažiausia apklaustųjų – 5% yra 20 – 30 metų.

14. pav. Pedagogų pasiskirstymas pagal amžių (procentais).

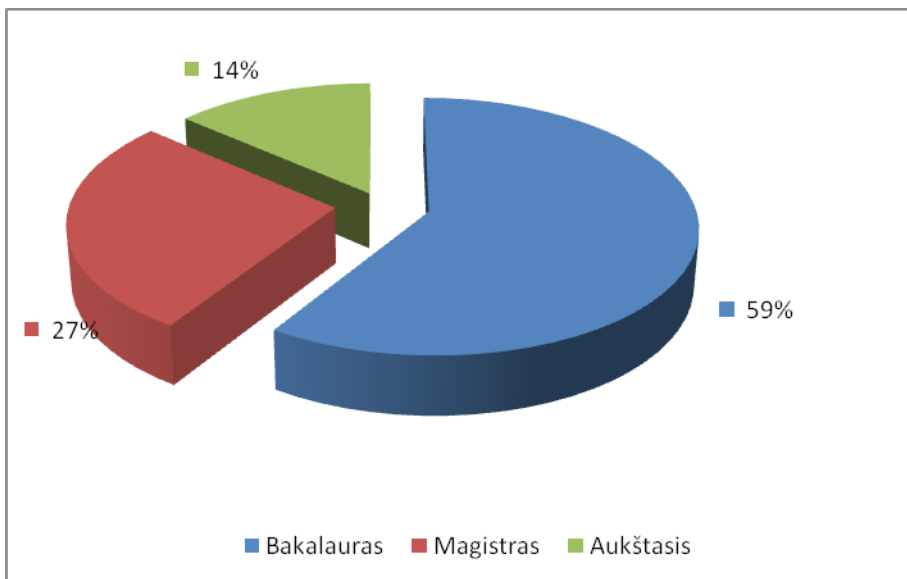
Daugiau nei pusė respondentų (68%) pedagoginio darbo stažą turi virš 15 metų. 23% - nuo 11 iki 15 metų ir mažiausiai – 4%, iki 5 metų.

15. pav. Pedagogų pasiskirstymas pagal pedagoginį darbo stažą (procentais).

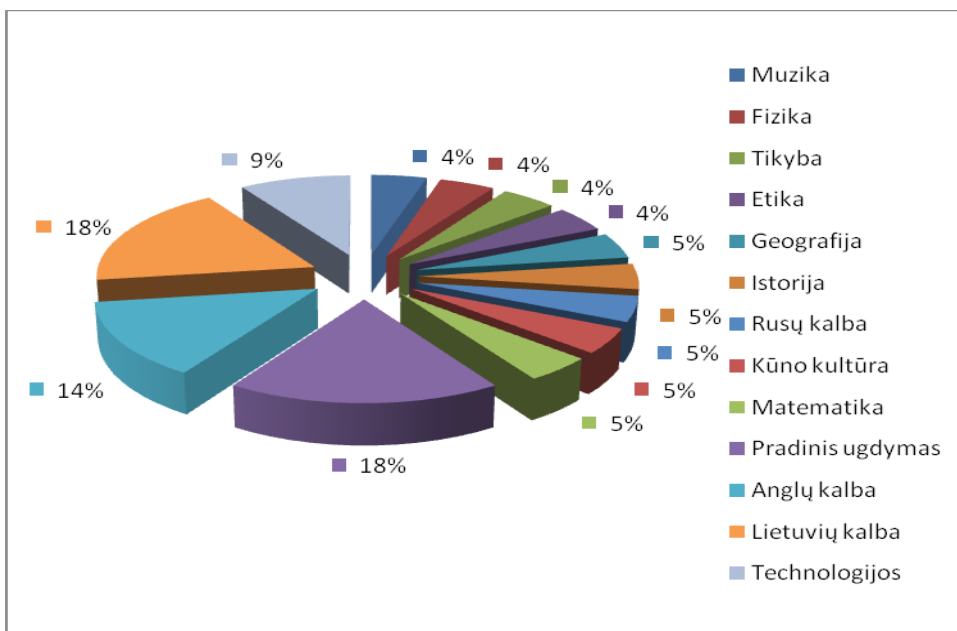
Daugiau nei pusė apklaustųjų (59 %) turi bakalauro laipsnį, 27% - magistro laipsnį ir 14% aukštąjį išsilavinimą.

16. pav. Pedagogų pasiskirstymas pagal išsilavinimą (procentais).

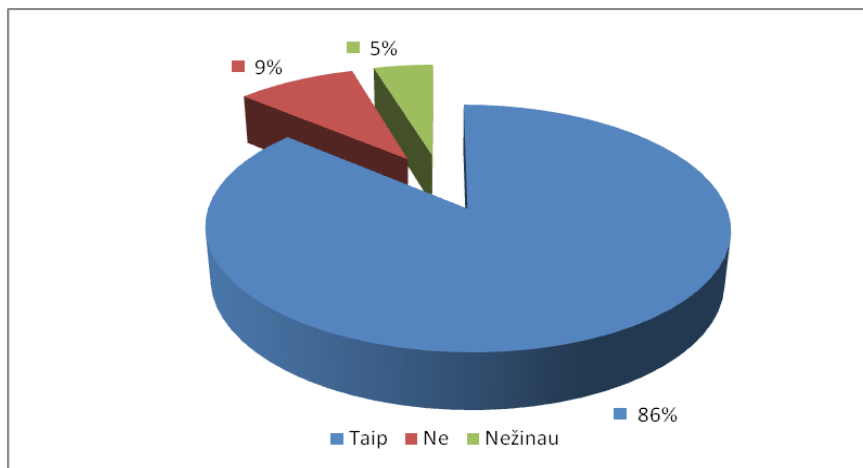
Daugiausia respondentų, po 18% sudaro pradinio ugdymo ir istorijos mokytojai. Kiek mažiau (14%) anglų ir (9%) technologijos. Mažiausiai – po 5% (ir 4%), muzikos, fizikos, etikos, tikybos, rusų, istorijos, geografijos, kūno kultūros, matematikos, technologijos mokytojai.

17. pav. Pedagogų pasiskirstymas pagal dėstomą dalyką (procentais).

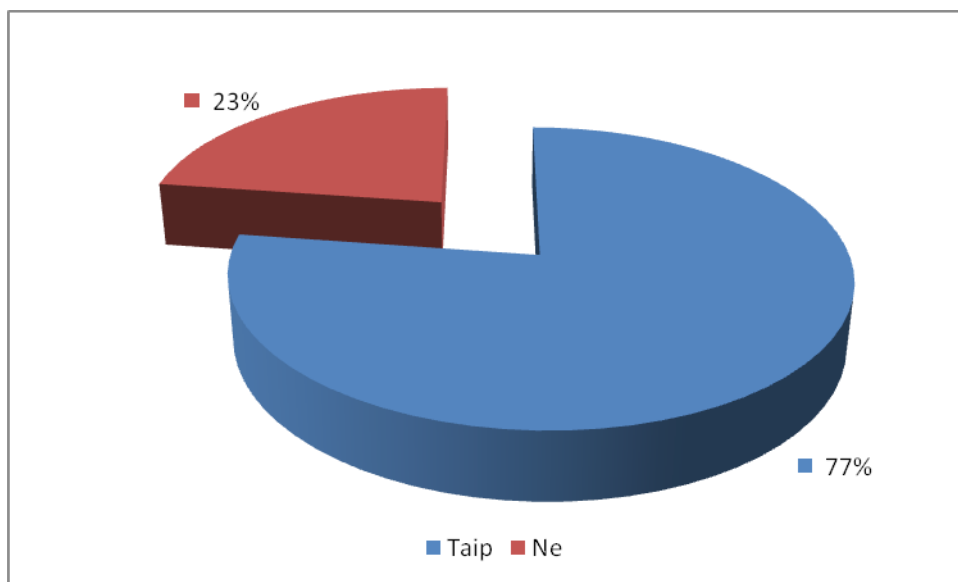
86% respondentų teigia, kad į jų mokomą dalyką yra integruotas tolerantiškos asmenybės ugdymas.

18. pav. Tolerantiškos asmenybės ugdymo integravimas dėstomo dalyko bendrosiose programose (procentais).

Daugiau nei pusė (77%) apklaustųjų teigia, kad integruoja tolerancijos ugdymą į savo ilgalaikius pamokų planus. Kadangi 86% respondentų nurodė, kad dalyko bendrosiose programose yra įtrauktas tolerancijos ugdymas, tačiau į savo pamokų ilgalaikius ištraukia 77%, tai galima teigti, kad tolerancijos ugdymo svarbą pripažįsta ne visi pedagogai.

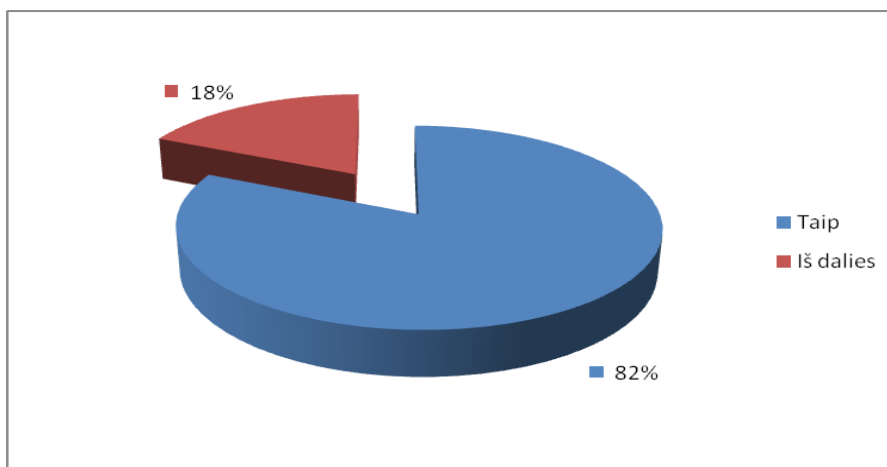
19. pav. Tolerancijos ugdymo integravimas pamokų ilgalaikiuose planuose (procentais).

Respondentų pasiskirstymas pagal nuomonę, ar jie yra tolerantiškos asmenybės

Daugiau nei pusė apklaustųjų (82%) save apibūdina kaip tolerantišką asmenybę. Likę 18% pasirinko variantą iš dalies, įvardindami savo tolerantiškumo sąlygas: „neigiamai žiūriu į seksualines mažumas bei santuokas su kitataučiais, nes kultūriniai skirtumai lemia daugelį nesusipratimų“, „visapusiškai toleruoti galiu žmogaus (tautos) kultūrą, fizines savybes, gebėjimus ir pan., bet absoliuti tolerancija viskam būti negali, nes tai greitai gali pereiti į abejingumą“.

20 pav. Savęs, kaip tolerantiškos asmenybės, įvardijimas (procentais).

100% respondentų sutinka, kad tolerancija jiems yra vertybė. Daugiau nei pusė (77%) apklaustųjų sutinka, kad ji yra teigiamas kitų žmonių nuomonių, požiūrių, įsitikinimų ir elgesio vertinimas, o 100% sutinka, kad tolerancija – tai pagarba ir pripažinimas teisės į savo nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir savitą elgesį. 68% nesutinka, kad tolerancija yra pakanta viskam, kam negalima pasipriešinti iš baimės ar bejėgiškumo. Daugiau nei pusė respondentų (77%) nesutinka, kad tolerancija reiškia abejingumą kitų žmonių nuomonėms, pažiūroms, įsitikinimui ir elgesiui, tačiau taip pat nesutinka, kad tai yra kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų ir įsitikinimų vertinimas. Gauti rezultatai parodė, kad dauguma respondentų puikiai suvokia ir interpretuoja šią sąvoką, tačiau (77%) nesutinka, kad tolerancija taip pat yra ir kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų ir įsitikinimų vertinimas.

Tolerancijos sąvokos interpretavimas

TEIGINYS	SUTINKU	NEŽINAU	NESUTINKU
Tolerancija man yra vertybė	100%	-	-
Tolerancija, mano nuomone, yra teigiamas kitų žmonių nuomonių, požiūrių, įsitikinimų, elgesio vertinimas.	77%	9%	14%
Tolerancija, mano nuomone, yra pagarba ir pripažinimas teisės į savo nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir savitą elgesį.	100%	-	-
Tolerancija, mano nuomone, yra pakanta viskam, kam negalite pasipriešinti iš baimės ar bejėgiškumo.	27%	5%	68%
Tolerancija, mano nuomone, yra abejingumas kitų žmonių nuomonėms, pažiūroms, įsitikinimams, elgesiui.	18%	5%	77%
Tolerancija, mano nuomone, yra kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų, įsitikinimų vertinimas.	14%	9%	77%

73% apklaustųjų sutinka, kad tolerancijos galima išmokti, o 95% nurodo, kad laiko save tolerantiška asmenybe, gerbiančia moksleivių nuomonę, pažiūras, įsitikinimus. 95% respondentų skatina moksleivių savivertės ir savigarbos jausmą, bei moko būti atsakingais už savo elgesį (100%). Daugiau nei pusė (68%) pedagogų teigia, kad kiekvienam moksleiviui skiria pakankamai dėmesio. 100% respondentų sutinka, kad moko mokinius išklausti kito žmogaus nuomonę ir išsakyti sąvają; gerbti kitų kultūrų, tikėjimų žmones; taikiai spręsti iškilnius konfliktus; palaiko, pagiria, padrąsina. 73% pedagogų skiria pakankamai laiko mokinių bendravimo įpročiams puoselėti. Gauti rezultatai rodo, kad pedagogai nemažai dėmesio skiria vaiko, kaip tolerantiškos asmenybės ugdymui

Tolerantiškos asmenybės ugdymas

TEIGINYS	SUTINKU	NEŽINAU	NESUTINKU
Tolerancijos galima išmokti.	73%	23%	4%
Save laikau tolerantiška asmenybe, gerbiu moksleivių nuomonę, pažiūras, įsitikinimus.	95%	5%	-
Skatinu moksleivių savivertės ir savigarbos jausmą.	95%	5%	-
Mokau moksleivius būti atsakingais už savo elgesį.	100%	-	-
Kiekvienam moksleiviui skiriu pakankamai dėmesio.	68%	32%	-

Palaikau, pagiriu, padrašinu savo mokinius.	100%	-	-
Skiriu pakankamai laiko mokinių bendravimo įpročiams puoselėti.	73%	23%	4%
Mokau mokinius išklaudyti kito žmogaus nuomonę ir išsakyti savąją.	100%	-	-
Mokau gerbti kitų kultūrų, tikėjimų žmones.	100%	-	-
Mokau mokinius taikiai spręsti iškilusius konfliktus.	100%	-	-

Visi (100%) respondentų teigia, kad yra linkę į bendradarbiavimą su mokiniais; pamokų metu skatinti argumentuotai kalbėti, kūrybingai diskutuoti. 91% pedagogų kritikuodami mokinius pateikia argumentus; jų santykis su mokiniu yra grindžiamas pagarba ir pasitikėjimu; gerbia kolegų nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, savitą elgesį. 95% teigia, kad mokinių akivaizdoje neišsako neigiamos nuomonės apie kolegas. 91% nesutinka, kad mažina vaikams pažymį už netinkamą elgesį; yra linkęs įsakinėti ir nurodinėti mokiniams (68%); erzina mokinių aprangos stilius, manieras (73%). Gauti duomenys rodo, kad mokytojo su mokiniu ir su kolegomis, santykis yra tolerantiškas.

Lentelė, Nr. 12

Mokytojo tolerantiško elgesio raiška

TEIGINYS	SUTINKU	NEŽINAU	NESUTINKU
Kritikuodamas mokinius, pateikiu argumentus.	91%	9%	-
Esu linkęs (-usi) į bendradarbiavimą su mokiniais.	100%	-	-
Esu linkęs įsakinėti ir nurodinėti mokiniams.	9%	23%	68%
Mane erzina kai kurių mokinių aprangos stilius, manieras.	9%	18%	73%
Sumažinu mokiniams pažymį už netinkamą elgesį.	4%	5%	91%
Pamokų metu, mokinius skatinu argumentuotai kalbėti, kūrybingai diskutuoti.	100%	-	-
Esu linkęs moralizuoti.	14%	36%	50%
Mokytojų ir mokinių santykiai grindžiami pagarba ir pasitikėjimu.	91%	4%	5%
Gerbiu kolegų nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, savitą elgesį.	91%	9%	-
Mokinių akivaizdoje neišsakau neigiamos nuomonės apie kolegas.	95%	5%	-

100% respondentų teigia, kad dažnai mokinius ragina išsakyti savo nuomonę bei ją gerbia; išklauso; stengiasi suprasti; palaiko jų sumanymus. 95% mokytojų sudaro salygas mokiniams vienas

kitam padėti; atsiprašo kai įžeidžia; atsižvelgia į mokinių poreikius. Per pamokas: aiškina kas yra tolerancija (94%); skatina mąstyti kam reikalinga tolerancija (68%); aptaria tolerantiško žmogaus elgesį (77%); teikia kūrybines užduotis (82%); ragina kelti klausimus (86%); sudaro sąlygas pasirinkti užduotis (77%); sudaro sąlygas pasirinkti atsiskaitymo formą (73%); stengiasi nekritikuoti (86%); prisipažįsta klydę (91%); nepasiduoda pykčiui (59%); nepažeidžia mokinių teisių (73%). 59% niekada nereikalauja besąlygiškai vykdyti nurodymų. 95% pedagogų nurodė, kad niekada nekeršija.

Lentelė, Nr. 13

Pedagogų nuomonė apie jų humanišką elgesį

TEIGINYS	DAŽNAI	RETAI	NIEKADA
Aiškinate kas yra tolerancija	94%	6%	-
Skatinate mąstyti, kam reikalinga tolerancija	68%	32%	-
Aptariate tolerantišką žmogaus elgesį	77%	23%	-
Reikalaujate besąlygiškai vykdyti nurodymus	-	41%	59%
Teikiate kūrybines užduotis	82%	18%	-
Raginate išsakyti savo nuomonę	100%	-	-
Palaikote mokinių sumanymus	100%	-	-
Raginate kelti klausimus	86%	14%	-
Gerbiate mokinio nuomonę	100%	-	-
Išklausote mokinius	100%	-	-
Sudarote sąlygas mokiniams vienas kitam padėti	95%	5%	-
Sudarote sąlygas pasirinkti užduotis	77%	14%	9%
Sudarote sąlygas pasirinkti atsiskaitymo formą (pvz, žodžiu, raštu)	73%	18%	9%
Stengiatės nekritikuoti	86%	14%	-
Prisipažįstate klydę	91%	9%	-
Atsiprašote kai įžeidžiate	95%	5%	-
Primenate buvusias nesėkmes	5%	68%	27%
Stengiatės suprasti mokinius	100%	-	-
Nepasiduodate pykčiui	59%	32%	9%
Atsižvelgiate į mokinių poreikius	95%	5%	-
Nepažeidžiate mokinių teisių	73%	-	27%
Siekiate sutarimo	100%	-	-
Keršijate	-	5%	95%

Buvo siekta sužinoti, kaip pedagogų nuomone mokykloje ugdoma tolerancija. Pagal pateiktus respondentų atsakymus, teiginiai buvo susisteminti į subkategorijas, pagal kurias galima teigti, kad mokykloje tolerancija ugdoma per renginius, klasės valandėlių ir pamokų metu, tarptautinių projektų

pagalba. Mokykloje yra organizuojami renginiai ir akcijos, kurių metu skatinama prisidėti prie diskriminacijos, patyčių, smurto, mažinimo ir tolerancijos bei pagarbos skatinimo, taip pat kas met organizuojami renginiai, skirti tarptautinei tolerancijos dienai paminėti. Dauguma pedagogų, kaip svarbią tolerancijos ugdymo sąlygą išskiria bendravimą su mokiniais ne tik pamokų, bet ir pertraukų metu, taip pat neformalioje aplinkoje (išvykos, ekskursijos, įvairūs renginiai). Gerbiant kolegų nuomonę, pažiūras ir įsitikinimus, mokiniams yra rodomas tolerantiško elgesio pavyzdys. Klasių valandėlių ir pamokų metu yra analizuojami netolerantiško elgesio pavyzdžiai, mokoma taikiai spręsti konfliktus, būti atsakingam už savo elgesį. Siekiant ugdyti pagarbą kitoms kultūroms yra dalyvaujama Comenius tarptautiniuose projektuose, kurių metu yra reprezentuojama ne tik sava kultūra, papročiai ir tradicijomis, bet ir susipažįstama su kitokia kultūra. Galima teigti, jog dalyvaujant tokiuose projektuose, yra ugdoma tiek mokytojų, tiek mokinių tarpkultūrinė kompetencija, nes vyksta bendravimas tarp skirtingų kultūrų, kuris pagrįstas pagarba ir tolerancija.

Lentelė, Nr. 14

Priemonės ugdyti tolerancijai mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai
Kaip mokykloje ugdoma tolerancija?	Renginiai	<i>„Renginių metu jaunimas skatinamas prisidėti prie diskriminacijos, patyčių, smurto, mažinimo ir tolerancijos bei pagarbos skatinimo“; „organizuojami renginiai tolerancijos tema, mokyklos mąstu“; „organizuojamos akcijos“; „kasmet minima tarptautinė tolerancijos diena“.</i>
	Klasės valandėlės, pamokos, pertraukos tarp pamokų.	<i>„Su mokiniais bendraujama ne tik pamokų, bet ir pertraukų metu“; „aptariame kilusius įvykius susijusius su tolerancija“; „organizuojami pokalbiai su mokiniais per pilietiškumo pamokas“; „yra gerbiama kolegų nuomonė, pažiūros, įsitikinimai“; „mokoma taikiai spręsti iškilusius konfliktus“; „mokykloje tolerancija ugdoma asmeniniu mokytojų pavyzdžiu“; „mokiniai mokomi būti atsakingi už savo elgesį“.</i>
	Tarptautiniai projektai	<i>„Dalyvaujame Comenius tarptautiniuose projektuose su kitomis šalimis“.</i>

Buvo siekta sužinoti kokius metodus mokytojai mokykloje naudoja tolerancijai ugdyti. Susisteminius respondentų atsakymus į subkategorijas, išryškėjo metodai, kurie naudojami klasių valandėlių, pamokų, renginių, projektų metu. Pagal gautus duomenis galima išskirti tokius metodus: pokalbis, diskusija, analizė; „minčių lietus“, „minčių žemėlapis“; filmų peržiūra; paskaitinimas ir

padrąsinimas; darbas grupėse; kūrybinės užduotys ir vaidyba. Siekiant rezultatų remiamasi asmeninės patirties dalijimusi, pavyzdžio analize, kino personažo elgesio aptarimu, kultūringu nuomonės išsakymu ir argumentavimu, kūrybine saviraiška.

Lentelė, Nr 15

Tolerancijos ugdymo metodai

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai
Kokius metodus naudojate mokykloje tolerancijai ugdyti?	Pokalbis, diskusija, analizė	„Asmeninės patirties dalijimasis“; „pavyzdžio aptarimas“.
	“Minčių lietus”, “Minčių žemėlapis”	
	Filmų peržiūros	„Kino filmų, spektaklių personažų elgesio aptarimas“.
	Paskatinimas ir padrąsinimas	„Mokoma išsakyti savo nuomonę kultūringai ir argumentuotai“.
	Darbas grupėse	
	Kūrybinės užduotys ir vaidyba	„Organizuojami renginiai mokinių saviraiškai ugdyti“.

3.4. Mokytojų ir mokinių anketų apibendrinimas ir palyginimas

Apibendrinant išanalizuotas mokytojų ir mokinių anketas galima teigti, jog:

- Mokykloje mokosi gana skirtingas kontingentas mokinių: vaikai gyvenantys su abiem tėvais, su vienu iš tėvų, su globėjais, vaikų globos namuose ir sportininkų bendrabutyje.
- Tolerancijos ugdymo svarbą pripažįsta ne visi pedagogai. Kadangi dauguma pedagogų nurodė, kad jų dalyko bendrosiose programose yra įtrauktas tolerancijos ugdymas, tačiau į savo pamokų ilgalaikius planus tai įsitraukia ne visi.
- Dauguma pedagogų ir mokinių save įvardija tolerantiškomis asmenybėmis. Tačiau buvo tiek pedagogų, tiek mokinių, kurie įvardijo save tolerantiškais iš dalies. Mokiniai savo pasirinkimą iš dalies argumentavo tuo, kad nėra tolerantiški tam tikrų seksualinių mažumų atstovams, kartais negerbia kitų žmonių nuomonės, arba jų tolerantiškumas priklauso nuo nuotaikos. Pedagogai savo pasirinkimą iš dalies argumentavo tuo, kad neigiamai žiūri į seksualines mažumas, santuokas su kitataučiais, arba jog absoliuti tolerancija viskam būti negali, nes tai gali

peraugti į abejingumą. Tačiau pastarasis pavyzdys, kad: „*absoliuti tolerancija viskam būti negali, nes tai gali peraugti į abejingumą*“ rodo, kad pedagogas nėra įsigilinęs į tolerancijos sąvoką, nes tolerancija, tai nėra abejingumas, o priešingai, tai aktyvus ir kritiškas požiūris į įvairius dalykus, tačiau esmė tame, kaip tai išreiškiama.

- Gauti rezultatai parodė, kad dauguma respondentų (pedagogai ir mokiniai) puikiai suvokia ir interpretuoja tolerancijos sąvoką, bei laiko ją vertybe. Tačiau dauguma pedagogų ir mokinių nesutinka, kad tolerancija taip pat yra ir kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų ir įsitikinimų vertinimas. Tačiau, remiantis išanalizuota literatūra, galima teigti, kad diskusija ar kritiškas pažiūrų vertinimas neprieštarauja tolerancijai, esmė tame, kaip tai daroma, nes su kitoniškomis pažiūromis negalima kovoti spaudimu, prievarta, neapykanta, diskriminavimu, o tai reikia daryti argumentais ir pagarbiai.
- Pedagogai, pamokų metu skiria pakankamai dėmesio tolerancijos ugdymui, nes dauguma mokinių nurodė, kad mokytojai juos moko pripažinti žmogaus orumą ir asmens vertę, gerbti kitų kultūrų ir tikėjimų žmones, taikiai spręsti iškilusius konfliktus, išklausti kito nuomonę ir išsakyti sąvają, argumentuotai kalbėti bei kultūringai diskutuoti ir pan. Pedagogų pateikti atsakymai rodo tą patį.
- Dauguma mokinių teigia, kad elgiasi tolerantiškai, nes geba nepasiduoti pykčiui ir nenaudoja prievartos, neskuba pasmerkti kitų, gerbia kitų nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir pan. Tačiau gauti duomenys neatsispindi bendrame klasės klimato kontekste, kadangi yra nejaunčiančių klasiokų palaikymo ir padrąsinimo, nėra pakankamai išklausomi ir yra didesnio pagarbos ir draugiškumo vienas kitam poreikis.
- Pedagogai teigia, kad yra linke į bendradarbiavimą su mokiniais, nemažina pažymio dėl netinkamo elgesio, kritikuodami pateikia argumentus, tarpusavio santykis grįstas pagarba ir pasitikėjimu ir pan. Daugumos mokinių nuomonė pedagogų atžvilgiu sutampa su pedagogų atsakymais. Daugiausia teigia, kad mokytojai kreipia dėmesį į mokinių, padrąsina ir palaiko, jo neignoruoja, nediskriminuoja dėl manierų ar išvaizdos, tačiau vis dėlto dauguma mokinių norėtų, kad mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiuose būtų daugiau pagarbos, pasitikėjimo ir palaikymo.
- Pagal mokinius, didžiausią įtaką vaiko tolerancijos ugdymui daro šeima, mokykla ir draugai, o mažiausią visuomenė ir žiniasklaida.

- Vis dėl to dauguma apklaustųjų mokinių prieš tai įvardiję save tolerantiškais, susidūrę realioje situacijoje su „kitokiu“ nei jis pats, elgtųsi netolerantiškai.
- Daugiausiai apie toleranciją yra kalbama per etikos pamokas. Žymiai mažiau, bet vis dėl to, ši tema aptarinėjama ir per lietuvių, tikybos, istorijos pamokas.
- Iš pateiktų situacijų mokinių anketose su galimomis netolerantiško elgesio apraiškomis paaiškėja, kad vis dėlto dauguma pasielgtų tolerantiškai.
- Mokinių nuomone daugiausiai mokykloje tolerancijai ugdyti yra pasitelkiami įvairūs renginiai, klasių valandėlės ir asmeniniai pokalbiai su mokytojais. Mokytojų nuomone, mokykloje tolerancija ugdoma ne tik renginių, klasės valandėlių ir pamokų metu, bet ir tarptautinių projektų, tokių kaip „Comenius“ pagalba. Veiklų metu naudojami tokie metodai: pokalbis, diskusija, analizė; „minčių lietus“, „minčių žemėlapis“; filmų peržiūra; paskatinimas ir padaršinimas; darbas grupėse; kūrybinės užduotys ir vaidyba; asmeninės patirties dalijimasis; pavyzdžio analizė; kino personažo elgesio aptarimas; kūrybinė saviraiška.
- Mokiniai neturi stereotipų ar išankstinių nusistatymų prieš tuos žmones, su kuriais daugiausiai bendrauja (draugus, gimines, kaimynus, mokytojus), tačiau nepaisant to, kad tenka rečiau susidurti su tokiais žmonėmis kaip vargšais, užsieniečiais ar žmonėmis turinčiais fizinę negalią, jų atžvilgiu jausmai taip pat yra teigiami ir geranoriški. Bet dauguma apklaustųjų sutikę jam nemėgstamą žmogų, negalėtų jo toleruoti.
- Mokiniai per pamokas turi galimybę išsakyti savo nuomonę; yra išklausomi; gerbiama jų nuomonė; nėra reikalaujama besąlygiškai vykdyti nurodymus ir panašiai. Tačiau kai kuriais atžvilgiais mokinių ir mokytojų nuomonė išsiskiria: 1) Dauguma pedagogų teigia, kad per pamokas dažnai aiškina kas yra tolerancija, skatina mąstyti kam ji reikalinga bei aptaria tolerantiško žmogaus elgesį, tačiau dauguma mokinių teigia, kad mokytojai per pamokas retai aptaria kas yra tolerancija, kam ji reikalinga ir koks yra tolerantiškas žmogaus elgesys. 2) Daugiau nei pusė mokinių nurodo, kad yra retai palaikomi jų sumanymai, kai tuo tarpu visi mokytojai teigia, kad dažnai palaiko mokinių sumanymus. 3) Dauguma pedagogų teigia, kad sudaro sąlygas mokiniams pasirinkti užduotis, tačiau mokiniai teigia, kad tai daroma retai.

IŠVADOS

1. Mokslinėje literatūroje tolerancija apibrėžiama kaip pagarba ir pripažinimas teisės į kiekvieno nuomonę, pažiūras, įsitikinimus bei gebėjimas objektyviai vertinti skirtingą požiūrį, nuomonę, patirtį, religiją, tautybę ir pan. Tolerancija apibūdinama taip pat kaip būdas prisitaikyti ir realizuoti savo galimybes, bei būtina sąlyga kūrybiškai tobulėti individualioje ir visuomeninėje plotmėje. Šiandien tolerancija aktuali visose srityse: ekonomikoje, politikoje, kultūroje, moksle, religijoje, taip pat kasdienybėje ir buities santykiuose. Išskiriama netikroji (pasyvioji) ir tikroji (aktyvioji) tolerancija. Netikroji negrindžiama dvasinėmis vertybėmis ir neturi dorovinio pagrindo, egzistuoja utilitariniu pagrindu, o tikroji grindžiama kitų įsitikinimų teigiamos vertės suvokimu. Ginčas ir diskusija su kitoniškomis pažiūromis, neprieštarauja tolerancijai, esmė tame, kaip tai daroma. Toleruoti reikia iki tam tikros ribos, kurią peržengus jau susiduriama su dorovingumo ir įstatymiškumo problema. Reikia atskirti tai kas privaloma toleruoti, gali būti toleruojama ir netoleruotina. Toleruojami objektai gali būti: pažiūros bei įsitikinimai; skonio ir polinkių sritis; veiksmai ir jų motyvai; asmenys; organizacijos. Tolerancijos turinį sudaro pagarba ir pakanta. Pagarba yra paremta lygiateisiškumu, taktiškumu, dėmesingumu, o pakanta lankstumu, taikumu, atlaidumu ir kantrumu.

2. Globalizacija mokymui ir mokymuisi daro įtaką, nes ji pakeitė socialinį ir ekonominį kontekstą, kuriam mokyklos buvo pritaikytos anksčiau. Lietuvos švietimo politiką taip pat įtakoja globalizacijos procesai. Nes ji kurdamą savąją švietimo strategiją, remiasi pasaulinių ir europinių organizacijų sudarytomis strategijomis. Šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje mokyklose besimokančių mokinių įvairovė nuolat didėja, o tai sumažina nusistovėjusio teorinio ir praktinio mokymo efektyvumą. Vienas iš pagrindinių švietimo uždavinių yra tolerancijos ugdymas, nes šiuolaikinėje visuomenėje, tolerancija yra viena iš centrinių sąvokų. Lietuvos švietimą reglamentuojančiuose dokumentuose tai taip pat atsispindi. Siekdamas tapti aktyviu demokratinės visuomenės nariu, siekdamas asmeninių bei socialinių tikslų, jaunas žmogus turi: mokėti kritiškai mąstyti, gebėti atsakingai priimti sprendimus, būti kūrybiškas, tolerantiškas, komunikabilus, pasitikintis savimi ir savo jėgomis. Visi šie įgūdžiai ir gebėjimai, kurie nusako asmenybės socialumą, turi būti ugdomi mokymo ir mokymosi procese. Psichinių asmenybės savybių formavimuisi, didelę įtaką turi socialinė aplinka, kurioje įtaką daro kokie yra vyraujantys santykiai su šeimos nariais ir bendraamžiais ir kokios kultūros vertybės perimamos mėgdžiojant ir sąmoningai kopijuojant grupės narių elgesį. Ugdymo įstaigos įtaka tolerancijos raidai lemia ne tik pamokose perteikiamas ugdymo turinys, bet ir palankus vidaus klimatas, besimokančiųjų santykiai su pedagogais ir bendraamžiais, auklėjimo ir mokymo būdai, tai yra visas mokyklinis gyvenimas. Ugdant tolerantišką mokinį, ypač yra svarbu tolerantiška pedagogo asmenybė, jo

charakterio bruožai ir bendradarbiavimo su mokiniais. Pedagogas yra pavyzdys, iš kurio mokinys perima patyrimą. Pedagogas, turintis tarpkultūrines kompetencijas, su savo žiniomis, gebėjimais, patirtimi, vertybinėmis nuostatomis ir polinkiais, turi turėti tokias asmenines savybes kaip: atvirumas, lankstumas, empatija, pakantumas ir tolerancija. Jis turi gebėti pažvelgti į situaciją iš įvairių perspektyvų bei suprasti kitų kultūrų tapatybes. Pagrindinė tokio pedagogo paskirtis, perteikti savo žinias bei gebėjimus ir išugdyti jaunų žmonių tarpkultūrines kompetencijas, kurių dėka vaikai žinotų ir gebėtų sąveikauti bei komunikuoti su kitokiais.

3. Tolerancijos ugdymo svarbą pripažįsta ne visi pedagogai. Dauguma pedagogų ir mokinių save įvardija tolerantiškomis asmenybėmis. Tačiau kai kurie įvardija save tolerantiškais iš dalies (netoleruoja seksualinių mažumų, kartais negerbia kitų žmonių nuomonės, neigiamai žiūri į santuokas su kitataučiais). Dauguma pedagogų ir mokinių puikiai suvokia ir interpretuoja tolerancijos sąvoką, bei laiko ją vertybe, tačiau nesutinka, kad tolerancija taip pat yra ir kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų ir įsitikinimų vertinimas. Pedagogai, pamokų metu skiria pakankamai dėmesio tolerancijos ugdymui, nes dauguma mokinių nurodė, kad mokytojai juos moko pripažinti žmogaus orumą ir asmens vertę, gerbti kitų kultūrų ir tikėjimų žmones, taikiai spręsti iškilusius konfliktus, išklaudyti kito nuomonę ir išsakyti sąvają, argumentuotai kalbėti bei kultūringai diskutuoti ir pan. Dauguma mokinių teigia, kad elgiasi tolerantiškai, nes geba nepasiduoti pykčiui ir nenaudoja prievartos, neskuba pasmerkti kitų, gerbia kitų nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir pan. Tačiau gauti duomenys neatspindi bendrame klasės klimato kontekste, nes daugumai mokinių santykiuose tarp bendraklasių trūksta pagarbos, pasitikėjimo ir palaikymo. Beje to paties trūksta ir santykiuose tarp mokytojų ir mokinių. Apie toleranciją daugiausiai yra kalbama per etikos pamokas. Dauguma mokinių prieš tai įvardiję save tolerantiškais, susidūrę realioje situacijoje su „kitokiu“ nei jis pats, elgtųsi netolerantiškai. Mokykloje tolerancijai ugdyti yra pasitelkiami įvairūs renginiai, klasių valandėlės, asmeniniai pokalbiai su mokytojais, tarptautiniai projektai. Mokytojai per pamokas retai aptaria kas yra tolerancija, kam ji reikalinga ir koks yra tolerantiškas žmogaus elgesys.

4. Šiuolaikinėje multikultūrinėje visuomenėje yra labai svarbus tolerancijos kitoniškumui ugdymas. Tyrimo išvados parodė, kad tirtoje mokykloje tiek pedagogai, tiek mokiniai yra tolerantiški. Vadinasi, pedagogai turi atitinkamas tarpkultūrines kompetencijas, reikalingas mokinių tarpkultūriškumui ugdyti ir geba jas perduoti per ugdymo turinį. Tačiau tam tikras tarpkultūrines kompetencijas reikėtų stiprinti, nes kai kurie yra tolerantiški tik iš dalies, arba nėra iki galo tinkamai įsigilinę į tolerancijos esmę, taip pat mokytojo ir mokinio santykiuose egzistuoja didesnis pagarbos, pasitikėjimo ir palaikymo poreikis. Kol

pedagogas neturi visų reikiamų vertybinių nuostatų, žinių ir gebėjimų, todėl negali išugdyti vaiko, kaip atviros, tolerantiškos ir visapusiškos asmenybės.

REKOMENDACIJOS

1. Integruoti į ugdymo turinį tarpkultūrinę dimensiją. Norint, kad tai būtų efektyvu, visi mokytojai per savo dėstomą dalyką turėtų integruoti tolerantiškos asmenybės ugdymą. Lygiai tas pats, turi būti padaryta ir vadovėliuose. Taip pat pamokų metu ir popamokinėje veikloje organizuoti tokias situacijas, kurių dėka mokiniai mokytųsi dirbti komandoje, reikštų savo nuomonę ir diskutuotų, jaustų pagarbos ir pakantos jausmą, suvoktų savo poelgių motyvus ir padarinius.
2. Norint, kad pedagogų tarpkultūrinė kompetencija būtų nuolat tobulinama ir aktualizuojama, turėtų būti organizuojami ta tema seminarai, konferencijos, rengiama kuo daugiau projektų su užsienio šalimis, suteikiant galimybę pedagogui išvykti ir tobulintis užsienyje. Tik patiems mokytojams tinkamai suvokus tolerancijos principus galima tikėtis šios vertybės ugdymo sėkmės.
3. Vaikai mokosi ne tik iš pedagogų, bet ir iš savo tėvų. Todėl tėvai taip pat turi mokyti savo vaikus tolerancijos ir taip pat elgtis tolerantiškai, nes vaikai stebėdami ima iš jų pavyzdį.

LITERATŪRA

1. Allport, G. W. 1998. Tapsmas. Vilnius: Vaga.
2. Apple, M. W. 1995. Education and Power. Routledge.
3. Aramavičiūtė, V. 1998. Ugdymo sampara. Vilnius: VU.
4. Balčius, J. 1992. Iš tolerancijos istorijos. Lietuvos mokslų akademija. Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas. Vilnius: Academia.
5. Balčius, J. 1994. Tolerancija. Vilnius.
6. Baumer, T. 2002. Handbuch Interkulturelle Kompetenz. Zürich.
7. Beresnevičienė, D. 1995. Nuolatinis mokymasis Lietuvoje. Psichologiniai pagrindai: monografija. Vilnius.
8. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters LTD.
9. Byram, M. ir kt. 2004. INCA Assessorenhandbuch [žiūrėta 2013-10-05]. Prieiga per internetą: <www.incaproject.org>.
10. Bourdieu, P; Passeron J. C. 1977. Reproduction in Education, Society and Culture. London.
11. Brander, P; Gomes R; Taylor M. 2007. Metodinis leidinys: Visi skirtingi-visi lygūs.
12. Burbules, N; Torres, C. A. 2000. Globalization and education: Critical perspective. New York: Routledge.
13. Chraptavičiūtė, D. 2006. Doras žmogus auga dorovingoje aplinkoje. [žiūrėta 2013 08 10]. Prieiga per internetą: < <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/zvilgsniai/20060421/2-2.html>>.
14. Dapkienė, S. 2002. Mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas: teorinis aspektas. Pedagogika. Nr. 61.
15. Deardorff, K. D. 2004. The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States. A dissertation for the Degree o Doctor of Education. Raleigh, North Carolina. [žiūrėta 2013 10 15]. Prieiga per internetą: <<http://www.lib.ncsu.edu/theses/available/etd-06162004-000223/unrestricted/etd.pdf>>.
16. Dignes, N. 1983. Intercultural competence. In D. Landis & R. W. Brislin (Eds.), Handbook of intercultural training, Vol. 1. Elmsford, NY: Pergamon Press, Inc.
17. Duffy, K. 1995. Social Exclusion and Human Dignity in Europe: Background report for the proposed initiative by the Council of Europe. Strasbourg: De Mantfort University United Kingdom.

18. Dumčienė, A. 2004. Auklėjimo pagrindai. Kaunas: LKKA
19. Duoblienė, L. 2009. Foucault idėjų sklaida švietime: disciplinuojančios mokyklos demaskavimas. *Problemos*, Nr. 75, p. 44 – 58.
20. Duoblienė, L. 2010. Švietimo politika ir globalizacija: nacionaliniai ir supranacionaliniai ypatumai. *Švietimo politikos problemos*. T. 25. 69 – 84.
21. Duoblienė, L.; Bulajeva, T. 2009. Išvados. Lietuvos švietimo politikos transformacijos. Vilnius: VU leidykla. 253 – 267.
22. European Commission. 2004. Directorate-general for Education and Culture. Key competences for lifelong learning a European reference framework November. [žiūrėta 2013 09 05]. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/basicframe.pdf>>.
23. Foucault, M. 1972. *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books. New York.
24. Fromas, E. 1998. *Moralinės žmogaus galios. Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis.
25. Geistmann, Chr. 2002. *Interkulturelle Kompetenz - Eine wichtige förderbare Fähigkeit in der internationalen Zusammenarbeit*. Norderstedt: Books on Demand GmbH. 34-37.
26. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: prada.
27. Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Kaunas. Poligrafija ir informatika.
28. Grigas, R. 1995. *Tautos likimas: Sociologinė apybraiža*. Vilnius: ROSMA.
29. Gudykunst, W., Ting-Toomey, S., Wiseman, R. 1991. Taming the Beast: Designing a course in intercultural communication. *Communication Education*, 40, 272–285.
30. House, E. R. 2000. *Economic Change, Education Policy Formation and the Role of the State. Images of Educational Change*. Philadelphia. Buckingham: Open University Press. [žiūrėta 2013 08 10]. Prieiga per internetą: <<http://mcgraw-hill.co.uk/openup/chapters/0335201881.pdf>>.
31. Ivanauskienė, F; Šidlauskienė, V. 2008. *Lytis. Ugdymas. Socialinė aplinka: studijų knyga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla*.
32. Jacikevičius, A. 1995. *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*. Vilnius: „Žodynas“.
33. Jokubaitis, A. 2009. *Ideologijų pradžia ir pabaiga. Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus Aureus. 226 – 248.
34. Jovaiša, L. 1995. *Hodegetika. Auklėjimo mokslas*. Vilnius: Agora.
35. Kadikinienė, J; Prakapas, R. 2008. *Vaikų globos namų ir specialiųjų internatinių mokyklų auklėtinių agresijos raiška. Jaunųjų mokslininkų darbai*.

36. Kasatkina, N. Visuomenės nuostatų dichotomija: tolerancija *versus* nepakantumas. Etniškumo studijos. Vilnius: Eugrimas. 2006.
37. Kinderys, A. 2005. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera.
38. Kurienė, A; Pivorienė, R. V. 1999. Būkime atidūs – vaiką ištiko bėda. UAB „Amiga“.
39. Lakis, J. ir kt. 1996. Mokyklos bendruomenė. Vilnius.
40. Langner, A; Kaftan, N. 1999. Rethinking Knowledge – Labour. Education and Business in the Knowledge Society. Convention Booklet. OFW.
41. Lickona, T. 1991. Educating for Character: How our schools can teach respect and
42. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai. 2002. XI - XII klasės. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.
43. Lietuvos švietimo koncepcija. 2011. [žiūrėta 2013-08-19]. Prieiga per internetą: <<http://www.mokslas.net/pedagogika/lietuvos-svietimo-koncepcija/>>.
44. Lietuvos vidurinio ugdymo bendrosios programos. 2011. [žiūrėta 2013-08-19] Prieiga per internetą: <http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/2011/Vidurinio_ugdymo_BP_ivadas.pdf>.
45. Longworth, N. 2000. Making Lifelong Learning Work: Learning Cities for a Learning Century. London: Kogan Page.
46. Mažeikis, G. 2005. Kultūrinės antropologijos pragmatika ir analitika. Šiauliai: Saulės delta.
47. McGinn, N. F. 1999. Globalization, Education and knowledge for development. Harvard University.
48. McLaren, P. 2007. Life in Scholls: An Introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of education, Pearson Education, Inc. (Fifth edition).
49. McLaughlin, T. H. 1997. Šiuolaikinė ugdymo filosofija. Kaunas: KTU.
50. Morkūnienė, J. 2003. Globalizacija: taikos kultūra, žinių visuomenė, tolerancija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras.
51. Nacionalinė antidiskriminacinė 2009–2011 metų programa. [žiūrėta 2013 08 10] Prieiga per internetą: < http://www.lrvk.lt/Posed_medz/2009/090415/27.pdf>.
52. Navaitis, G; Rimkutė, A. 2002. Vyresniųjų moksleivių nuostatos į tėvystę ir motinystę. Ugdymo psichologija. T. 3. Nr.2. p. 21 – 25.
53. Paužienė, E. 2011. Europos fondo trečiųjų šalių piliečių integracijai Lietuvoje metinė 2010 m. programa. [žiūrėta 2013 09 06] Prieiga per internetą:<http://playbackteatras.lt/wp-content/uploads/2012/03/ment_-_metodika.pdf>.

54. Peterson, S. 2003. What is tolerance? [žiūrėta 2013 09 05] Prieiga per internetą:<<http://www.beyondintractability.org/essay/tolerance>>.
55. Plečkaitis, R. 1995. Tolerancijos pagrindimas. Tolerancija kintančioje rytų ir vidurio Europoje. Str. Rink. Vilnius.
56. Plečkaitis, R. 1998. Tolerancija. Monografija. Vilnius: Pradai.
57. Rado, P. 2003. Švietimas pereinamuoju laikotarpiu. Vilnius: Garnelis.
58. Reardon, B. A. 1999. Tolerancija – taikos pradžia. Vilnius: Alma littera.
59. responsibility. New York: Bantam Books.
60. Rokeach, M. 1979. Understanding Human Values. London: The Free Press.
61. Sabine, G. H; Thorson, T. L. 2008. Politinių teorijų istorija. Vilnius: margi raštai.
62. Sahlberg, P. 2010. Mokymas ir globalizacija. [žiūrėta 2013 07 03]. Prieiga per internetą: <<http://www.bmt.smm.lt/wp-content/uploads/2009/09/3-100106-Passi-Sahlberg-Mokymas-ir-globalizacija.pdf>>.
63. Saldukas, L. 2003. Tolerancijos išmintis ir galia. Darbai ir dienos Nr.33. Kaunas.
64. Saldukas, L. 2003. Tolerancijos išmintis ir galia. Darbai ir dienos. Nr. 33. Kaunas.
65. Salganik, L. H. 2001. Competencies for life: A Conceptual and Empirical Challenge. Defining and Selecting Key Competencies (Ed. By. D. S. Rychen and L. H. Salganik). Hogrefe and Huber Publishers. Sietle Toronto Bern Gottingen.
66. Schuch, J. 2003. Interkulturelle Kompetenz. [žiūrėta: 2013 10 15]. Prieiga per internetą: <<http://www.news.jugendsozialarbeit.de/030505Inter-kultKompetenz.htm>>.
67. Sezemanas, V. 1994. Tikroji ir netikroji apykanta. Tautos vairs. Nr.12.
68. Sidaravičienė, A. 2004. Tolerancijos ugdymas per lietuvių kalbos pamokas. Dorovinis mokinių ugdymas pamokoje ir popamokinėje veikloje. Mokslinės metodinės konferencijos pranešimų medžiaga.
69. Sprindžiūnas, A. 1998. Tolerancija: samprata ir ugdymo galimybės. Acta Paedagogica Vilnensia. Nr.5. Vilniaus universiteto leidykla.
70. Sprindžiūnas, A. 2000. X-XII klasių mokinių tolerancijos ugdymas. Daktaro dizertacijos santrauka socialiniai mokslai, edukologija 07S. Vilnius.
71. Sprindžiūnas, A. 2001. Santykis su savimi ir jo vaidmuo ugdant vyresniųjų mokinių toleranciją. Acta Pedagogica Vilnensia. Nr. 8.
72. Sprindžiūnas, A. 2004. Tolerancijos ugdymas mokykloje. Vilnius: VU leidykla.
73. Stoškus, K. 1995. Tolerancija tarp normų ir galimybių, Tolerancija kintančioje rytų ir vidurio Europoje. Str. Rink. Vilnius.

74. Šalkauskis, S. 1992. Rinktiniai raštai. Vilnius: Leidybos centras
75. Valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos projektas. [žiūrėta 2013 09 01]. Prieiga per internetą: < http://www.smm.lt/uploads/documents/VSS_2013-2022_2013-08-23.pdf>.
76. Walzer, M. 1997. On Toleration. New Haven and London: Yale University Press.
77. Williams, T. R. 2009. The Reflective Model of Intercultural Competency: A Multidimensional, Qualitative Approach to Study Abroad Assessment. *Frontiers: the Interdisciplinary Journal of Study Abroad*18, 289–306.
78. Zeleskienė, I. 2006. Pilietinė komunikacija ir tarpkultūrinis ugdymas. Kultūrinio ugdymo realijos. *Acta Pedagogica Vilnensia*. Nr. 16.
79. Želvys, R. 2009. Švietimo politikos kontekstas. Lietuvos švietimo politikos transformacijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
80. Žemaitis, K. 2005. Šeimos etika. Vilnius: Rosma.
81. Žemaitis, V. 1997. Pedagoginė tolerancija. Vilnius: Ethos.
82. Žižek, S. 2005. Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano. Darbų rinktinė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
83. Žukauskienė, R; Leiputė, O; Malinauskienė, O. 2001. Situational determinants of the attributional style and emotional problems: a comparative study of orphaned and abandoned children and children living with parent(s). *Socialiniai mokslai*. Nr. 6. T. 32. P. 56 – 63.
84. Żuk-Łapinska, L. 1991. Problem tolerancji. Warszawa: Biblioteka.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1.

ANKETA MOKINIAMS

Gerbiami mokiniai,

Maloniai prašytume Jus dalyvauti tyrime, kurio tikslas – atskleisti tolerancijos kitoniškumui raišką ir ugdymą kaip prielaidą tarpkultūrinei kompetencijai ugdytis. Tyrimą atlieka Šiaulių universiteto Tarpkultūrinio ugdymo ir tarpininkavimo studijų programos studentė.

Anketa yra anoniminė, todėl vardo ir pavardės rašyti nereikia. Pasirinktą atsakymą pažymėkite taip: . Kai kuriuose klausimuose prašau įrašyti savo nuomonę.

1. Jūs esate:

Mergina

Vaikinas

2. Klasė:

9

10

11

12

3. Jūs gyvenate:

Su tėvais

Su vienu iš tėvų

Su globėjais

Vaikų globos namuose

Kita(įrašykite)_____

4. Ar laikote save tolerantišku žmogumi?

Taip

Ne

Iš dalies(argumentuokite)_____

5. Ar pritariate teiginiams?

	Sutinku	Nežinau	Nesutinku
Tolerancija man yra vertybė			
Tolerancija, mano nuomone, yra teigiamas kitų žmonių nuomonių, požiūrių, įsitikinimų, elgesio vertinimas.			
Tolerancija, mano nuomone, yra pagarba ir pripažinimas teisės į savo nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir savitą elgesį.			
Tolerancija, mano nuomone, yra pakanta viskam, kam negalite pasipriešinti iš baimės ar bejėgiškumo.			
Tolerancija, mano nuomone, yra abejingumas kitų žmonių nuomonėms, pažiūroms, įsitikinimams, elgesiui.			
Tolerancija, mano nuomone, yra kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų, įsitikinimų vertinimas.			
Mokykloje aiškinama, kokios yra žmogaus teisės, laisvės ir kokie būdai joms užtikrinti.			
Mokytojai moko gerbti ir pripažinti žmogaus orumą, jo asmens vertę.			
Pamokų metu kalbama apie piliečių lygybę, nepaisant jų rasės, lyties, tautybės, kilmės, išsilavinimo.			
Mokykloje moko gerbti kitų kultūrų, tikėjimų žmones.			

Mokytojai moko taikiai spręsti iškilusius konfliktus.			
Mokytojai moko išklaudyti kito žmogaus nuomonę ir išsakyti savąją.			
Mokytojai moko būti atsakingu už savo elgesį.			
Norėčiau, kad mokytojai skirtų daugiau dėmesio tolerancijai ugdyti.			
Mokomoji veikla pakankamai dažnai organizuojama porose, grupėse ir komandose.			
Pamokų metu, mokiniams reikia argumentuotai kalbėti, kultūringai diskutuoti.			
Moku nepasiduoti pykčiui, nenaudoti prievartos.			
Siekiu sutarimo su kitais žmonėmis.			
Aš kaltinu aplinkinius dėl savo nesėkmių.			
Neskubu pasmerkti kitų.			
Atkeršiju žmonėms už skriaudas.			
Maloniai ir gražiai elgiuosi su žmonėmis bet kokioje situacijoje.			
Gerbiu kitų žmonių nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, savitą elgesį.			
Norėčiau būti tolerantiškesnė asmenybė.			
Bendraklasiai gerbia mano nuomonę, pažiūras, įsitikinimus.			
Jaučiu klasiokų padrąšinimą ir palaikymą.			
Bendraklasiai man parodo pakankamai dėmesio, atidžiai išklauso.			
Dažnai esu kritikuojamas bendraklasių dėl elgesio.			
Dažnai esu kritikuojamas bendraklasių dėl išvaizdos.			
Mokytojus erzina mano apranga, manieras.			
Norėčiau, kad tarpusavio santykiuose su bendraklasiais būtų daugiau pagarbos, draugiškumo.			
Mokytojai nekreipia dėmesio į mane, ignoruoja.			
Iš mokytojų sulaukiu patarimų ir pasiūlymų įvairiais klausimais.			
Jaučiu mokytojų padrąšinimą ir palaikymą.			
Mokytojai gerbia mano nuomonę, pažiūras ir įsitikinimus.			
Mokytojai mažina mokiniams pažymį už kitokį nei įprasta elgesį.			
Mokytojai linkę moralizuoti.			
Mokytojai skiria pakankamai laiko mokinių tarpusavio bendravimo įpročiams puoselėti.			
Norėčiau, kad mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiuose būtų daugiau pagarbos, pasitikėjimo, palaikymo.			

6. Kas Jūsų nuomone daro didžiausią įtaką vaikų tolerancijos ugdymui? (galite pasirinkti kelis atsakymų variantus)

- Šeima
- Mokykla
- Draugai

- Visuomenė
- Žiniasklaida (spaudoja, TV laidos, internetas)
- Kita (įrašykite)_____

7. Ar pritariate teiginiui „Aš esu toletantiškas, kol jų nematau ir negirdžiu“?

- Sutinku
- Nesutinku
- Kita (įrašykite)_____

8. Kokių pamokų metu yra kalbama apie toleranciją? Įrašykite.

_____

9. Kaip reaguoji į sąmojų, kurio objektu tampa pats?

- Nepatinka nei laidantys tokį sąmojų, nei pats sąmojis.
- Net jei sąmojis ir nemalonus, pasistengsi pajuokauti, atsakyti tokia pat maniera.
- Kita (įrašykite)_____

10. Atsivedei į kompaniją draugė(-ą), kuri(-is) tampa visuotinio dėmesio objektu. Kaip tai vertini?

- Džiaugiesi tuo.
- Tiesa sakant, nemalonu, kad dėmesys skirtas ne tau, bet neparodai savo nepasitenkinimo.
- Darai viską, kad dėmesys būtų atkreiptas į tave.
- Kita (įrašykite)_____

11. Iš spaudos sužinote, kad Jums patinkanti įžymybė ėmė gydytis nuo priklausomybės narkotikams. Ar pasikeistų Jūsų požiūris į jį (ją)?

Galbūt – manau, kad toks poelgis gali daryti neigiamą įtaką ištikimies gerbėjams, ypač jaunimui.

- Žinoma, kad taip, - vieši asmenys turėtų neleisti sau tokių dalykų.
- Visiškai ne – daug kas gali paslysti, svarbiausia yra suvokti savo klaidas ir jas taisyti.
- Kita (įrašykite)_____

12. Kokiomis priemonėmis mokykloje Jus skatina būti tolerantišku? (*galite pasirinkti kelis atsakymų variantus*)

- Asmeniškais pokalbiais
- Klasių susirinkimų metu
- Renginiams
- Skelbimais ir raginimais mokyklos leidiniuose
- Niekas nepastebite
- Kita (įrašykite)_____

13. Įvertinkite savo reakcijas ir jausmus, bendraujant su atitinkamais asmenimis.

Kai sutinku	Kaip reaguoji: kokie jausmai						
	Maloniai	Piktai	Draugiškai	Susierzinu	Įsitempiu	Noriu padėti	Noriu bėgti
Draugus							
Nemėgstamą žmogų							
Vargšą							
Kaimynus							
Mokytojus							
Užsieniečius							
Žmogų, turintį fizinę negalią							
Gimines							
Žmogų, turintį dvasinę negalią							
Vaiką, kuris auga be tėvų (globėjų)							

14. Kaip mokykloje ugdoma tolerancija? _____

---

15. Kaip Jūs spręstumėte šią konfliktinę situaciją?

Klasės draugų rate užsiplieskia ginčas. Vienas klasiokas iki šiol buvęs lyg ir tavo „gaujos“ nariu, išreiškia priešingą, negu daugumos požiūrį. Trykšta emocijos, visi ima konfliktuoti tarpusavyje ir net įžeidinėti vieni kitus. Išskubi iš klasės, pasipiktinęs (-usi). Vėliau, ramiai viską apsvarstęs (-iusi), nusprendi:

Kiekvienas gali manyti ir kalbėti ką nori, nes perdėtas taikymasis prie daugumos – tai savo principų atsižadėjimas dėl naudos, o ne drąsaus mąstymo požymis. Suprantama, pažįstamojo pažiūros tave pribloškė, bet gal jis žinojo, ką sako. Nusigręžti nuo jo nėra prasmės, be to, tai būtų nedora.

Tavo pažįstamas žmogus gali keisti pažiūras, bet naujosios jam lyg ir netinka, todėl truputį juo pasibjauri... Galima būtų susitikinėti su juo, bet ar verta? Ar nekils ir vėl nemaloni diskusija? Geriau palaukti, kol pats paskambins...

Ar iš proto išsikraustė? Gal „parsidavė“?.. Ne, diskutuoti neverta. Diskutuoti galima tik su savais. Jis svetimas. Bent jau taip atrodo...

Kita (jūsų asmeninė nuomonė) _____

---

16. Kaip dažnai per pamokas:

TEIGINYS	DAŽNAI	RETAI	NIEKADA
Aiškinatės kas yra tolerancija			
Mąstote apie tai, kam reikalinga tolerancija			
Aptariate tolerantišką žmogaus elgesį			
Jūsų reikalaujama besąlygiškai vykdyti nurodymus			
Atliekate kūrybines užduotis			
Išsakote savo nuomonę			
Palaikomi Jūsų sumanymai			
Patys keliate įvairius klausimus			
Gerbiama Jūsų nuomonė			
Esate išklausomi			
Vienas kitam padedate			
Patys pasirenkate užduotis			
Galite patys pasirinkti atsiskaitymo formą (pvz, žodžiu, raštu)			
Esate kritikuojami			
Mokytojas prisipažįsta kad klydo			
Mokytojas atsiprašo jei Jus įžeidžia			
Primenamos Jūsų nesėkmės			
Mokytojai stengiasi Jus suprasti			
Mokytojas nepasiduoda pykčiui			
Mokytojas atsižvelgia į Jūsų poreikius			
Pažeidžiamos Jūsų teisės			
Mokytojas siekia sutarimo			
Mokytojas keršija			

17. Jūsų manymu, kaip tolerancija susijusi su tarpkultūriniu ugdymu?

Dėkoju už nuoširdžius atsakymus

ANKETA MOKYTOJAMS

Gerbiami mokytojai,

Maloniai prašytume Jus dalyvauti tyrime, kurio tikslas – atskleisti tolerancijos kitoniškumui raišką ir ugdymą kaip prielaidą tarpkultūrinei kompetencijai ugdytis. Tyrimą atlieka Šiaulių universiteto Tarpkultūrinio ugdymo ir tarpininkavimo studijų programos studentė.

Anketa yra anoniminė, todėl vardo ir pavardės rašyti nereikia. Pasirinktą atsakymą pažymėkite taip: . Kai kuriuose klausimuose prašau įrašyti savo nuomonę.

1. Jūs esate:

- Moteris
- Vyras

2. Jūsų amžius:

- 20 – 30 metai
- 31 – 40 metai
- 41 – 50 metai
- 51 – 60 metai
- 61 ir daugiau

3. Jūsų pedagoginio darbo stažas:

- iki 5 metų
- 5 – 10 metų
- 11 – 15 metų
- virš 15 metų

4. Jūsų išsilavinimas:

- Aukštesnysis
- Bakalauras
- Magistras
- Kita (nurodykite)_____

5. Kokį dalyką dėstote? (įrašykite)_____

6. Ar Jūsų dalyko bendrosiose programose yra integruotas tolerantiškos asmenybės ugdymas?

- Taip
- Ne
- Nežinau

7. Ar Jūsų pamokų ilgalaikiuose planuose yra integruotas tolerancijos ugdymas?

- Taip
- Ne

8. Ar laikote save tolerantiška asmenybe?

- Taip
- Ne
- Iš dalies (argumentuokite)_____

9. Ar pritariate teiginiams?

TEIGINYS	SUTINKU	NEŽINAU	NESUTINKU
Tolerancija man yra vertybė			
Tolerancija, mano nuomone, yra teigiamas kitų žmonių nuomonių, požiūrių, įsitikinimų, elgesio vertinimas.			
Tolerancija, mano nuomone, yra pagarba ir pripažinimas teisės į savo nuomonę, pažiūras, įsitikinimus ir savitą elgesį.			
Tolerancija, mano nuomone, yra pakanta viskam, kam negalite pasipriešinti iš baimės ar bejėgiškumo.			
Tolerancija, mano nuomone, yra abejingumas kitų žmonių nuomonėms, pažiūroms, įsitikinimams, elgesiui.			
Tolerancija, mano nuomone, yra kritiškas kitų nuomonės, pažiūrų, įsitikinimų vertinimas.			
Tolerancijos galima išmokti.			
Save laikau tolerantiška asmenybe, gerbiu moksleivių nuomonę, pažiūras, įsitikinimus.			
Skatinu moksleivių savivertės ir savigarbos jausmą.			
Mokau moksleivius būti atsakingais už savo elgesį.			
Kiekvienam moksleiviui skiriu pakankamai dėmesio.			
Palaikau, pagiriu, padrašinu savo mokinius.			
Skiriu pakankamai laiko mokinių bendravimo įpročiams puoselėti.			
Mokau mokinius išklaudyti kito žmogaus nuomonę ir išsakyti savąją.			
Mokau gerbti kitų kultūrų, tikėjimų žmones.			
Mokau mokinius taikiai spręsti iškilusius konfliktus.			
Kritikuodamas mokinius, pateikiu argumentus.			
Esu linkęs (-usi) į bendradarbiavimą su mokiniais.			
Esu linkęs (-usi) įsakinėti ir nurodinėti mokiniams.			
Mane erzina kai kurių mokinių aprangos stilius, manieros.			
Sumažinu mokiniams pažymį už netinkamą elgesį.			
Pamokų metu, mokinius skatinu argumentuotai kalbėti, kūrybingai diskutuoti.			
Esu linkęs moralizuoti.			
Mokytojų ir mokinių santykiai grindžiami pagarba ir pasitikėjimu.			
Gerbiu kolegų nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, savitą elgesį.			
Mokinių akivaizdoje neišsakau neigiamos nuomonės apie kolegas.			

9. Kokia tolerancijos ugdymo svarba ? _____

_____

10. Kaip dažnai Jūs per pamokas:

TEIGINYS	DAŽNAI	RETAI	NIEKADA
Aiškinate kas yra tolerancija			
Skatinate mąstyti, kam reikalinga tolerancija			
Aptariate tolerantišką žmogaus elgesį			
Reikalaujate besąlygiškai vykdyti nurodymus			
Teikiate kūrybines užduotis			
Raginate išsakyti savo nuomonę			
Palaikote mokinių sumanymus			
Raginate kelti klausimus			
Gerbiate mokinio nuomonę			
Išklausote mokinius			
Sudarote sąlygas mokiniams vienas kitam padėti			
Sudarote sąlygas pasirinkti užduotis			
Sudarote sąlygas pasirinkti atsiskaitymo formą (pvz, žodžiu, raštu)			
Stengiatės nekritikuoti			
Prisipažįstate klydę			
Atsiprašote kai įžeidžiate			
Primenate buvusias nesėkmes			
Stengiatės suprasti mokinius			
Nepasiduodate pykčiui			
Atsižvelgiate į mokinių poreikius			
Nepažeidžiate mokinių teisių			
Siekiate sutarimo			
Keršyjate			

11. Kaip mokykloje ugdoma tolerancija? _____

_____

12. Kokius metodus naudojate mokykloje tolerancijai ugdyti? _____

_____

13. Pakomentuokite, kiek svarbus bendradarbiavimas su kolegomis ir su mokiniais tolerancijos ugdymui?

_____

14. Jūsų manymu, kaip tolerancija susijusi su tarpkultūriniu ugdymu? _____

_____

Dėkoju už nuoširdžius atsakymus